

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Rıfat Resul SEVİNÇ

ARAP DİLİNDE MASDARLAR, VEZİNLERİ
ve
KULLANILIŞLARI

YÜKSEK LİSANS

72660

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

ERZURUM - 1998

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
ÖNSÖZ	VIII
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	X
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR.....	XI
DİĞER KISALTMALAR	XX
GİRİŞ	1
1. ARAP DİLİNİN MENŞEİ.....	1
2. ARAP FİLOLOJİSİNE TESİR EDEN ÂMİLLER.....	2
2.1. Kur'ân-ı Kerim	2
2.2. Hadîs-i Şerif	3
2.3. Arap Olmayanların Araplar'a Karışması	3
3. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU.....	3
4. DİL EKOLLERİ	5
4.1. Basra Dil Ekolü Bazı Önemli Şahsiyetleri ve Eserleri	6
4.2. Kûfe Dil Ekolü, Bazı Önemli Şahsiyetleri ve Eserleri	7
4.3. Bağdat Dil Ekolü, Bazı Önemli Şahsiyetleri ve Eserleri	9
4.4. Endülûs Dil Ekolü, Bazı Önemli Şahsiyetleri ve Eserleri	10
4.5. Mısır Dil Ekolü, Bazı Önemli Şahsiyetleri ve Eserleri.....	12
5. SARF (MORFOLOJİ) İLMİ.....	14
6. KELİME ve ÇEŞİTLERİ	14
6.1. Yapı Bakımından	14
6.2. Türeme Bakımından; Câmîd ve Müştak	15
6.2.1. İştikâk ve bölümleri.....	16
6.2.2. İştikâkın şartları.....	17
6.2.3. Müştakların aslı	17
6.2.3.1. Basra âlimlerine göre	18
6.2.3.2. Kûfe âlimlerine göre.....	20
6.2.3.3. Sonuç.....	22
BİRİNCİ BÖLÜM	25
MASDARIN ANLAMİ.....	25
1.1. Lûgat Yönünden	25
1.2. Terim Yönünden.....	25
2. MASDAR ÇEŞİTLERİ	26
2.1. Sarfî Masdar	26
2.1.1. Asıl masdar	26

2.1.2. Mimli masdar	26
2.1.3. Sınâî masdar	26
2.2. Müevvel masdar	26
3. MASDAR VEZİNLERİ	27
3.1. Bazı Sülâsî mücerred masdarlar, Vezinleri ve Bazı Özellikleri	27
3.1.1. فَعْلٌ vezni	28
3.1.2. فِعْلٌ vezni	31
3.1.3. فُعْلٌ vezni	31
3.1.4. فَعْلٌ vezni	32
3.1.5. فَعِلٌ vezni	34
3.1.6. فَعْلٌ vezni	35
3.1.7. فُعْلٌ vezni	36
3.1.8. فَعْلَةٌ vezni	37
3.1.9. فُعْلَةٌ vezni	38
3.1.10. فُعْلَةٌ vezni	39
3.1.11. فَعْلَةٌ vezni	40
3.1.12. فَعْلَةٌ vezni	41
3.1.13. فَعْلَى vezni	42
3.1.14. فَعْلَى vezni	43
3.1.15. فُعْلَى vezni	44
3.1.16. فُعْلَانٌ vezni	44
3.1.17. فُعْلَانٌ vezni	45
3.1.18. فُعْلَانٌ vezni	46
3.1.19. فُعْلَانٌ vezni	46
3.1.20. فَعَالٌ vezni	47
3.1.21. فَعَالٌ vezni	48
3.1.22. فُعَالٌ vezni	50
3.1.23. فَعَالَةٌ vezni	52
3.1.24. فَعَالَةٌ vezni	53
3.1.25. فَعَالَةٌ vezni	54
3.1.26. فُعُولٌ vezni	54
3.1.27. فُعُولٌ vezni	56
3.1.28. فَعِيلٌ vezni	58
3.1.29. فُعُولَةٌ vezni	59
3.1.30. فُعُولَةٌ vezni	60
3.2. Sülâsî Dışındaki Masdarlar	62
3.2.1. Sülâsî mezîd masdarlar, vezinleri ve bazı özellikleri	64
3.2.1.1. Rubâî masdarlar	65
3.2.1.1.1. اِفْعَالٌ (babı) vezni	65
3.2.1.1.2. تَفْعِيلٌ (babı) vezni	67
3.2.1.1.3. مُفَاعَلَةٌ (babı) vezni	73
3.2.1.2. Humâsî masdarlar	77
3.2.1.2.1. اِنْفِعَالٌ (babı) vezni	77

3.2.1.2.2. اِفْتَعَالَ (babı) vezni	77
3.2.1.2.3. تَفَعَّلَ (babı) vezni	80
3.2.1.2.4. تَفَاعَلَ (babı) vezni	83
3.2.1.2.5. اِفْعِلَالَ (babı) vezni.....	85
3.2.1.3. Sûdâsî masdarlar	86
3.2.1.3.1. اِسْتَفْعَالَ (babı) vezni.....	86
3.2.1.3.2. اِنْفَعَالَ (babı) vezni.....	87
3.2.1.3.3. اِفْعَوَالَ (babı) vezni.....	88
3.2.1.3.4. اِفْعِلَالَ (babı) vezni.....	89
3.2.2. Rubâî mücerred masdarlar, vezinleri ve bazı özellikleri	89
3.2.2.1. فَعَّلَ (babı) vezni.....	89
3.2.2.2. فَعْلَالَ vezni.....	90
3.2.3. Rubâî mücerrede mülhak masdarlar, vezinleri ve bazı özellikleri	93
3.2.3.1. فَعَّلَ (babı) vezni.....	93
3.2.3.2. فَوَعَّلَ (babı) vezni.....	93
3.2.3.3. فُعِّلَ (babı) vezni.....	94
3.2.3.4. فَعْوَلَ (babı) vezni	94
3.2.3.5. فَعَّلَ (babı) vezni.....	95
3.2.3.6. فَعَّلَ (babı) vezni.....	95
3.2.4. Rubâî mezîd masdarlar, vezinleri ve bazı özellikleri	95
3.2.4.1. Humâsî fiillerin masdarı.....	96
3.2.4.1.1. تَفَعَّلَ (babı) vezni.....	96
3.2.4.2. Humâsî masdara mülhak masdarlar, vezinleri ve bazı özellikleri.....	96
3.2.4.2.1. تَفَعَّلَ (babı) vezni.....	96
3.2.4.2.2. تَفَوَّعَلَ (babı) vezni.....	96
3.2.4.2.3. تَفَعَّلَ (babı) vezni.....	97
3.2.4.2.4. تَفَعَّوَلَ (babı) vezni	97
3.2.4.2.5. تَفَعَّلَ (babı) vezni.....	97
3.2.4.2.6. تَفَعَّلَ (babı) vezni.....	98
3.2.4.2.7. تَمَفَّعَلَ (babı) vezni.....	98
3.2.4.2.8. تَفَعَّلَ (babı) vezni.....	98
3.2.4.2.9. تَفَهَّعَلَ (babı) vezni.....	99
3.2.4.3. Sûdâsî fiillerin masdarı.....	99
3.2.4.3.1. اِفْعِلَالَ (babı) vezni.....	99
3.2.4.3.2. اِفْعِلَالَ (babı) vezni.....	99
3.2.4.4. Sûdâsî fiillerin masdarına mülhak masdarlar	100
3.2.4.4.1. اِفْعِلَالَ (babı) vezni.....	100
3.2.4.4.2. اِفْعِلَاءَ (babı) vezni.....	100
3.3. Merre masdarı	101
3.3.1. Sûlâsî mücerred fiillerin merre vezni ve şartları.....	101
3.3.2. Sûlâsî dışındaki fiillerin merre masdarı	104
3.4. Nevi masdarı	105
3.4.1. Sûlâsî mücerred fiillerin nevi vezni ve şartları	105
3.4.2. Sûlâsî dışındaki fiillerin nevi masdarı.....	107

3.5. Mimli masdar.....	107
3.5.1. Sülâsî fiillerin mimli masdarı.....	108
3.5.1.1. مَفْعُل vezni	108
3.5.1.2. مَفْعُل vezni	110
3.5.1.3. مَفْعَلَة vezni	113
3.5.1.4. مَفْعَلَة vezni	114
3.5.1.5. مَفْعَلَة vezni	114
3.5.1.6. مَفْعُل vezni	114
3.5.2. Sülâsî dışındaki fiillerin mimli masdarı.....	116
3.5.3. Mimli masdarın hükmü.....	116
3.6. Sınâf masdar.....	117
3.7. Müevvel masdar.....	119
3.7.1. Masdar harfleri.....	119
3.7.2. Masdar harflerinin hükmü.....	124
3.7.3. Özelliklerine göre müevvel masdarın sarîh masdardan farkı.....	124
4. MASDARLA İLGİLİ DİĞER HÜKÜMLER.....	126
4.1. Masdarın İsm-i fâil ve İsm-i mef'ûl Vezninde Gelmesi	126
4.2. Masdarın İsm-i fâil ve İsm-i mef'ûl Mânasında Kullanılması	128
4.3. Masdarın Mubâlağa Vezinleri.....	128
4.3.1. تَفْعَال vezni	128
4.3.2. فَعْلَى vezni	129
4.4. Masdarın Tesniye ve Cemi olarak Gelmesi	129
4.5. Aynı Anlamdaki Masdarın Birden Çok Vezinde Gelmesi	130
4.6. Masdarda Malûmluk ve Meçhulluk.....	130
İKİNCİ BÖLÜM	130
1. MASDARIN ÂMİL OLMASI.....	131
1.1. Masdarın Amel Etme Şartları.....	132
1.1.1. Merre masdarının amel etmesi.....	136
1.1.2. Nevi masdarının amel etmesi.....	136
1.1.3. İsm-i masdarın amel etmesi.....	137
1.1.4. Mimli masdarın amel etmesi.....	137
1.2. Kullanılışı Bakımından Masdarın Amel Etmesi ve Kısımları.....	138
1.2.1. İzâfet halinde masdarın amel etmesi.....	138
1.2.2. Nekre olması halinde masdarın amel etmesi	140
1.2.3. "Lâm-ı ta'rif"le ma'rife olan masdarın amel etmesi.....	141
1.3. Masdarın Hazfedilmesi	142
1.4. Masdarın Fâilinin Hazfedilmesi.....	142
1.5. Masdarın Mef'ûlünün Kendisinden Önce Gelmesi.....	143
2. MASDARIN MA'MÛL OLMASI.....	144
2.1. Mef'ûl-i mutlak	144
2.1.1. Mef'ûl-i mutlakın zellikleri.....	144
2.1.2. Mef'ûl-i mutlakın kısımları.....	145

2.1.2.1. Mükkid masdar	145
2.1.2.2. Nevi masdarı	145
2.1.2.3. Aded masdarı	146
2.1.3. Bu kısımların hükmü	146
2.1.4. Me'ûl-i mutlakın âmili	147
2.1.5. Me'ûl-i mutlakın hazfedilmesi ve bunun şartları	149
2.1.6. Me'ûl-i mutlakın yerine geçen kelimeler	149
2.1.7. Me'ûl-i mutlakın âmilinin hazfedilmesi	153
2.1.7.1. Âmilin cevazen hazfedilmesi	153
2.1.7.2. Âmilin vucûben hazfedilmesi	154
2.2. Me'ûlün lehin	167
2.2.1. Me'ûlün lehin âmili	168
2.2.2. Me'ûlün lehin mansûb olması ve bunun şartları	168
2.2.3. Me'ûlün lehin çeşitleri	169
2.2.4. Me'ûlün lehin harfleri	170
2.2.5. Kullanılış bakımından me'ûlün lehin kısımları	171
2.2.6. Me'ûlün lehin hükmü	172
SONUÇ	174
ÖZGEÇMİŞ	176

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARAP DİLİNDE MASDARLAR, VEZİNLERİ ve KULLANILIŞLARI

R. Resul SEVİNÇ

Danışman: Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

1998 - SAYFA: 196

Jüri : Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

.....

.. ..

.....

Eski âlimler arasında tartışma konusu olan, ancak bugün için kabul edilen görüşe göre türemiş kelimelerin aslı kabul edilen masdarın -cümle içerisinde yaygın olarak kullanılması itibariyle- Arap dili gramerinde önemli bir mevki vardır.

Çalışmamız iki ana bölümden oluşmaktadır:

I. bölümde masdarın çeşitleri, vezinleri ve bu vezinlerin ifade ettikleri mâna üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra bu vezinlerle ortak olan diğer kelimeler açıklanmış ve vezinlerde yapılan değişiklikler incelenmiştir.

II. bölümde ise masdarın cümle içerisindeki konumu ele alınmış; amil olması yönüyle kendisinden sonra gelen kelimelere olan etkisi ve mamûl olması yönü ile de kendisinden önce gelen kelimelerden etkilenmesi açıklanmıştır.

ABSTRACT
A MASTER THESIS
THE INFINITIVES, THE MEASURES AND THEIR USE IN ARABIC LANGUAGE

R.Resul SEVİNÇ

Supervisor: Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

1998 - PAGE: 196

Jury : Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

.....

.....

.....

As a discussed subject amongst the ancient scholars, but according to the current view the infinitives which are accepted as the origins of the deriving words [mushtaq], have a great important place in Arabic grammatics.

Our work has consisted of two sections:

In section I, it is emphasized on the different types of the infinitives, their measures, and the meanings of these measures. Moreover, beside them, the other words in sharing with the same measures, have been explained, and also studied the defections on the measures.

In section II, it is studied on the positions of the infinitives within the sentence up to both as the active elements [ameel], their effects on the words coming after them, and as the passive elements [ma`moul], their being affected by the words coming before them.

ÖNSÖZ

Yeryüzünde yaşayan canlılar kendilerine özgü yollarla birbirleriyle iletişim kurarlar. Canlılar içerisinde yalnızca insanoğlu, kendisini diğer canlılardan ayıran dili; yani konuşma özelliği ile duygu ve düşüncelerini ifade eder.

Sâmî diller grubunun bir üyesi olan Arapça, nesilden nesile günümüze kadar gelen ve Arap Yarımadası'nda konuşulan dilin adıdır.

Arapça, İslam'ın doğuşundan önce sadece Arap Yarımadası'nda kabileler halinde yaşayan Araplar'ın değişik lehçelerle konuştukları bir kabile dili halindeydi.

Kuran-ı Kerîm'in, Araplar'ın en fâsihi olan Hz. Peygamber'e Kureyş dilinde indirilmesiyle Arapça, bir peygamberlik, devlet, ilim ve kültür dili haline gelmişti.

H.II. asırdaki fetihlerle İslam coğrafyasının genişlemesi neticesinde, Arap olmayan milletlerin İslâma girmesiyle Arap olanlarla olmayanlar birbirlerine karışmıştı.

Bu karışma sonucunda Arapça'nın, özellikle Kuran-ı Kerîm'in hatalı okunması tehlikesi başgöstermişti. Bunun üzerine İslâm âlimleri, Arapça'nın bozulmasını önlemek için gramer kaidelerinin tesbit edilmesine karar verdiler ve gramer çalışmalarına başladılar.

Bu çalışmalara önce Irak'ın iki kentinden biri olan Basra'da başlanmış daha sonra ise Kûfe'de devam edilmiştir. Bu iki kentin âlimleri arasında zaman zaman farklı düşünce ve değişik metot yüzünden uzun tartışmalar meydana gelmiştir.

Bazılarının arka planında bir şehrin diğer şehre üstünlük sağlamak, şahsi gururu tatmin etmek veya devrin yöneticilerine yaklaşılarak maddi çıkar sağlamak gibi sebeplerin yattığı bu tartışma ve fikir jimnastiklerinin ilmi faaliyetleri canlandırdığına ve düşünce boyutunu geliştirdiğine şüphe yoktur.

Devrin yöneticisi konumunda olan emir veya valilerin, zaman zaman düzenledikleri ve kendilerinin de hazır bulundukları tartışma meclislerinde tartışılan konular kitaplara da yansımış ve bu konuda özel eserler kaleme alınmıştır.

Basra ve Kûfe âlimleri arasında *"Türemiş kelimelerin aslı masdar mı, yoksa fiil midir?"* sorusu uzun tartışmalara sebep olmuştur. Bir gramer problemi olarak bu soru öteden beri zihnimizi kurcalamış ve merakımızı mucip olmuştur. Ancak konunun tüm boyutları ile ele alındığı yazılı bir eser olmadığından, hem merakımızı gidermek, hem de bu konuyla ilgilenenlere yardımcı olabilmek ve bu konuda daha geniş bilgi sunmak maksadıyla hocalarımızın da teşvikleriyle bu çalışmayı yapmış bulunmaktayız.

Çalışmamız iki ana bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde kısaca Arap dilinin menşei, Arap gramerinin hazırlanmasının sebepleri ve bu ilmin doğuşu, dil ekolleri, bu ekollerin önde gelen simaları ve eserleri konusu işlenmiştir.

Bunun yanı sıra türemiş kelimelerin aslı konusuna değinilmiş ve bu konuda ileri sürülen deliller ve bunlardan çıkartılan sonuçlar üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde masdar kavramı üzerinde durulmuş, çeşitleri açıklanmış, bu çeşitlerin kalıplarına ve bu kalıplarla ortak olan diğer kelimelere örnekler verilmiş ve bunların fonetik açıdan uğradıkları değişiklikler izah edilmiştir.

İkinci bölümde masdarın cümle içerisinde âmîl olması durumunda, kendisinden sonra gelen kelimeler üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. Daha sonra ise özel konumu itibarıyla ma'mûl olması durumu ele alınmış ve örneklerle kendisinden önceki kelimelerden etkilenişi açıklanmıştır.

Konular işlenirken karşı görüşlere de yer verilmiş ve böylece konunun daha iyi anlaşılmasına çalışılmıştır.

Çalışmamızda bilgileriyle bize her konuda yol gösteren, devamlı teşvik ve yardımlarıyla önümüzü açan hocam Prof. Dr. Süleyman TULUCU'ye, bilgilerinden yararlandığımız Prof. Dr. Hüseyin TURAL'a, Yrd. Doç. Dr. H. İbrahim TANÇ'a, çalışmaya teşvik etmesi ve bu konuda kolaylık göstermesinin yanı sıra, bizlerden eleştirilerini de esirgemeyen Dekanımız Prof. Dr. S. Kemal SANDIKÇI'ya şükranlarımı arz ederim.

Çalışmamı sabırla okuyan ve tashih eden meslektaşım Öğretim Görevlisi İlyas KARSLI'ya, teknik yardımda bulunan Araştırma Görevlisi arkadaşlarım A. İshak DEMİR'e, Duran TERZİ'ye, Mustafa ALICI'ya ve Kütüphane sorumlusu Mustafa ÇAKIR'a da teşekkürlerimi sunmak ödenmesi gereken bir borçtur. Ayrıca sıcak bir çalışma ortamını birlikte paylaştığımız diğer hocalarımıza ve mesâî arkadaşlarıma manevi desteklerinden dolayı teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmamızda elbette eksiklerimiz ve hatalarımız olmuştur. Çalışmak ve gayret göstermek bizden, başarı ve yardım Allah'tandır.

R.Resul SEVİNÇ
Erzurum- 1998

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Sesliler:

آ, ا, ع, ی = â ;   ح, ح = î ;   و = u
ـ = e, a ;   ـ = i, î ;   ـ = o, u

Sessizler:

ء = ' (alef)	ز = z	ق = k
ب = b	س = s	ك = k
ت = t	ش = ş	ل = l
ث = s	ص = s	م = m
ج = c	ض = d, z	ن = n
ح = h	ط = t	و = v
خ = h	ظ = z	ه = h
د = d	ع = ' (alef)	ی = y
ذ = z	غ = g	
ر = r	ف = f	

Ayrıca şu hususlara riayet edilmiştir:

- Yumuşak bir transkripsiyon sistemi kabul edilmiştir.
- Harf-i ta'rif ile gelen kelimelerin şemsî ve kamerî harflerle okunuşu belirtilmiştir. Örnek: ez-Zemağşerî, el-Mucâdele.
- Terkip halindeki kelimeler bitişik yazılmıştır. Örnek: ‘Abdullâh, Cemâluddîn.
- Vasl halinde, kelimenin sonundaki irâbı belirtilmiştir. Örnek: Lisânu'l-‘Arab.

BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALAR

‘Abbâs Hasan, *en-Nahvu'l-Vâfi*, I-IV, 4. bs., Mısır, 1966.

‘Abdul‘âl Sâlim Mekrem, *el-Kur‘ânu'l-Kerîm ve Eşeruhû fi'd-Dirâsâti'n-Nahviyye*, Kahire, 1995.

———, *el-Halkatu'l-Mefkûde fî Târîhi'n-Nahvi'l-‘Arabî*, Beyrut, 1993.

Ahmed Emîn (v.1374/1954), *Duha'l-İslâm*, I-III, 10. bs., Beyrut, ts.

———, *Zuhru'l-İslâm*, I-IV, 5. bs., Beyrut, 1388/1969.

Ahmed b. ‘Alî b. Mes‘ûd (v. ?), *Mecmû‘atu’s-Şarf; Merâhu'l-Ervâh*, İst., 1979.

Âkşehrî, ‘Alî b. ‘Osmân (v. 1285/1868), *Telhîsu'l-Esâs*, nşr. Huseyin Efendi, İst., 1310.

Bahrak, Cemâluddîn Muhammed b. ‘Omer (v.930/1523), *Kitâbu Fethi'l-Akfâl ve Halli'l-Eşkâl bi Şerhi Lâmiyyeti'l-Ef‘âl*, nşr. Muştafâ Nahhâs, Kuveyt, 1414/1993.

el-Beydâvî, Ebû Sa‘îd ‘Abdullâh b. ‘Omer b. Muhammed (v.685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te‘vîl*, Beyrut, ts.

el-Birgivî, Muhammed b. Pîr ‘Alî (v. 981/1573), *Kitâbu'l-Maflûb bi Şerhi'l-Makşûd; İm‘ânu'l-Enzâr ‘ale'l-Makşûd*, nşr. Lofçalı Râşid, İst., 1331.

———, *Nahiv Cümlesi; İzhâru'l-Esrâr*, İst., ts.

Brockelmann, Carl (v. 1956), *Târîhu'l-Edebi'l-‘Arabî*, I-VI, trc. ‘Abdulhalîm en-Neccâr, Kahire, 1959.

Buğyetu'l-Vu‘ât: Bk. es-Suyûtî.

el-Buhârî, Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İsmâ‘îl (256/869), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, nşr. Şa‘bân Kurt, İst, 1981.

- el-Câmî, ‘Abdurrahmân b. Aḥmed b. Muḥammed (898/1492), *el-Fevâidu’z-Zıyâ’iyye*, nşr. Muştafâ Şevket, İst., 1300.
- el-Câvî, ‘Abdulhakḳ b. ‘Abdilḥannân (v. ?), *Tedricu’l-Edânî ilâ Kırd’ati Şerhi’s-Sa’d ‘alâ Taşrîfi’z-Zencânî*, Mısır, 1960.
- Cevâd ‘Alî, *el-Mufaşşal fî Târîhi’l-‘Arab Kable’l-İslâm*, I-X, Bağdat, 1413/1993.
- Corcî Zeydân (v. 1332/1914), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, I-V, trc. Zeki Meğâmiz, İst., 1976-1978.
- el-Curcânî, Seyyid Şerîf (v. 816/1413), *Kitâbu’t-Ta’rifât*, İst., 1327.
- , *Seyyid ‘ale’l-‘İzzî*, nşr. Ahmed Cevdet, İst., 1317.
- el-Çârperdî, Faḥruddîn Aḥmed b. Ḥasan b. Yûsuf (v. 746/1346), *Şerhu’s-Şâfiye li’s-Seyyid ‘Abdillâh; Hâşiye ‘ale’s-Şâfiye*, nşr. ‘Alî Rızâ Karahîşârî, y.y., 1276.
- Çetin, Nihad M. (v. 1991), “Arap”, *DİA*, III, 289-296, 297.
- Çöğenli, M. Sadi - Demirayak, Kenan, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 2. bs., Erzurum, 1995.
- ed-Daḥdâḥ, Antuvân, *Mu‘cemu’l-Kavâ‘idi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, nşr. Corc Mitrî ‘Abdulmesîḥ 4.bs., Beyrut, 1989.
- DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I-, İst., 1988-.
- Duḥa’l-İslâm*: Bk. Aḥmed Emîn.
- Elfiyyetu İbn Mâlik*: Bk. İbn Mâlik.
- Esrâru’l-‘Arabiyye*: Bk. İbnu’l-Enbârî.
- el-Eşbâḥ*: Bk. es-Suyûtî.
- Evḍaḥu’l-Mesâlik*: Bk. İbn Hişâm.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebu’t-Ṭâhir Mecduddin Muḥammed b. Ya‘kûb (v. 817/1414), *el-Bulḡa fî Terâcimi E’immeti’n-Naḥv ve’l-Luḡa*, nşr. Muḥammed el-Mısrî, Kuveyt, 1407/1987.
- Fu’âd Nî‘me, *Mulaḥḥaş Kavâ‘idi’l-Luğati’l-‘Arabiyye*, I-II, 9. bs.,

Kahire, ts.

Goldziher, Ignace (v. 1340/1921), *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, Ank., 1993.

Gümüş, Sadreddin. *Seyyid Şerif Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri*, İst., 1984.

el-Ğalâyînî, Muştafâ (v.1364/1944), *Câmi'ü'd-Durûsi'l-'Arabiyye*, I-III, nşr. Şerîf el-Enşârî, 10. bs., Beyrut, 1966.

el-Halkatu'l-Mefkûde: Bk. 'Abdul'âl Sâlim.

el-Hamelâvî, Ahmed b. Muhammed (v. 1351/1932), *Şeza'l-'Arf fî Fenni's-Şarf*, Beyrut, ts.

Ḥannâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, I-II, Beyrut, 1986.

el-Hârizmî, el-Kâsım b. Huseyn (v. 617/1220), *Şerhu'l-Mufaşşal fî Şan'ati'l-İ'râb (et-Taḥmîn)*, I-IV, nşr. 'Abdurrahmân b. Suleymân el-'Useymin, Beyrut, 1990.

el-Ḥaşâ'îş: Bk. İbn Cinnî.

el-Ḥudârî, Muhammed b. Muştafâ b. Ḥasan (v.1287/1870), *Ḥâşiyetu'l-Ḥudarf 'alâ İbn 'Aḳîl*, I-II, Kahire, ts.

el-Hulvânî, Muhammed Ḥayr, *el-Vâdih fî 'İlmi's-Şarf*, 4. bs., Dimaşk, 1407/1987.

'İşâmuddîn, İbrâhîm b. Muhammed b. 'Arabşah el-Esferâyînî (v. 945/1538), *Şerhu's-Şâfiye li's-Seyyid 'Abdillâh; 'İşâm 'ale's-Şâfiye*, 2. bs., İst., ts.

İA: MEB. İslâm Ansiklopedisi; İslâm Alemleri tarih, coğrafya, etnoğrafya ve biyografya lügatı, I-XIII, İst, 1940/1988.

İm'ânü'l-Enzâr: Bk. el-Birgivî.

İbn 'Aḳîl, Bahâ uddîn 'Abdullâh el-Hemedânî (v. 769/1367), *Şerḥ İbn 'Aḳîl*, I-II, nşr. Muhammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd, y.y., ts.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân (v. 392/1001), *el-Ḥaşâ'îş*, I-III, nşr. Muhammed 'Alî en-Neccâr, Mısır, 1406/1986.

- , *el-Munşif li Kitâbi't-Taşrîf; Şerhu Taşrîfi'l-Mâzinî*, I-III, y.y., 1954.
- İbn Hişâm, Cemâluddîn 'Abdullâh b. Yûsuf b. Aḥmed b. 'Abdillâh el-Enşârî (v. 761/1360), *Evḍaḥu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-III, nşr. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd, 5. bs., Beyrut, 1966.
- , *Muḡnî'l-Leḥf 'an Kutubi'l-E'ârif*, I-II, nşr. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd, Kahire, ts.
- , *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, nşr. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd, y.y., ts.
- , *Kaḫru'n-Nedâ ve Bellu's-Şadâ*, nşr. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abdulḥamîd, y.y., ts.
- İbn Kemâl Bâşâ, Aḥmed b. Suleymân (v. 940/1534), *Şerhân 'alâ Merâhi'l-Ervâḥ; el-Felâḥ Şerhu'l-Merâḥ*, nşr. Mustafa'l-Bâbi'l-Halebî, 3. bs., Kahire, 1959.
- İbn Kuteybe, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Muslim (v. 276/889), *el-Ma'ârif*, nşr. Şervet 'Ukâşe, 6. bs., Kahire, 1992.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 275/888), *Sunenu İbn Mâce*, I-II, nşr. Muḥammed Fu'âd 'Abdulbâkî, Beyrut, ts.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muḥammed b. 'Abdillâh (v. 672/1274), *Şerhu 'Umdeti'l-Hâfız ve 'Uddeti'l-Lâfız*, I-II, nşr. 'Adnân 'Abdurrahmân ed-Dûrî, Bağdat, 1397/1977.
- , *Elfiyyetu İbn Mâlik fi'n-Naḥv ve's-Şarf*, nşr. Es'ad Maḥmûd Sâ'id, Cidde, ts.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem (v. 711/1311), *Lisânu'l-'Arab*, I-XVIII, nşr. Emîn Muḥammed

‘Abdolvahhâb-Muhammed eş-Şâdık el-‘Ubeydî, Beyrut, 1416/1996.

İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berekât Muhammed (v. 577/1181), *Esrârul-Arabîyye*, nşr. Faḥr Şâlih Kudâre, Beyrut, 1415/1995.
Nuzhetu'l-Elibbâ' fî Tabakâti'l-Udebâ', nşr. İbrâhîm es-Sâmerrâ'î, 3. bs., Ürdün, 1405/1985.

İbnu'l-Eşîr, Zıyâ'uddîn (v. 622/1225), *el-Meselu's-Sâ'ir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, I-III, nşr. Aḥmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne, Mısır, ts.

İbnu'l-Hâcib, Cemâluddîn Ebû ‘Amr ‘Osmân b. ‘Omer (v. 646/1249), *eş-Şâfiye fî't-Taşrîf*, y.y., ts.

———, *Nahiv Cümlesi; el-Kâfiye*, İst., ts.

İbnu'n-Nâzım, Mâlik, Ebû ‘Abdillâh Bedruddîn Muhammed (v. 686/1287), *Şerḥu Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. Muhammed b. Selîm el-Lebâbîdî, Beyrut, 1312.

İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk (v. 385/995), *el-Fihrist*, nşr. İbrâhîm Ramazân, 2. bs., Beyrut, 1417/1997.

İbn ‘Uşfûr, Ebu'l-Hasan ‘Alî b. Mu'min b. ‘Alî el-İşbîlî (v. 669/1270), *el-Mumti‘ul-Kebîr fî't-Taşrîf*, nşr. Faḥruddîn Kabâve, Beyrut 1996.,

İmîl Bedî Ya‘kûb, *Mu‘cemu'l-Evzânî's-Şarfiyye*, Beyrut, 1413/1993.

İzhâru'l-Esrâr. Bk. el-Birgivî.

el-Kâfiye: Bk. İbnu'l-Hâcib.

el-Karşî, Dâvûd b. Muhammed (v.1169/1756), *Mecmû‘atu's-Şarf; Şerḥu'l-Emsile*, İst, 1297.

el-Kaştalânî, Ebu'l-‘Abbâs Şihâbuddin Aḥmed b. Muhammed (v. 923/1517), *İrşâdü's-Sârî li Şerḥi Şahîhi'l-Buḥârî*, I-X, Beyrut, ts.

Kaṭru'n-Nedâ: Bk. İbn Hişâm.

el-Kefevî, Muḥammed b. Ḥamîd (v. ?), *Şerḥu'l-Binâ' li Muḥammed el-Kefevî*, Dersa'âdet, 1307.

Kitâbu't-Ta'rifât: Bk. el-Curcânî.

el-Ḳur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh: Bk. 'Abdu'l-âl Sâlim.

Lichtenstädter, Ilse-Nihad M. Çetin, "Nahiv", *İA*, IX,35-37.

el-Lubâb: Bk. el-'Ukberî.

Luvîs Ma'îûf (v. 1365/1946), *el-Muncid fi'l-Luġa*, 20. bs., Beyrut, 1969.

Maḥmûd Feccâl, *el-İşbâḥ fî Şerḥi'l-İktirâḥ*, Dimaşk, 1409/1989.

el-Maṭlûb bi Şerḥi'l-Maḳşûd, nşr. Lofçalı Râşid, İst., 1331.

Mecmû'atu's-Şarf; el-Binâ', İst., 1979.

Mecmû'atu's-Şarf; el-Maḳşûd, İst., 1979.

Mehmed Fehmî (v. ?), *Târîḫ-i Edebiyyât-ı 'Arabiyye*, I, İst., 1332.

Mehmed Zihnî (v. 1332/1914), *el-Munteḥab fî Ḳavâ'idî's-Şarf*, nşr. Ömer Ziya Belviranlı, İst., 1981.

Mesâ'il Ḥilâfiyye: Bk. el-'Ukberî.

el-Muberrred, Ebu'l-'Abbâs Muḥammed b. Yezîd (v. 285/898), *Kitâbu'l-Muḳtaḍab*, I-III, nşr. Muḥammed 'Abdulḥâlîk 'Uḍayme, Kahire, 1415/1994.

Muḥammed el-Anṭâkî, *el-Minhâc fi'l-Ḳavâ'id ve'l-İ'râb*, İst. 1985.

Muḥammed b. Cheneb, "İbn Mâlik", *İA*, V/2,767.

———, "İbn Âcurrûm", *İA*, V/2,696.

———, "İbn Berrî", *İA*, V/2,711.

———, "İbnü'l-Hâcib", *İA*, V/2,856.

———, "İbn Hişâm", *İA*, V/2,754.

Muḥammed eṭ-Ṭâhir b. 'Âşûr (v. 1293/1973), *et-Taḥrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Tunus, ts.

Muḥaysin, Muḥammed Sâlim, *Taşrîfu'l-Esmâ' ve'l-Ef'âl fî Dav'i Esâlîbî'l-Kur'ân*, Beyrut, 1407/1987.

Muḡni'l-Lebîb: Bk. İbn Hişâm.

el-Munşif: Bk. İbn Cinnî.

Muṣṭafâ Şıdkî b. Muḥammed (v. ?), *el-Mandûd, Şerḥu'l-Makşûd*, y.y., 1287.

el-Muzhir: Bk. es-Suyûtî.

Nebîh 'Aqıl, *Târîḥu'l-'Arabî'l-Kadîm ve 'Aşri'r-Resûl*, 3. bs., Dimaşk, 1403/1993.

Nuzhetu'l-Elîbbâ': Bk. İbnu'l-Enbârî.

Radıyyuddîn, Muḥammed b. Ḥasan el-Esterâbâdî (v. 686/1287), *Şerḥu's-Şâfiye*, İst., ts.

———, *Şerḥu'l-Kâfiye*, İst., ts.

er-Râfi'î, Muṣṭafâ Şâdık (v. 1356/1937), *Târîḥu Âdâbî'l-'Arab*, I-III, 4. bs., Beyrut, 1394/1974.

er-Rifâ'î, Aḥmed b. Maḥcûb el-Feyyûmî (v. 1325/1907), *Hâşiye 'alâ Lâmiyyeti'l-Ef'âl*, Mısır, ts.

eş-Şabbân, Muḥammed b. 'Alî (v. 1206/1792), *Hâşiyetu's-Şabbân 'ale'l-Eşmûnî*, I-IV, Kahire, ts.

Seyyid 'Abdullâh, Cemâluddîn b. Muḥammed el-Ḥuseynî (v. 776/1374), *Şerḥu's-Şâfiye fî't-Taşrîf*, 2.bs., İst., ts.

Seyyid 'ale'l-'İzzâ: Bk. el-Curcânî.

Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kânber (v. 180/796), *el-Kitâb*, I-V, nşr. 'Abdusselâm Muḥammed Hârûn, 3.bs., Kahire, 1988.

es-Suyûtî, 'Abdurrahman Celâluddîn (v. 911/1505), *el-Muzhir fî 'Ulûmî'l-Luġa ve Envâ'ihâ*, I-II, nşr., Muḥammed Aḥmed Câdelmevlâ Bek v.bşk., Beyrut, 1408/1987.

———, *Buġyetu'l-Vu'ât fî Tabakâtî'l-Luġavîyyîn ve'n-Nuḥât*, I-II, nşr. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm, Beyrut, ts.

———, *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir fi'n-Naḥv*, I-IV, Beyrut, ts.

eş-Şâfiye: Bk. İbnu'l-Hâcib.

eş-Şelebîn, Ebû 'Amr b. Muhammed b. 'Omer el-Ezdî (v. 654/1256),
Şerḥu'l-Muḥaddimetî'l-Cezûliyyeti'l-Kebîr, I-III, nşr. Turkî b.
Sehv b. Nezzâl, 2. bs., Beyrut, 1414/1994.

Şemseddîn Ahmed b. 'Abdillâh (v. 860/1455), *Şerhân 'alâ Merâḥi'l-Ervâḥ*, nşr. Muştafa'l-Bâbi'l-Halebî, 3.bs., Kahire, 1959.

Şerḥu'l-Kâfiye, Bk. Raḍıyyuddîn.

Şerḥu's-Şâfiye: Bk. Raḍıyyuddîn.

Şerḥu Şuzûri'z-Zeheb: Bk. İbn Hişâm.

Şerḥu 'Umdeti'l-Hâfız: Bk. İbn Mâlik.

Şevkî Dayf, *Târîḥu'l-Edebi'l-'Arabî: el-'Aşru'l-İslâmî*, I-X, 16. bs.,
Mısır, ts.

———, *Tecdîdu'n-Naḥv*, 2. bs., Kahire, ts.

Târîḥu'l-Edebi'l-'Arabî: Bk. Şevkî Dayf.

Taşköbrîzâde, Ahmed b. Muştafâ (v. 968/1561), *Miftâḥu's-Sa'âde ve Mişbâḥu's-Siyâde fî Mevzû'âtî'l-'Ulûm*, I-III, I. bs., Beyrut, 1405/1985.

Tecdîdu'n-Naḥv: Bk. Şevkî Dayf.

el-'Ukberî, Ebu'l-Bekâ ' 'Abdullâh b. el-Huseyn (v. 616/1219), *el-Lubâb fî 'İleli'l-Binâ' ve'l-İ'râb*, I-II, nşr. Ğâzî Muḥtâr Tuleymât, Beyrut, 1416/1995.

———, *Mesâ'il Hilâfiyye fi'n-Naḥv*, nşr. Muhammed Hayr el-Hulvâ nî, Beyrut, 1412/1992.

Yâkût b. 'Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, (v. 626/1228), *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb (Mu'cemu'l-Udebâ')*, I-V, Beyrut, 1411/1991.

el-Yemânî, 'Abdulbâkî b. 'Abdulmecîd (v. 743/1342), *İşâretu't-Ta'yîn fî Terâcimi'n-Nuḥât ve'l-Lugaviyyîn*, nşr. 'Abdulmecîd

Diyâb, Riyad, 1406/1986.

ez-Zâvî, eṭ-Ṭâhir Aḥmed, *Tertîbu'l-Kâmûsi'l-Muḥîṭ 'alâ Ṭarîḳati'l-*

Miṣbâhî'l-Munîr ve Esâsi'l-Belâğa, I-IV, Beyrut, 1399/1979.

ez-Zebîdî, Zeynuddîn Aḥmed b. Aḥmed b. 'Abdillaṭîf (v. 893/1487),

Saḥîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi, I-XII, trc.

Aḥmed Naim - Kâmil Miras, 5.bs., Ank., 1979.

ez-Zemaḥşerî, Ebu'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Omer (v. 538/1144), *el-*

Mufaṣṣal fî 'İlmi'l-Luğa, nşr. Muḥammed 'İzzuddîn es- Sa'îdî,

1. bs., Beyrut, 1410/1990.

ez-Zencânî, 'İzzuddîn (v. 655/1257), *Mecmû'atu's-Şarf; Taşrîfu'z-*

Zencânî, İst., 1979.

ez-Zeyyât, Aḥmed Ḥasan, *Târiḫü'l-Edebi'l-'Arabî*, 5. bs., Mısır, 1349/

1930.

ez-Ziriklî, Ḥayruddîn, *el-A'lâm: Kâmûsu Terâcim*, I-XIII, Beyrut,

1969.

Zuhru'l-İslâm: Bk. Aḥmed Emîn.

DİĞER KISALTMALAR

a.e.	:	aynı eser
Ank.	:	Ankara
a.s.	:	aleyhisselâm
a.y.	:	aynı yer
b.	:	ibn
bs.	:	basım, baskı
bk.	:	bakınız
çev.	:	çeviren
H.	:	Hicrî
H.z.	:	Hazret-i
İst.	:	İstanbul
md.	:	maddesi
nşr.	:	neşreden
trc.	:	tercüme
v.	:	vefatı
vb.	:	ve benzeri, ve benzerleri
vd.	:	ve devamı
v.bşk.	:	ve başkaları
vs.	:	ve saire
ts.	:	tarihsiz
y.y.	:	yer yok

GİRİŞ

ARAP DİLİNİN MENŞEİ

Fasih Arap dili ve diğer Arap lehçeleri denilen dil, müsteşriklerin Sâmi dilleri dedikleri dil gruplarının bir dalıdır.¹ Sâmi dilleri, deyince akla Arap Yarımadası'nın güney kesimine yerleşmiş olan kavimlerin lehçeleri gelir.²

İbrâhîm (a.s.) tarafından annesi Hâcer'le birlikte Mekke şehrine getirilen İsmâ'îl(a.s.)'in o tarihte Hicâz'ın kuzeyinde yaşamakta olan Curhum kabilesinden evlenmesiyle Arapça konuşmaya başlamış ve Kur'ân'ın indirildiği lehçe olan Hicâz lehçesi tüm Arap lehçelerinin aslı sayılmıştır.³

Arap dilinin Hz. İsmâ'îl'in soyundan gelen kabilelerde gelişmiş olduğu rivayet edilmektedir. 'Adnânîler'in dili denilen bu dilin, diğer kabilelerin dilleriyle karışması neticesinde bir üçüncü dil meydana gelmiştir.⁴ Bu devrede kabilelerin, zevklerine uygun olarak dillerini övünç aracı saymaları, senenin belli günlerinde ifade güçlerini sergilemek maksadı ile panayırlar kurmaları dilin gelişmesine yardım etmiştir.⁵

Kureyş kabilesinin yerleşmiş olduğu Mekke'de bulunan Kâbe, tüm Araplar nezdinde kutsal sayılıyordu. Araplar ziyaret maksadıyla Mekke'ye gelirlerdi. Kureyşliler, oraya gelen Arapların konuşmalarını izlerler hoşlarına gidenleri alırlar ve dillerinde kullanırlardı. Kureyşliler'in dil üzerinde edindikleri maharetleri ile gelişen Arap dili, Kur'ân'ın inişi ile ifade gücünün zirvesine ulaşmıştır.⁶ İslâm'ın gelişi ve Kur'ân'ın inişi ile Arap kabileleri İslâm'ın bayrağı altında toplanmışlar ve bu suretle dilde, kültürde ve edebiyatta birlik meydana gelmiştir.⁷

¹ Muştafâ Şâdık er-Râfi'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, 1,74; Mehmed Fehmî, *Târîh-i Edebiyyât-ı 'Arabiyye*, 79; Cevâd 'Alî, *el-Mufaşşal fî Târîhi'l-'Arab Kable'l-İslâm*, VIII,525; Hânâ el-Fâhûrî, *el-Câmi' fî Târîhi'l-Edebi'l-'Arabî*, 1,49.

² er-Râfi'î, 1,74.

³ Nebîh 'Akîl, *Târîhu'l-'Arabî'l-Kadîm ve 'Asrı'r-Resûl*, 80,88.

⁴ Mehmed Fehmî, 90.

⁵ Mehmed Fehmî, 90; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 14.

⁶ Mehmed Fehmî, 91; ez-Zeyyât, 16; Sadreddin Gümüş, *Seyyid Şerîf Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri*, 19.

⁷ ez-Zeyyât, 76.

2. ARAP FİLOLOJİSİNE TESİR EDEN ÂMİLLER

2.1. Kur'ân-ı Kerim

İslâm'dan önce şiir, hitabet ve belâgat gibi ilimlerle meşgul olan Araplar, Kur'ân'da önceden görmedikleri türde bir fesâhat ve belâgat görünce ona yöneldiler ve onu okumaya başladılar. İslâm'ın, Kur'ân'ı okumanın yanı sıra onu ezberlemeye de teşvik etmesi neticesinde Kur'ân'ın okunması, hükümlerinin anlaşılmasına çalışılması, Arap dilinin üslûbunda, kelimelerde ve deyimlerde yeni gelişmelere yol açtı.⁸

Lâfız, üslûp ve içerdiği hikmetler bakımından Arap edip ve şairlerini kendine ve hayran bırakan Kur'ân-ı Kerim'in bu özelliğinin Câhiliye devrinde zirveye ulaşan Arap edebiyatına çok önemli katkılar sağladığı gibi ona yeni bir yön verdiğine şüphe yoktur.⁹

İslâmî fetihlerin genişlemesi ve Arap olmayanların İslâm'a girmeleri ile Arap dilinde özellikle Kur'ân'ın okunmasında fahiş hataların yapılmaya başlanması, Arap dilinin esaslarının tesbit edilmesinin gerekli olduğunu ortaya çıkardı.¹⁰ Câhiliye devrinde dil yanlış yapıp yapılmadığı bilinmemektedir. İslâmî kaynaklara bakılırsa ilk yanlışların, Arap olmayan unsurların İslâm'a girmeleri ve Araplar'a karışmaları sebebiyle meydana geldiği söylenmektedir.¹¹

Korunması ve tesbiti için sahabîlerin ileri gelenlerinden bir grubun vahiy katibi olarak tayin edilmesi,¹² sahabîler tarafından ezberlenmeye itina gösterilmesi ve Cebrâîl'in her yıl gelerek Peygamber (a.s.)'in ona inen ayetleri arz etmesi yoluyla Kur'ân'ın korunması sağlanmış oldu.¹³

⁸ A.e, 76.

⁹ Şevkî Dayî, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî: el-'Aşru'l-İslâmî*, II,33; Sadreddin Gümüş, 20.

¹⁰ Corcî Zeydân, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, III,150; ez-Zeyyât, 77; 'Abdu'lâl Sâlim Mekrem, *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruhû fi'd-Dirâsâti'n-Nahviyye*, 48 vd.; Sadreddin Gümüş, 21.

¹¹ Cevâd 'Alî, IX,15.

¹² Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Kaşşâlânî, *İrşâdu's-Sârf li Şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, VII,450.

¹³ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Feđâ'ilü'l-Kur'ân,7; Sadreddin Gümüş, 21.

2.2. Hadîs-i Şerif

*Hadîs, "Hz. Peygamber(a.s.)'in söz, fiil ve takrirleridir."*¹⁴ Hadislerin bir kısmı, onun ahlâkını, işini veya tasviplerinden birini nakleden râvilerin anlattıklarını, diğer bir ifade ile "*eşer*" denilen sahabî sözlerini içermektedir.¹⁵

Dil ve edebiyat üzerinde Kur'ân kadar etkisi olmasa da kesin olarak Araplar'ın en fasîhi olan Peygamberimiz(a.s.)'in sözü olması itibariyle Arap dilinin yayılması, korunması ve sonraki nesillere intikalinde Kur'ân'a yardımcı olduğunda şüphe yoktur. Ancak hadisler'in Arap olmayanlar ve dilde senet olmayan "müvelledler"ce tedvin edilmeden önce kullanılması dolayısıyla lâfızlarında takdim, tehir, ilâve veya eksiltme yapılmış, buna ilâveten mâna yönü ile nakline cevaz verilmiştir. Bu sebeple Basra, Kûfe ve Bağdat dilcilerince Arap dilinin tesbiti ve kaidelerinin konulmasında esas alınmamış ve gramer bilginleri arasında ittifak haline gelmemiştir.¹⁶ Buna rağmen hadis, Kur'ân'ın eriştiği itimada erişememiş olsa da¹⁷ dilin bozulmasından önce toplanmış olduğu göz önüne alınırsa, onun fasih Arap dilinin çok önemli bir hazinesi olduğu görülecektir.¹⁸

2.3. Arap Olmayanların Araplar'a Karışması

Arap diline tesir eden sebeplerden bir diğeri de Hz. Peygamber zamanında Arap olmayanların müslüman olmaları, Arapça'yı fasih olarak konuşmayan bedevî Araplar'ın İslâm'a girmeleri ve Kur'ân'ı bozuk bir telâffuzla okumaları neticesinde dilin safiyetinin bozulması tehlikesidir.¹⁹ Kur'ân'ı bozulmaktan korumak için dil çalışmalarına başlanması, Arap dilinin gelişmesine katkı sağlamıştır.

3. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU

Arap olmayanların, İslâmın iki temel kaynağı olan Kur'ân ve Sünneti anlamaları ve okumada hataya düşmemeleri için gramer ilminin önemi ve

¹⁴ ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, I,15.

¹⁵ A.e., I,15.

¹⁶ *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II,40.

¹⁷ *el-Ğur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 345.

¹⁸ *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II,38; Sadreddin Gümüş, 24.

¹⁹ *er-Râfi'i*, I,237; *el-Ğurâ'nu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 48; Cevâd 'Alî, IX,15.

gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple İslâm âlimleri gramer ilmini öğrenmenin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir.²⁰

Arap dili grameri; kelimelerin yapılarından bahseden Sarf ilmi (عِلْمُ الصَّرْفِ) ve bu kelimelerin cümle içerisinde terkiib halinde iken özelliklerini anlatan Nahiv ilmi (عِلْمُ النَّحْوِ) olmak üzere ikiye ayrılır. Sarf ve Nahiv ilmi başlangıçta iç içe girmiş bir ilim iken sonraları birbirlerinden ayrılmışlar ve bağımsız birer ilim dalı olarak tahsil edilmeye başlanılmışlardır. İlerleyen sahifelerde bu iki ilim dalının gelişme seyrine kısaca değinilecektir.

"Nahiv", lügatte "yol, yön, kasd" mânalarında isim; "kasd etmek, yönelmek" mânalarında masdar; "gibi, kadar, göre" mânalarında zarf olarak kullanılır.²¹

İstılahta "Nahiv". "İrâb, binâ ve diğer halleri yönünden Arapça terkiplerin özelliklerinden bahseder."²² Nahiv ilminin kuruluşu ve kurucusu hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

1. Rivayete göre Hz. 'Alî (v.40/661), bir bedevînin el-Hâkka sûresinin 37. ayetini yanlış okuduğunu görünce nahiv ilmini kurmuştur.²³

2. Bir başka rivayette Ebu'l-Esved ed-Du'elî²⁴(v.69/689), Hz. 'Alî'nin yanına girince elinde bir kâğıt görür ve ne olduğunu sorar. Hz. 'Alî, *Arap dilini düşündüm ve yabancıların karışmasıyla bozulmuş olduğunu gördüm. Onun için halkın başvuracağı bir kaynak ortaya koymak istedim*» der. Sonra kâğıdı Ebu'l-Esved'e verir ve ona, bu yolda devam etmesini ve kendi bildiklerini de ona ilâve etmesini söyler.²⁵

3. Bu ilmin doğuşu ile ilgili bir rivâyet de Hz. 'Omer devrinde onun, adamın birisinin bir arabîye Tevbe sûresinin üçüncü ayetini yanlış okuttuğunu

²⁰ Tâşköbrîzâde Ahmed b. Muştâfâ, *Miftâhu's-Sa'âde ve Mişbâhu's-Siyâde fi Mevzû'âtî'l-'Ulûm*, I,138; Maḥmûd Feccâl, *el-İşbâḥ fi Şerhî'l-İktirâḥ*, 139; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruh*, 49,54.

²¹ eṭ-Ṭâhir Ahmed ez-Zâvî, *Tertîbu'l-Kâmûsî'l-Muḥîṭ*, IV,339; İlse Lichtenstädt-Nihad M.Çetin, "Nahiv", *İA*, IX,35 vd.

²² Seyyid Şerîf Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, 163; Nihad M. Çetin, "Nahiv", *İA*, IX,35 vd.

²³ İbn Cinnî, *el-Ḥaşd'îs*, II,10; Ebu'l-Berekât Muhammed İbnu'l-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elîbbâ fi Tabâkâtî'l-Udebâ'*,19; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruh*, 49.

²⁴ İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, 61; Yâkût b. 'Abdillâh el-Ḥamevî, *İrşâdu'l-Erif ilâ Ma'rifeti'l-Edîb (Mu'cemu'l-Udebâ')*, III,436; Tâşköbrîzâde, I,143; *Târîḫu'l-Edebi'l-'Arabî*, II,374; Cevâd 'Alî, IX,52.

²⁵ İbnu'n-Nedim, 61; Tâşköbrîzâde, I,143; *Târîḫu'l-Edebi'l-'Arabî*, II,374; Cevâd 'Alî, IX,52.

işitmesi üzerine Ebu'l-Esved'e nahiv ilminin esaslarını yazmasını istediği şeklindedir.²⁶

4. Bu ilmi Ebu'l-Esved'in kurduğuna dair bir başka rivayet şöyledir: Irak valisi Ziyâd b. Ebîh (v.53/672), Ebu'l-Esved'den yabancıların karışmasıyla dilin bozulmuş olduğunu görerek bir gramer hazırlamasını ister. Fakat Ebu'l-Esved bu teklifi kabul etmez. Bunun üzerine Ziyâd, Ebu'l-Esved'in yolunun üzerine bir adam diker ve ona tam Ebu'l-Esved'in geçeceği sırada kasden yanlış okumasını söyler. Adam, Ebu'l-Esved tam yanından geçerken onun duyacağı bir sesle kasden bir ayeti yanlış okur. Bunun üzerine Ebu'l-Esved, derhal Ziyâd'ın yanına giderek teklif ettiği görevi yapmaya karar verdiğini söyler.²⁷

5. Bir başka söylentiye göre Ebu'l-Esved'in kızı, yanında dil hatası yapar, bunun üzerine Ebu'l-Esved nahiv ilminin kurallarını yazar.²⁸

Nahvin menşesine ve kimin tarafından başlatıldığına dair rivayetlerin çoğunda nahiv ilminin kurucusu olarak Ebu'l-Esved gösterilmektedir.²⁹ Ebu'l-Esved'e bu ilmi kimden aldığı sorulunca onun, Hz. 'Alî'den aldığını söylemiş olduğu anlatılmaktadır.³⁰

Sonuç olarak Irak'ta yaşayan Hristiyan Araplar, Yunanlılar'dan aldıkları ilimlerin yanı sıra nahiv ilmini de almışlar ve bu ilme dair kitaplar yazmışlardı. Ebu'l-Esved'in Irak'ta dil ve gramer ilmini bilenlerle teması neticesi gramer ilmine dair bir taslak hazırlamış olması mümkündür.³¹

4. DİL EKOLLERİ

Dil çalışmalarına H.I. asırda fetihten hemen sonra kurulmuş olan Irak'ın iki kentinde Basra ve Kûfe'de gerçekleşti.³² Bu çalışmalar önce Ebu'l-Esved'in

²⁶ *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 18; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 49 vd.; Cevâd 'Alî, IX,36 vd.

²⁷ İbnu'n-Nedîm, 61 vd.; *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 20; Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literaturü*, 73; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 50 vd.

²⁸ Ziryâuddîn İbnu'l-Eşîr, *el-Meşelu's-Sâ'ir, fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, I,42; Tâşköbrîzâde, I,42; Goldziher, 73; Cevâd 'Alî, IX,41.

²⁹ *el-Muzhir*, II,397; Corci Zeydân, III,151; Goldziher, 73; Sadreddin Gümüş, 30; Nihad M. Çetin "Arap", *DİA*, III,297; M. Sadi Çöğenli-Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 157.

³⁰ İbn Haldûn, *el-Muḥaddime*, III,1266; Cevâd 'Alî, IX,45; Sadreddin Gümüş, 32; Ilse Lichtenstädter-Nihad M. Çetin, "Nahiv", *İA*, IX,36.

³¹ Corci Zeydân, III,151; *Duḥa'l-İslâm*, II,288; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 56; Sadreddin Gümüş,33.

³² Corci Zeydân, III,152; Goldziher, 73; Cevâd 'Alî, IX,215; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III,296.

ikamet ettiği Basra'da başlamış daha sonra H.II. asrın sonlarına doğru Ebu'l-Esved'in öğrencilerinden istifade ederek gelişen Kûfe'de devam etmiştir.³³

4.1. Basra Dil Ekolü, Bazı Önemli Şahsiyetleri ve Eserleri

Basra dil ekolünü, Kur'ân'ı harekeleme hareketiyle ilk dil çalışmalarını başlatan ve nahiv ilminin kurucusu sayılan tabîinden, fakîh, muhaddis, şâir ve nahivci olan Ebu'l-Esved'in kurduğu söylenmektedir.³⁴

Ebu'l-Esved'le başlayan gramer ilmine dair te'liflere H.II. asra kadar başlanamamış,³⁵ ancak Ebu'l-Esved'in öğrencilerinin bu sahada gayretli çalışmaları olmuştur. Gramer konusunda ilk şifahî bilgiler Ebu'l-Esved'den 'Anbesetu'l-Fîl'e, ondan Meymûn el-Akrân'a oradan da bu sahada eserinin adı bilinmemekle birlikte ilk te'lifte bulunduğu rivayet edilen 'Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî³⁶ (v.127/744)'ye geçmiştir.

'Abdullâh b. Ebî İshâk'ın çağdaşı olan, gramer ilminde üstad olan Ebû 'Amr b. el-'Alâ' el-Mâzinî³⁷ (v.154/770)'den sonraki nesillere intikal eden eser bilinmemekle birlikte bu sahada *el-İkmâl ve el-Câmi'* adlı iki eser te'lif eden, ancak günümüze kadar gelemeyen bu eserlerin müellifi 'İsâ b. 'Omer es-Şakafî³⁸ (v.149/766)'nin başlatmış olduğu te'lif hareketi, el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî³⁹ (v.170/786) ile devam etmiştir.⁴⁰

Ebu'l-Esved'in kurmuş olduğu Basra ekolünün en önemli şahsiyeti, el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'dir.⁴¹ Arapça şiir tekniği bilgisi arûzu icad eden ve Arap musikisini keşfeden el-Halîl, *Kitâbu'l-'Ayn* adlı eseriyle lûgat çalışmalarında ve nahiv ilminde çığır açtı.⁴²

³³ *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 122; Cevâd 'Alî, IX, 217; Sadreddin Gümüş, 33; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III, 296.

³⁴ İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 434; İbn Haldûn, III, 1266; Tâşköbrîzâde, I, 143; Corcî Zeydân, III, 151; Goldziher, 73; 'Abdul'âl Sâlim, *el-Halkatu'l-Mefkûde fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî*, 19.

³⁵ İbnu'n-Nedîm, 63; *el-Muzhîr*, II, 398; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 62; Cevâd 'Alî, IX, 53; Sadreddin Gümüş, 34.

³⁶ *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, 26 vd.; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, a.e., 62; Cevâd 'Alî, IX, 53; Nihad M. Çetin "Arap", *DİA*, III, 296.

³⁷ *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, 30 vd.; Tâşköbrîzâde, I, 145; 'Abdûlbâkî b. 'Abdilmecîd el-Yemânî, *İşâretu'l-Ta'yîn fî Terâcîmi'n-Nuḥât ve'l-Luḡaviyyîn*, 12; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 74.

³⁸ İbnu'n-Nedîm, 64; Yâkût, IV, 519 vd.; el-Yemânî, 249; Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Bulḡa fî Terâcîmi E'immeti'n-Nahv ve'l-Luḡa*, 167; *el-Halkatu'l-Mefkûde*, 131 vd.

³⁹ İbnu'n-Nedîm, 65; Yâkût, III, 300 vd.; Tâşköbrîzâde, I, 106; *el-Muzhîr*, II, 401; el-Yemânî, 114; Goldziher, 74; *Duḡa'l-İslâm*, II, 290.

⁴⁰ *el-Muzhîr*, II, 399; Cevâd 'Alî, IX, 53 vd.; Nihad M. Çetin "Arap", *DİA*, III, 296.

⁴¹ Sadreddin Gümüş, 35; Nihad M. Çetin "Arap", *DİA*, III, 296.

⁴² *Duḡa'l-İslâm*, II, 290; ez-Zeyyât, 318; Nihad M. Çetin "Arap", *DİA*, III, 289, 296.

el-Ḥalil'in sonraki nesillere intikal eden gramere dair bilgileri Sîbeveyhi diye tanınan Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kânber⁴³ (v.180/796)'e borçluyuz.

Sîbeveyh, Arap gramerinin tüm konularını küçük ayrıntılarına kadar tesbit ettiği *el-Kitâb*ında İsmâ b. 'Omer'in bir eserini esas almış, muhtevasını hocası el-Ḥalil'in ve bir dereceye kadar Ebû 'Amr b. el-'Alâ', Yûnus b. Ḥabîb ve daha başka âlimlerin bilgileriyle zenginleştirmiştir.⁴⁴

Sîbeveyh'ten sonra da büyük âlimler birbirini takip etti. Ebu'l-Ḥasan Sa'îd b. Mes'ade el-Aḥfeş⁴⁵ (v.207/822) *el-Evsaṭ fi'n-Nahv* ve *el-İştikâk* adlı eserleriyle, yüzden fazla eserin sahibi Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Muṣennâ⁴⁶ (v.210/825), edip, ve dil bilgini el-Aşma'î⁴⁷ (v.216/831), edip, muhaddis, lügat ve gramer âlimi Ebû Zeyd el-Enṣârî⁴⁸ (v.215/830), ilk olarak sarf ve nahvin sınırlarını kesin bir şekilde ayıran Ebû 'Osmân el-Mâzinî⁴⁹ (v.249/863) *el-Muḥtaḍab* adlı eseriyle nahiv ilminde kıyası belli bir seviyeye ulaştıran Ebu'l-'Abbâs Muḥammed b. Yezîd el-Muberrred⁵⁰ (v.285/898), Sîbeveyh'in *el-Kitâb*ından çıkardığı malzemeyle tasnif ederek yazdığı *el-Uşûl* adlı kitapla kıyas'a katî bir yön vermiş olan İbnu's-Serrâc Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî⁵¹ (v.316/929), ve *Şerḥu Kitâbı Sibeveyh* adlı eserin müellifi Ebû Sa'îd el-Ḥasan b. 'Abdullâh es-Sîrâfî⁵² (v.368/979), Basra ekolünün önemli şahsiyetleridir.

4.2. Kûfe Dil Ekolü, Bazı Önemli Şahsiyetleri ve Eserleri

Ortaya koydukları esasları, kullandıkları metodları ve gayretli çalışmaları ile gramer ilminin gelişmesinde zirveye ulaşan Basra ekolünden sonra Kûfe ekolü

⁴³ İbnu'n-Nedîm, 74; *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 54; Yâkût, IV,499 vd.; *Tâşköbrîzâde*, I,146 vd.; *el-Yemânî*, 242; *Goldziher*, 75; *ez-Zeyyât*, 311.

⁴⁴ *Duḥa'l-İslâm*, II,291; Cevâd 'Alî, IX,56; Sadreddin Gümüş, 35 vd.; Nihad M. Çetin "Arap", *DİA*, III,296

⁴⁵ İbnu'n-Nedîm, 75; *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 107; Yâkût, III,382 vd.; *Tâşköbrîzâde*, I,150 vd.; *el-Muzhîr*, II,405; *el-Yemânî*, 131.

⁴⁶ İbnu'n-Nedîm, 76; *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 84 vd.; Yâkût, V,509 vd.; *Tâşköbrîzâde*, I,105; *el-Yemânî*, 350.

⁴⁷ İbnu'n-Nedîm, 78; *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 90 vd.; *el-Muzhîr*, II,404; *el-Yemânî*, 193 vd.; *Duḥa'l-İslâm*, II,298.

⁴⁸ *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 101 vd.

⁴⁹ İbnu'n-Nedîm, 80 vd.; *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 140 vd.; Yâkût, II,345 vd.; *Tâşköbrîzâde*, I,128,149; Nihad M. Çetin "Arap", *DİA*, III,297.

⁵⁰ İbnu'n-Nedîm, 82; Yâkût, V,479 vd.; Sadreddin Gümüş, 38; Nihad M. Çetin "Arap", *DİA*, III,297.

⁵¹ İbnu'n-Nedîm, 86; *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 86; Yâkût, V,341 vd.; *Tâşköbrîzâde*, I,156; *el-Yemânî*, 313; Nihad M. Çetin "Arap", *DİA*, III,296.

⁵² İbnu'n-Nedîm, 87; *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 227 vd.; Yâkût, II,505 vd.; *Tâşköbrîzâde*, I,162; *el-Yemânî*, 93 vd.; *Goldziher*, 75; Nihad M. Çetin "Arap", *DİA*, III,297.

doğdu. Kûfe ekolünün doğmasından sonra da Basra ekolü onun gelişmesine katkıda bulunmaya ve ona hayat vermeye devam etti.⁵³

Kûfeliler, uzun çalışmalar ve zorlu tartışma yöntemleriyle kendilerine has bir metod geliştirdiler. Kûfelilerin, Basralılardan farklı olarak geliştirdikleri bu metot ayrılığı iki ekol arasında uzun tartışmalara yol açtı.⁵⁴

Kûfe dil ekolünün kurucusunun Basra'da 'İsâ b. 'Omer'in öğrencisiyken Kûfe'ye giden ve dil çalışmalarına orada devam eden Ebû Ca'fer Muhammed b. Ebî Sâre er-Ru'âsî⁵⁵ (v.187/803) olduğu söylenmektedir.⁵⁶

Kûfe'de Arap grameri hakkında te'lif edilen ilk eser er-Ru'âsî'nin *el-Fayşal* adlı eseridir.⁵⁷

er-Ru'âsî'den sonra Kûfe ekolünün hocalığını onun öğrencisi, yedi kıraat üstadından biri olan Ebu'l-Hasan 'Alî b. Hamza el-Kisâî⁵⁸ (v.189/805) devam ettirmiştir. Çalışmalarına ilk önce er-Ru'âsî ile başlayan el-Kisâî daha sonra Basra'ya gitmiş, el-Halil b. Ahmed ile birlikte çalışmış, ancak bilgilerinin büyük bir bölümünü Hicâz, Necd ve Tihâme çöllerinde yaşayan bedevîlerden almıştır. Daha sonra Kûfe'ye gelerek Kûfe ekolünün dil esaslarını tesbit etmiş ve onu Basra ekolünden ayrı, bağımsız bir ekol haline getirmiştir.⁵⁹

el-Kisâî, Basra âlimlerinden Yûnus b. Habîb ve Sîbeveyh ile hararetli tartışmalara girmiş ve tartışmaları kitaplara konu olmuştur.⁶⁰ Yirmi civarında eseri bulunan el-Kisâî'nin günümüze kadar gelebilen tek eseri *Risâle fî Laḥni'l-Âmme* adlı kitabıdır.⁶¹

el-Kisâî'den sonra bu ekolün en önemli sîması olan Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ⁶² (v.207/803) geldi. O, hocasının başlattığı sisteme kesin bir yön vererek Basra ve Kûfe dilcilerinin görüşlerini birleştirmiştir. Bu da ona haklı

⁵³ *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 121.

⁵⁴ A.e., 122; Çöğenli-Demirayak, 173.

⁵⁵ İbnu'n-Nedîm, 89; *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, 50 vd.; Yâkût, V,292; *el-Muzhîr*, II,400; *el-Halkatu'l-Mefkûde*, 407.

⁵⁶ Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, II,197.

⁵⁷ *el-Muzhîr*, II,400; Sadreddin Gümüş, 40.

⁵⁸ İbnu'n-Nedîm, 90; *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, 58 vd.; Yâkût, IV,87 vd.; *Tâşköbrîzâde*, I,148; Goldziher, 78; *Duḥa'l-İslâm*, II,306.

⁵⁹ Goldziher, 78; *Duḥa'l-İslâm*, II,306.

⁶⁰ *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, 59; *Tâşköbrîzâde*, I,147; *ez-Zeyyât*, 312.

⁶¹ Goldziher, 78; *Duḥa'l-İslâm*, II,308; *ez-Zeyyât*, 313.

⁶² İbnu'n-Nedîm, 91; *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, 81; Yâkût, V,619 vd.; *Tâşköbrîzâde*, I,166; Goldziher, 78; Brockelmann, II,199 vd.

olarak «*Nahivde mü'minlerin emîri*» ünvanını kazandırmıştır.⁶³ Çoğunluğu Arap diline ait olmak üzere bir hayli eser te'lîf eden el-Ferrâ'nın eserlerinin birçoğu günümüze kadar gelememiştir.⁶⁴

Ahmed b. Yahyâ b. Seyyâr Ebu'l-‘Abbâs Şa‘leb⁶⁵ (v.291/904), zamanının en ileri lûgat ve nahiv âlimi idi. Şa‘leb’in en iyi eseri, manâ yönünden kapalı kelime ve deyimlerin doğru kullanılması üzerine yazmış olduğu *Kitâbu'l-Faşîh* adlı eseridir.⁶⁶

4.3. Bağdat Dil Ekolü, Bazı Önemli Şahsiyetleri ve Eserleri

Bağdat, ilmin hamiliğini yapan halifenin ve maiyyetinin merkezi olması itibariyle ilim adamlarını daha cazip meslek imkânlarıyla cezbetmesi dolayısıyla IV. asır başlarından itibaren âlimlerin akınına uğradı. Basra ve Kûfe’de şiddetli çekişme içerisinde olan dil âlimlerinin çekişmesi Bağdat’ta da sürmüş, ancak bir süre sonra yerini Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî, Ebû ‘Alî el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi âlimlerin çabalarıyla uzlaşmaya bırakmış ve dil çalışmaları bu âlimlerin elinde yeni bir yön almıştır.⁶⁷

Bağdat ekolünün temsilcilerinden Ebu'l-Kâsım ez-Zeccâcî⁶⁸ (v. 337/949), yüzyirmiden fazla şerhe konu olan meşhur eseri *el-Cumelu'l-Kubrâ*’nda Arap nahvini ana çizgileriyle özetlemiş ve *Kitâbu'l-İzâh* adlı eseriyle gramer meselelerinin sebepleri üzerinde durarak Arapçanın mantıkî izahını göstermeye çalışmıştır.⁶⁹

Bu ekolün temsilcilerinden Ebû ‘Alî el-Fârisî⁷⁰ (v.377/987), nahiv konusunda *el-İzâh* adlı eseri yazmış, sarf konusunda da *et-Tekmilê* adlı eseri kaleme almıştır.⁷¹ Öğrencilerinden birçoğunun Ebû ‘Alî’yi el-Muberrred’den üstün tuttıkları söylenmektedir.⁷²

⁶³ Yâkût, V,621; *Duḥa'l-İslâm*, II,308; ez-Zeyyât, 314; Sadreddin Gümüş, 41.

⁶⁴ *Duḥa'l-İslâm*, II,308; ez-Zeyyât, 314.

⁶⁵ İbnu'n-Nedîm, 100; *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, 173 vd.; Yâkût, II,55 vd.; *Ṭâşköbrîzâde*, I,168 vd.; Brockelmann, II,210.

⁶⁶ Brockelmann, II,210 vd; Goldziher, 79.

⁶⁷ Goldziher, 80; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 137,143; Nihad M. Çetin “Arap”, *DİA*, III,297.

⁶⁸ *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, 227 vd.; *Ṭâşköbrîzâde*, I,154; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu‘ât*, II,77; el-Yemânî, 180; Brockelmann, II,173;

⁶⁹ Sadreddin Gümüş, 43; Nihad M. Çetin “Arap”, *DİA*, III,297.

⁷⁰ *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, 232 vd.; Yâkût, II,413 vd.; *Ṭâşköbrîzâde*, I,160; *Buğyetu'l-Vu‘ât*, I,496; el-Yemânî, 52 vd.; Brockelmann, II,190.

⁷¹ *Ṭâşköbrîzâde*, I,161; *Buğyetu'l-Vu‘ât*, I,496; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 151; Sadreddin Gümüş, 43.

⁷² *Nuzhetu'l-Elîbbâ*, 232; *Ṭâşköbrîzâde*, I,160; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eşeruh*, 151; Sadreddin Gümüş, 43.

Ebû 'Alî'nin en tanınmış öğrencisi olan Ebu'l-Feth 'Osmân İbn Cinnî⁷³ (v.392/1001), zamanının sarf, nahiv ve edeb konusunda en derin ve en bilgili kişiydi. Elliden fazla eseri olduğu bildirilen İbn Cinnî, yukarıda belirtildiği gibi Basra ve Kûfe ekollerini uzlaştırıcı bir yön izlemiştir.

İbn Cinnî'nin sarfa dair *et-Taşrîfu'l-Mulûkî*, *Şerhu Taşrîfi'l-Mâzinî*, nahve ait *el-Luma' fi'n-Nahv*, ve *el-Haşâ'îş fi 'İlmi Uşûli'l-'Arabiyye* ile *el-İstikâk* adlı eserleri en tanınmış olanlarıdır.⁷⁴

Bağdat ekolünün önemli şahsiyetleri arasında Hibetullâh b. 'Alî b. Muhammed b. 'Abdillâh b. Ebi'l-Hasan İbnu's-Şecerî⁷⁵ (v.542/1109)'nin bulunduğu görülmektedir. İbnu'l-Enbârî ve es-Suyûtî, onun hakkında «*Arapça ilminde ve dil konusunda zamanının biricik şahsiyetiydi*» demektedirler.⁷⁶

İbnu's-Şecerî'nin öğrencisi olan 'Abdurrahmân b. Muhammed b. Ebî Sa'îd Ebu'l-Berekât Kemâluddîn İbnu'l-Enbârî⁷⁷ (v.577/1181), Bağdat dilcilerinin çalışmalarını sürdüren bir diğer önemli şahsiyettir.

Bağdat ekolü dilcileri arasında Ebu'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Omer ez-Zemaḥşerî⁷⁸ (v.538/1144)'yi anmadan geçmek olmaz. Lügat, edebiyat, sarf, nahiv ve tefsir konusunda otorite olan ez-Zemaḥşerî'nin günümüze kadar gelebilen en önemli eserleri lügate dair *Esâsu'l-Belâğa*, Garîbu'l-Hadîs lügatı *el-Fâ'ik*, bir çok şerhe konu olan sarf ve nahve dair *el-Mufaṣṣal* ile tefsir sahasında *el-Keşşâf* adlı eseridir.⁷⁹

4.4. Endülüs Dil Ekolü, Bazı Önemli Şahsiyetleri ve Eserleri

Endülüslüler, doğuyla temasları neticesinde Abbasîler devrinde şarka gelerek el-Kisâî ve el-Ferrâ'dan ders gördükten sonra onların eserlerini Endülüs'e götüren Cûdî b. 'Osmân el-'Absî (v.198/813) sayesinde nahiv ilmini tanıdılar.⁸⁰

⁷³ *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 244 vd.; Yâkût, III,461; *Tâşköbrizâde*, I,130; *Buğyetu'l-Vu'ât*, II,132,496; el-Yemânî, 200 vd.; Brockelmann, II,244.

⁷⁴ *Tâşköbrizâde*, I,130; Goldziher, 76; Sadreddin Gümüş, 44.

⁷⁵ *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 299,300; Yâkût, V,592,593; *Buğyetu'l-Vu'ât*, II,324; el-Yemânî, 370.

⁷⁶ *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 300; *Buğyetu'l-Vu'ât*, II,324; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruh*, 158.

⁷⁷ *Tâşköbrizâde*, I,169; el-Yemânî, 185 vd.; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruh*, 161.

⁷⁸ *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 290 vd.; Yâkût, V,489 vd.; el-Fîrûzâbâdî, 220; *Tâşköbrizâde*, I,87; el-Yemânî, 345 vd.; Goldziher, 82 vd.

⁷⁹ *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 290; Goldziher, 83.

⁸⁰ er-Râfî'î, III,315; *el-Kur'ânu'l-Kerîm ve Eseruh*, 163.

el-Kisâ'î'nin kitabıyla Kûfe, Sîbeveyh'in kitabıyla da Basra ekolünün nahvini tanıyan Endülüslüler, Ebû 'Alî el-Kâfî İsmâ'îl b. Kâsım el-Bağdâdî⁸¹ (v.356/967) yoluyla Bağdat ekolü nahvini tanımış oldular.⁸²

Endülüs dil âlimleri, yaptıkları çalışmalarla dördüncü bir ekol oluşturmuşlardır.⁸³

Bu ekolün temsilcilerinden Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. 'Abdirrahmân b. Muhammed İbn Meḍâ el-Laḥmî⁸⁴ (v.592/1196), eski dilcilerin nahiv meselelerinin izahına temel olan görüşlerini reddederek nahivde tadilât yapılması gerektiğini savundu.⁸⁵

Tenkitlerini *el-Muşnâ fi'n-Nahv*, *er-Redd 'ale'n-Nuḥât* ve *Tenzîhu'l-Kur'ân 'ammâ lâ Yelîku bi'l-Beyân* adlı eserlerinde dile getiren İbn Meḍâ'nın eserlerinin yalnızca ikincisi günümüze kadar gelebilmiştir.⁸⁶

İbn Meḍâ'dan sonra H.VII. asırda yaşamış olan Cemâluddîn Ebû 'Abdillâh b. 'Abdillâh İbn Mâlik eṭ-Ṭâî el-Ceyyânî⁸⁷ (v.672/1274), Endülüs asıllı iken şarka hicret ederek zamanının âlimlerinden ders aldıktan sonra Şam ve Halep'te çeşitli görevlerde bulunmuş, filolojik çalışmalarıyla dikkatleri üzerinde toplamıştır.⁸⁸

Manzum olarak kaleme aldığı *el-Elfiyye*'si kolay ezberlenmeye yardımcı olduğundan medreselerde ders kitabı olarak okunagelmış ve üzerine çeşitli şerh ve haşiyeler yazılmıştır. İbn Mâlik'in sarf ilmine dair yine manzum olarak kaleme aldığı *el-Kâfiyetu's-Şâfiye* adlı eseri de zamanımıza kadar gelmiş bir diğer eseridir. İbn Mâlik'in ez-Zemaḥşerî'nin *el-Mufaṣṣal*'ına yazdığı manzum şerhinin yanı sıra filoloji ve diğer dallarda yazdığı bir çok eseri vardır.⁸⁹

İbn Mâlik'ten sonra zamanının en büyük nahiv ustası kabul edilen İbn Âcurrûm Muhammed b. Muhammed es-Senhâcî⁹⁰ (v.723/1323), *Âcurrûmiyye* adıyla şöhret bulan *el-Muḥaddimetu'l-Âcurrûmiyye fi Mebâdî'i 'İlmi'l-'Arabîyye* adındaki eserini te'lif etti. İbn Âcurrûm'un bu eseri, doğuda ve

⁸¹ *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 211,212; *Yâkût*, II,302 vd.; *Buḡyetu'l-Vu'ât*, I,453; *el-Yemânî*, 57 vd.

⁸² *Zuhru'l-İslâm*, I,239; *el-Kur'ânul-Kerîm ve Eşeruh*, 164.

⁸³ *el-Kur'ânul-Kerîm ve Eşeruh*, 164.

⁸⁴ *Buḡyetu'l-Vu'ât*, I,323; *el-Yemânî*, 33; *el-Kur'ânul-Kerîm ve Eşeruh*, 164.

⁸⁵ *el-Kur'ânul-Kerîm ve Eşeruh*, 170; Şevkî Dayf, *Tecdîdu'n-Nahv*, 19; Nihad M. Çetin, "Arap", *DİA*, III,296.

⁸⁶ *el-Kur'ânul-Kerîm ve Eşeruh*, 169; Sadreddin Gümüş, 47.

⁸⁷ *el-Yemânî*, 320; Muhammed b. Cheneb, "İbn Mâlik", *İA*, V/2,767 vd.

⁸⁸ *el-Kur'ânul-Kerîm ve Eşeruh*, 190; Sadreddin Gümüş, 47. Muhammed b. Cheneb, "İbn Mâlik", *İA*, V/2,767.

⁸⁹ Sadreddin Gümüş, 48; Muhammed b. Cheneb, "İbn Mâlik", *İA*, V/2,767.

⁹⁰ Muhammed b. Cheneb, "İbn Âcurrûm", *İA*, V/2,696.

batıda hoca ve talebelerin el kitabı olmuş, kısalığına rağmen böyle bir rağbete erişen *Âcurrûmiyye*, nahve dair araştırmalarda esas kabul edilegelmiştir.⁹¹

Endülüs ekolünün önde gelen şahsiyetlerden bir diğeri, tefsir, hadis, biyografi, dil ve nahiv âlimi Ebû Hayyân adıyla meşhur olan Muhammed b. Yûsuf b. 'Alî b. Yûsuf İbn Hayyân el-Ğirnâti⁹² (v.745/1345)'dir.

Mısır'da İbn Mâlik'in eserlerini şerhederek ve bizzat okutarak anlaşılır hale getirdiği söylenen⁹³ Ebû Hayyân'ın tefsir sahasında *el-Baḥru'l-Muḥîṭ* ve *en-Nehr*, biyografi sahasında *Me'âni'l-Âşâr* ile *Ṭabakâtu Nuḥâti'l-Endelus*, Türk dili hakkında *el-İdrâk*, Ğaribu'l-Kur'ân lügatı *Tuḥfetü'l-Erîb*, nahiv dalında İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'si üzerine yazdığı *Menhecû's-Sâlik fi'l-Kelâm 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik* ile *et-Teshîl* adlı kitabına yaptığı *et-Tezyîl ve't-Tekmîl* gibi şerhleri vardır.⁹⁴

4.5. Mısır Dil Ekolü, Bazı Önemli Şahsiyetleri ve Eserleri

Nahiv ilmi müstakil bir ilim haline geldiği H.II asırda İslâm âleminin çeşitli bölgelerinden Irak'ın üç kentine; Basra, Kûfe ve Bağdat'a ilmi seyahatlere başlanmıştır. H.I. asırda ilim dalları çeşitlenmiş ve bölümlere ayrılmış değildir. Nahiv âlimleri aynı zamanda dil ve edebiyat âlimi sayılıyorlardı. Âlimlerin bu sahaya yönelip temayüz etmeleri ancak I. asrın sonlarına rastlamaktadır.⁹⁵

Mısır'dan Basra'ya gelerek nahiv ilmini ilk olarak oradan Mısır'a götüren kişinin Vellâd adıyla tanınan Velîd b. Muhammed et-Temîmî⁹⁶ (v.263/876) olduğu söylenmektedir.⁹⁷

Bağdat âlimlerinin uzlaştırmacı çalışmaları ile iki ekolün birleşmesinden sonra Mısır'dan Irak'a giden dilciler de aynı yoldan yürüyerek, oradan aldıkları ilimleri tahsil ederek memleketlerine götürdüler.⁹⁸

Bunlardan Ebu'l-'Abbâs Aḥmed b. Muhammed b. Velîd⁹⁹ (v.332/943) ve Ebû Ca'fer Aḥmed b. Muhammed en-Naḥḥâs¹⁰⁰ (v.337/948)'in Bağdat'a gidip

⁹¹ Sadreddin Gümüş, 48 vd.; Muhammed b. Cheneb, "İbn Âcurrûm", *İA*, VI/2,696.

⁹² Ḥayruddin ez-Zirikî, *el-A'âm*, VIII,26.

⁹³ *Buḡyatu'l-Vu'ât*, I,280; *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve Eseruh*, 200.

⁹⁴ ez-Zirikî, VIII,26.

⁹⁵ *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve Eseruh*, 175.

⁹⁶ *el-Yemânî*, 339; Brockelmann, II,274.

⁹⁷ *el-Firûzâbâdî*, 237; *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve Eseruh*, 176; Sadreddin Gümüş, 49.

⁹⁸ Sadreddin Gümüş, 49.

⁹⁹ *el-Firûzâbâdî*, 61 vd.

¹⁰⁰ *el-Firûzâbâdî*, 62; Brockelmann, II,275.

ez-Zeccâcî'den ders alarak Mısır'da Basra ve Kûfe ekollerini uzlaştırmada önemli katkıları olduğu söylenmektedir.¹⁰¹ Elli civarında eser te'lif etmiş olan en-Nahhâs'ın nahiv sahasında *İ'râbu'l-Kur'ân*, *Kitâbu't-Tuffâha fi'n-Nahv* ve *el-Kâfi* gibi eserleri vardır.¹⁰²

Irak'ta öğrenimini tamamladıktan sonra Mısır'a dönen Tâhir b. Aḥmed İbn Bâbşâz¹⁰³ (v.469/1077) nahiv konusunda zamanının imamı sayılıyordu. İbn Bâbşâz'ın bıraktığı notların kendisinden sonra gelen dilcilere önemli bir kaynak olduğu söylenmektedir.¹⁰⁴ İbn Bâbşâz'ın yazma *el-Muḥaddime*, *Şerhu'l-Cumel* ve İbnu's-Serrâc'ın kitabı üzerine yazdığı *Şerhu'l-Uşûl* adlı eserleri vardır.¹⁰⁵

İbn Bâbşâz'dan sonra Arap dili konusunda *Sultânü'l-'Ulemâ'* olarak tanınan Ebû Muhammed 'Abdullâh İbn Berrî en-Nahvî¹⁰⁶ (v.502/1107) geldi. Mısır'da bir çok dilci yetiştirmiş olan İbn Berrî'nin çeşitli eserleri arasında dil ve nahiv sahasında kaleme aldığı şerh ve haşiyeleri olduğu söylenmektedir.¹⁰⁷

Bu devrin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden bir diğeri, İbnu'l-Hâcib künyesiyle bilinen Cemâluddin Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Omer¹⁰⁸ (v.646/1249)'dir. İbnu'l-Hâcib'in Basra ekolünü temsil eder gibi görünse de kendine özgü görüşleriyle kendinden önceki nahivcilerden ayrıldığı kabul edilmektedir.¹⁰⁹

İbnu'l-Hâcib'in muhtasar olarak İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sine benzer recez tarzında kaleme aldığı *el-Kâfiye* adlı eseri pek çok rağbete mazhar olmuş ve yetmişin üzerinde şerhe konu olmuştur. Sarf ilmine dair *eş-Şâfiye* adında bir eser de yazmış olan İbnu'l-Hâcib'in bu iki eseri özet halinde olduklarından bunlara hem kendisi hem de sonrakiler tarafından şerhler yazılmıştır.¹¹⁰

Mısır'ın kendine özgü görüşleriyle nahivde "*müctehit âlimler*" mevkiinde kabul edilen ve Cemâluddîn lâkabıyla tanınan 'Abdullâh b. Yûsuf b. Aḥmed b.

¹⁰¹ *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve Egeruh*, 176

¹⁰² *el-Firûzâbâdî*, 62; Sadreddin Gümüş, 50.

¹⁰³ *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 263; Yâkût, III,428,429 vd.; *el-Firûzâbâdî*, 116; *el-Yemânî*, 151 vd.; *ez-Ziriklî*, III,318.

¹⁰⁴ *el-Firûzâbâdî*, 116; *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve Egeruh*, 177.

¹⁰⁵ *ez-Ziriklî*, III,318.

¹⁰⁶ Yâkût, III,448; *el-Yemânî*, 161; *ez-Ziriklî*, IV,200; Muhammed b. Cheneb, "İbn Berrî", *İA*, V/2,711.

İbn Berrî'nin vefatı yukarıda belirtilen tarihin aksine *el-Firûzâbâdî*'ye göre h.682; *el-Kıftî* ve *es-Suyûtî*'ye göre h. 499 olarak belirtilmiştir. Bk. *el-Firûzâbâdî*, *el-Bulğa*, 121.

¹⁰⁷ *el-Firûzâbâdî*, 121; *ez-Ziriklî*, IV,200; Muhammed b. Cheneb "İbn Berrî", *İA*, V/2,712.

¹⁰⁸ *el-Firûzâbâdî*, 143; *Taşköbrîzâde*, I,133; *el-Yemânî*, 204 vd.; Muhammed b. Cheneb, "İbnu'l-Hâcib", *İA*, V/2,856 vd.

¹⁰⁹ *el-Kur'ânü'l-Kerîm ve Egeruh*, 180 vd; Sadreddin Gümüş, 51.

¹¹⁰ *Taşköbrîzâde*, I,133; Sadreddin Gümüş, 51.

‘Abdillâh İbn Hişâm el-Enşârî¹¹¹ (v.761/1360), bu ekolün dikkatleri üzerinde toplayan önde gelen dilcilerindendir. İbn Mâlik'in eserlerini Mısır'a tanıtan İbn Hişâm, eserlerinde dikkate değer incelikleri, ilginç yorumları, titiz incelemeleri, vecîz ifadeleri, kolay ve akıcı üslûbuyla nahiv dalında haklı olarak "*müctehidlerin sonu*" ünvanını almıştır. Kendine özgü görüşleriyle seleflerinden ayrılan İbn Hişâm serbest düşüncesi ve bağımsız fikirleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir.

Sarf, nahiv, belâğat ve Arap dilinin inceliklerine dair otuza yakın eser te'lif etmiş olan İbn Hişâm'ın eserlerinin ancak bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Günümüze kadar gelebilen tanınmış eserleri arasında *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb*, *Şerhu Şuzûrî'z-Zehab*, *Kaṭru'n-Nedâ ve Bellu's-Şadâ, el-İ'râb 'an Kavâ'idî'l-İ'râb* ve İbn Mâlik'in *el-Elfiyye'si* üzerine yazdığı *Evḍaḥu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* gibi eserleri vardır.¹¹²

5. SARF (MORFOLOJİ) İLMİ

"Sarf" lügatta; "*harcamak, bozmak, değiştirmek, vazgeçirmek, bir şeyi yönünden çevirmek..*" gibi anlamlara gelir.¹¹³

İstilahta Sarf; "*bir kelimeyi, istenilen mânaları elde etmek için değişik şekillere çevirmek*" anlamına gelir.¹¹⁴ Bu çevirme usûlünü inceleyen ilim dalına *Sarf* veya *Tasrîf ilmi* denilir. Tariften de anlaşıldığı gibi sarf ilminin konusunu teşkil eden şey kelimedir. Şu halde kelimeyi ve çeşitlerini görmek yerinde olur.

6. KELİME ve ÇEŞİTLERİ

6.1. Yapı Bakımından

"*Bir mâna ifade eden söz*"¹¹⁵ anlamına gelen ve sarf ilminin konusunu teşkil eden kelime; isim, fiil ve harf olmak üzere 3'e ayrılır.

¹¹¹ Taşköbrizâde, I,183; el-Yemânî, 403; ez-Ziriklî, IV,291; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'ârîb*, neşredenin önsözü, 5; Muhammed b. Cheneb, "İbn Hişâm", *İA*, VI/2,754.

¹¹² Taşköbrizâde, I,184; ez-Ziriklî, IV,291; Muhammed b. Cheneb, "İbn Hişâm", *İA*, VI/2,754 vd.

¹¹³ Cemâluddîn Ebu'l-Faḍl Muhammed b. Mukerrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VII,328 vd.; Luvis Ma'lûf, *el-Muncid fî'l-Luğa*, 422 vd.

¹¹⁴ Ahmed er-Rifâ'i, *Hâşiye 'alâ Şerhi Lâmiyyeti'l-Ef'âl*, 3; 'İzzuddîn ez-Zencânî, *Mecmû'atu's-Şarf; Tasrîfu'z-Zencânî*, 124; Ahmed el-Ḥamelâvî, *Şeḡa'l-'Arf fî Fenni's-Şarf*, 19.

¹¹⁵ Cemâluddîn Ebû 'Amr 'Osmân b. 'Omer İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 2; Seyyid Şerîf el-Curcânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, 124; Muhammed b. Pîr 'Alî el-Birgivî, *İzhârü'l-Esrâr*, 84.

1. İsim: "Zamana bağlı olmaksızın kendi başına bir mâna ifade eden"¹¹⁶ kelimedir. مُحَمَّدٌ : Muhammed, كِتَابٌ : kitap, شَجَاعَةٌ : cesaret gibi.

2. Fiil: "Zamana bağlı olarak kendi başına bir mâna ifade eden"¹¹⁷ kelime demektir. كَتَبَ : yazdı, يَكْتُبُ : yazar, yazıyor, أَكْتُبُ : yaz, gibi.

3. Harf: "Kendi başına bir anlamı olmayan, ancak isim veya fiille kullanıldığında bir mâna ifade eden"¹¹⁸ sözcüktür. هَلْ، ثُمَّ، مِنْ، سَوْفَ gibi. Kelime çeşitlerinin üçüncüsü olarak tarif edilen harften kasıt alfabe harfleri değil, mâna harfleri denilen edatlardır.

Tüm dillerde olduğu gibi çekim ve değişikliğin en fazla uygulandığı bir dil olan Arap dilinde de, asıl anlamı üzerine yeni bir anlam ifade etmesi için kelimenin başına veya sonuna bir veya daha çok harf eklenir.

6.2. Türeme Bakımından; Câmid ve Müştak

Sarf ilminde, bir anlam ifade eden kelâm oluşturmakta fiille veya harfe ihtiyaç duymaması bakımından fiilin ve harfin aslı kabul edilen isim¹¹⁹, câmid ve müştak olmak üzere ikiye ayrılır.

1. Câmid isim: Genel olarak حَجَرٌ taş, قَلَمٌ kalem, أَسَدٌ aslan gibi, "başka bir lâfızdan türemeyen isim"¹²⁰ anlamına gelir. Câmid isim, madde ismi ve mâna ismi olmak üzere ikiye ayrılır.

1.1. Madde ismi: شَمْسٌ güneş, شَجَرٌ ağaç gibi, "kendi lâfzından fiil türemeyen isim"¹²¹ anlamına gelir.

1.2. Mâna ismi: عَلِمَ bilmek, ضَرَبَ dövmek, جُلُسٌ oturmak gibi, "kendi lâfzından fiil türeyen isim"¹²² demektir.

¹¹⁶ İbn Hişâm, Şerhu Şuzûr'i-Zeheb, 14; et-Ta'rîfât, 15; Muştafâ el-Galâyînî, Câmi'u'd-Durûsi'l-Arabiyye, I,9.

¹¹⁷ Şerhu Şuzûr'i-Zeheb, 14; et-Ta'rîfât, 116; el-Galâyînî, I,9.

¹¹⁸ Şerhu Şuzûr'i-Zeheb, 14; et-Ta'rîfât, 59; el-Galâyînî, I,9.

¹¹⁹ Sibeveyh Ebû Bişr 'Amr b. 'Osmân b. Kanber, el-Kitâb, I,21 vd.; es-Suyûtî, el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir, I,63.

¹²⁰ el-Hamelâvî, 68; 'Abbâs Hasan, en-Naḥvu'l-Vâfi, III,181; Fu'âd Ni'me, Mulaḥḥaṣ Kava'idil-Luḡati'l-Arabiyye, II,30; Muḥammed Ḥayr el-Ḥulvânî, el-Vâdih fi 'İlmi's-Şarf, 152.

¹²¹ el-Hamelâvî, 68; 'Abbâs Hasan, III,181; Fu'âd Ni'me, II,30; el-Ḥulvânî, 153.

¹²² el-Hamelâvî, 68; 'Abbâs Hasan, III,181; Fu'âd Ni'me, II,30; el-Ḥulvânî, 153.

2. Müştak isim: *عَالِمٌ bilen, حَسَنٌ güzel, مَضْرُوبٌ dövülmüş,* gibi, "başka bir lâfızdan türeyen, sıfat mânası taşıyan, bir varlığa veya nesneye delâlet eden isim"¹²³ mânasına gelir.

Müştak isimler; ism-i fâil, ism-i mef'ul, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, ism-i zaman, ism-i mekân, ve ism-i âlet olmak üzere yedi tanedir.

Müştaklar yalnız isimlerden ibaret değildir. Mâzi, muzâri ve emir fiili olmak üzere üç tane de fiil mevcûd olup kaynağı, ileride görüleceği üzere masdardır.¹²⁴

6.2.1. İştikâk ve bölümleri

"İştikâk" lügat anlamı itibariyle, "bir kelimeden bir başka kelimeyi türetmek, almak"¹²⁵ demektir.

Terim olarak, "hem lâfız hem de mâna bakımından aralarında münâsebet bulunması şartıyla bir kelimeden bir başka kelimeyi türetmek suretiyle değiştirmek."¹²⁶ şeklinde tarif edilen iştikâk 3'e ayrılır.

1. İştikâk-ı sagîr: "İki kelime arasında hem harf, hem de harflerin dizilişi bakımından benzerlik olmasıdır."¹²⁷ *عِلْمٌ* ve *ضَرْبٌ* kelimelerinden *ضَرْبٌ* ve *عِلْمٌ* kelimelerinin türetilmesi gibi.

2. İştikâk-ı kebîr: "İki kelime arasında yalnızca harf yönünden benzerlik olmasıdır."¹²⁸ *جَذَبٌ* kelimesinden *جَبَذٌ* kelimesini türetmek gibi.

3. İştikâk-ı ekber: "İki kelime arasında hem harf ve hem de sıra bakımından farklılık olmasıdır."¹²⁹ *نَهَقٌ* kelimesinden *نَعَقٌ* kelimesinin türetilmesi gibi. Sarf ilminde, "bu kelime şu kelimeden müştaktır" denilince, hem lâfız ve hem de harf sıralaması bakımından aralarında benzerlik olan iştikâk-ı sagîr kastedilir.¹³⁰

¹²³ el-Ĥamelâvî, 68; 'Abbâs Hasan, III,182; Fu'âd Nî'me, II,30; el-Ĥulvânî, 153.

¹²⁴ el-Ĥamelâvî, 69; 'Abbâs Hasan, III,182

¹²⁵ İbn Manzûr, VII,167; Ma'îûf, 396.

¹²⁶ et-Ta'rifât, 17; Şemseddîn Ahmed, Şerhân 'alâ Merâhi'l-Ervâh, 9; Muḥammed el-Ḥudârî, Ḥâşiye 'alâ Şerḥ İbn 'Aḳîl, I,187; Muḥtafâ Şidkî b. Muḥammed, el-Manzûd Şerḥu'l-Maḥsûd, 67; el-Ĥamelâvî, 68.

¹²⁷ et-Ta'rifât, 17; Şemseddîn Ahmed, 9; el-Ḥudârî, I,187; Muḥtafâ Şidkî, 67; el-Ĥamelâvî, 68.

¹²⁸ et-Ta'rifât, 17; Şemseddîn Ahmed, 9; el-Ḥudârî, I,187; Muḥtafâ Şidkî, 67; el-Ĥamelâvî, 68.

¹²⁹ et-Ta'rifât, 17; Şemseddîn Ahmed, 9; el-Ḥudârî, I,187; Muḥtafâ Şidkî, 67; el-Ĥamelâvî, 68.

¹³⁰ el-Muḥḥir, II,347; Şemseddîn Ahmed, 10; Muḥtafâ Şidkî, 68; el-Ĥamelâvî, 68.

6.2.2. İştikâkın şartları

1. Bir kelimenin bir başka kelimedenden müştak olabilmesi için, o iki kelime arasında asıl mânâ yönünden ortaklık olmalıdır¹³¹. Lâfızları benzer iki kelime, mânâ bakımından farklı iseler iştikâk olmaz. Meselâ; ذَهَبٌ *altın* ile, *gitti* mânâsına gelen ذَهَبَ kelimeleri arasında lâfzan benzerlik olmasına bakarak, aralarında iştikâktan söz edilemez. Söz konusu iştikâkın gerçekleşebilmesi için yukarıda da belirtildiği gibi iki kelime arasında asıl mânâ yönünden yakınlık olmalıdır.

2. Her iki kelime terkîp yönünden aynı asıl harfleri içermelidir.¹³² Bu şarta göre aralarında asıl mânâ yönünden benzerlik olsa dahi, terkîp yönünden ve içerdikleri harfler bakımından farklı olan جَلَسَ ve قَعَدَ gibi kelimeler arasında iştikâk cereyan etmez.

3. Her iki kelime şekil yönünden farklı olmalıdır.¹³³ Buna göre ism-i mef'ûl mânâsında kullanılan ضَرَبَ kelimesi ile, kendi mânâsında kullanılan ضَرَبَ kelimesi şekil ve harf terkîbi yönünden benzerlik taşıdıkları için aralarında iştikâk olduğu sonucuna varılamaz.

4. İştikâkın gerçekleşebilmesi için müştak olan kelimedede asıl kelimedenden mânâ yönünden fazlalık olmalıdır.¹³⁴ Bu şarta göre شَهِيد ve شَهِد kelimeleri arasında lâfız, terkîp ve asıl mânâ yönünden benzerlik olsa da asıl mânâda biri diğerinden fazla bir mânâ ifade etmediğinden aralarında iştikâk yoktur.

6.2.3. Müştakların aslı

Düşünce, coğrafi konum ve çevre şartlarına göre gelişen ve genişleyen dilde değişken olmayan sabit bir mantık aramak zordur. Bu sebeple müştak kelimelerin kaynağını tek bir asla dayandırmak kolay değildir. Dil üzerinde yapılan incelemelere bakılacak olursa müştak kelimelerin asıllarının birden çok sayıda olduğu görülecektir.¹³⁵

Eski dil âlimleri müştak kelimelerin yapılarını incelemişler ve bunlar için bazı asıllar tesbit etmeye çalışmışlardır. Bu yüzden aralarında çeşitli fikir ayrılıkları oluşmuştur. Her fikir ekolü kendi görüşünü destekleyecek deliller ortaya atmış ve kendi haklılığını ispatlamaya çalışmıştır. Örneğin; Basra ve Kûfe

¹³¹ *Muştafâ Şıdkî*, 68.

¹³² *A.e.*, 68.

¹³³ *A.e.*, 68.

¹³⁴ *A.e.*, 68.

¹³⁵ *el-Hulvânî*, 153.

âlimleri, sarf ilminin omurgasını teşkil eden masdar ve fiil konusunda birbirlerinin aksine görüşler ileri sürmüşlerdir. Basra ekolü âlimleri, masdarın asıl olduğunu ve fiilin masdardan türetilmiş olduğunu savunurken Kûfe ekolüne mensup âlimler, onların aksine fiilin asıl olduğunu ve masdarın fiilden türetilmiş olduğunu iddia etmişlerdir.

6.2.3.1. Basra âlimlerine göre

Basra ekolü âlimleri, iştikâkın tarifinden ve ismin özelliğinden yola çıkarak masdarın, isim olması dolayısıyla fiilin ve harfin aslı olduğunu söylemişler ve şu görüşleri ortaya atmışlardır.

1. Fiilin ve müştak isimlerin ondan türemiş olması dolayısı ile masdara bu ad verilmiştir. Masdar, "*bir şeyin kaynağı*"¹³⁶ demektir. Şu halde masdar asıl sayılmalıdır.

2. "*Devenin su içip ayrıldığı yer*" olduğu için ona masdar denilmiştir. Masdara bu şekilde isim verilmesi, fiilin ondan türemiş olduğunu gösterir.¹³⁷

3. Masdar, iştikâk konusunda asıldır. Zira masdar, yalnızca eyleme delâlet etmesi bakımından müfred gibidir. Fiil ise, hem eyleme, hem de zamana delâlet etmesi dolayısı ile mürekkep sayılır. Müfred, mürekkepten öncedir. İştikâkın mânası göz önüne alınırsa müştak olan kelime, mânâ bakımından asıldan fazla bir mânaya delâlet ettiğinden masdarın asıl olması gerekir.¹³⁸

4. Masdar isimdir, kelimelerin türetilmesindeki maksadı ifade ettiğinden fiile ihtiyacı yoktur. Fiil ise, maksadı ifade etmekte isme muhtaçtır. İsim olmaksızın iki fiilin terkîbi bir mânâ ifade etmez. Oysa fiil veya harf olmaksızın maksadı ifade etmek mümkündür.¹³⁹ Bu da ismin asıl olduğunu gösterir. Yine isimden haber vermek veya isimle haber vermek mümkündür. Oysa fiille yalnızca haber verilir. Harf ise ne haber olur, ne de ondan haber verilir. Bu özelliği ile isim, fiil ve harfin aslıdır.¹⁴⁰

5. İştikâk, mânaları çoğaltmak için yapılır. Bu mânâ ise yalnızca türemiş olan fiilde gerçekleşir. Masdarın tek mânası vardır. O da yalnızca eylemi ifade

¹³⁶ Şemseddîn Ahmed, 8.

¹³⁷ İbnu'l-Enbârî, *Esrârü'l-‘Arabîyye*, 161.

¹³⁸ er-Rifâ‘î, 3; Şemseddîn Ahmed, 7 vd.; Ebu'l-Bekâ' el-‘Ukberî, *el-Lubâb fi ‘İleli'l-Bind’ ve'l-İ‘râb*, 1,260.

¹³⁹ Sîbeveyh, 1,21-22; Şemseddîn Ahmed, 7vd.; *el-Eşbâh ve'n-Nezâ‘ir*, 1,63.

¹⁴⁰ *Esrârü'l-‘Arabîyye*, 162; *el-Eşbâh*, 1,63.

etmesidir. Masdar, lâfzıyla belli bir zamana delâlet etmez. Fiil hem eyleme ve hem de belli bir zamana delâlet eder. Bu yönüyle fiil, mürekkep lâfız mevkiindedir. Çünkü mürekkep lâfız, tek bir lâfzın delâlet ettiği mânadan daha fazla bir mânaya delâlet eder. Müfreden mürekkebe doğru gidilir. Bir eylem ve belli bir zamana delâlet, ancak eylemden sonra olur. Buna şöyle bir örnek verilebilir; Külçe halinde olan bir altının herhangi bir şekli yoktur. Ancak bu külçeden yüzük, ayna veya kadeh yapılacak olursa özel bir şekli olur. Bu itibarla bu şeyler külçe altının türevleri sayılır. Fiil de hem eyleme, hem de belli bir zamana delâleti dolayısıyla yalnızca eyleme delâlet eden masdardan türemiş olur.¹⁴¹

6. Masdar, mutlak bir zamana delâlet eder. Fiil ise belli bir zamana delâlet eder. Mutlak mukayyedin aslı olduğu için masdar, -mutlak olması cihetiyle- fiilin aslıdır.¹⁴²

7. Fiilin harfleri genelde masdarın harflerinden fazladır. Bu fazlalık mânanın da fazla olmasını ifade eder. Şu halde fiil masdardan türemiş olmalıdır. Meselâ; ضَرَبَ denildiğinde masdarın mânası da değişmiş olur. يَضْرِبُ denildiğinde bu kalıp bir başka mânayı ifade eder. تَضَرَّبَ، أَضْرَبَ veya نَضْرِبُ denildiğinde aslın üzerine gelen bu fazlalıklarla, mânalar çeşitlenmektedir. Kendisinde mâna bakımından fazlalık bulunmayan bir kelimenin, tabîi olarak kendisinde mâna yönünden fazlalık bulunan kelimenin aslı olduğu bilinmektedir.¹⁴³

8. Şayet masdar, fiilden türemiş olsaydı masdarın mânasında fazlalık bulunması gerekirdi. Fiilde fazla harfler bulunması dolayısıyla değişik mânalar bulunmakta, belli bir zamana, bir veya daha fazla fâile, müzekker veya müennese, gaib veya hazır delâlet etmektedir. Masdar ise tüm bu mânaları ortadan kaldırır. İştikâk, aslın güçlendirilmesini ve mânanın genişlemesini ifade eder. Bu ise, masdarın fiilden türemesinin aksini ifade eder.¹⁴⁴

9. Masdar, cins isimlerin değişik şekillerde gelmesi gibi değişik şekillerde gelir.¹⁴⁵ Meselâ; لَقِيَ fiilinin masdarı لِقَاءٌ، لِقَاءَةٌ، لِقْيَانٌ vb. değişik şekillerde gelirken, fiili tek kalıpta gelir. Şayet masdar fiilden türemiş olsaydı, kaideye göre tek şekilde gelmesi gerekirdi.¹⁴⁶

¹⁴¹ *Esrâru'l-'Arabiyye*, 161; *el-'Ukberî, Mesâ'il Hildîfiyye fi'n-Naḥv*, 76.

¹⁴² *Esrâru'l-'Arabiyye*, 161.

¹⁴³ *Mesâ'il Hildîfiyye*, 76 vd.

¹⁴⁴ *A.e.*, 76 vd.

¹⁴⁵ *el-Lubâb*, I, 260.

¹⁴⁶ *Esrâru'l-'Arabiyye*, 162.

10. Masdar; aza, çoğa, mâzîye ve istikbale delâlet eden cins bir isimdir. Bu yönüyle masdar umûm gibidir. Fiil ise belli bir zamana delâlet eder. Umûmî olan tabîî olarak husûsî olandan önce gelir.¹⁴⁷

6.2.3.2. Kûfe âlimlerine göre

Kûfe âlimleri, Basralı âlimlerin aksine fiilin asıl olduğunu ileri sürmüşlerdir. Onların iddialarını şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. Masdar, مَفْعَل kalıbında bir isimdir. مَفْعَل vezni, mimli masdar olduğu için bir başka isimden kaynaklanması gerekir.¹⁴⁸

2. Masdara, fiilden türemiş olması dolayısı ile bu isim verilmiştir. Meselâ; مَشْرَبٌ misâlindeki مَشْرَبٌ kelimesi, مَشْرُوب mânasında ism-i mef'ûldür. Masdarın ism-i mef'ûl mânasında olması, -müştak isim mânasında olduğu için-fiilden türemiş olduğunu gösterir.¹⁴⁹

3. İlet harfi, fiilde ilâl edilmesi neticesinde masdarda da ilâl edilerek değişikliğe uğramaktadır.¹⁵⁰ Meselâ; قَامَ ve صَامَ gibi illetli fiillerde "vâv" harfinin, "elî"e çevrilmesi, bunların masdarları olan قِيَام ve صِيَام kelimelerinde "yâ" harfine çevrilmesine sebep olmuştur. Bu da fiilin asıl olduğunu gösterir.

4. Fiil, masdarda amel eder ve onun üzerinde etkili olur. Fiil âmil, masdar ma'mûldür. Âmil, ma'mûlden önce olduğuna göre fiil de masdardan öncedir.¹⁵¹ Aynı şekilde bir şey üzerinde etkili ve güçlü olmak o şeyi diğerinin aslı kılar.¹⁵²

5. Fiilin masdarla te'kid edilmesi fiilin asıl olduğunu göstermektedir. Müekked olan müekkiden öncedir. ضَرَبْتُ ضَرْبًا terkîbi, ضَرَبْتُ ضَرْبًا şeklinde fiilin tekrarı mânasındadır. Şu halde ضَرَبْتُ kelimesinin fiili te'kid etmesi, fiilin asıl olduğunu gösterir.¹⁵³

6. لَيْسَ ve نَعَمْ gibi bazı câmid fiillerin masdarları yoktur. Fiil, masdardan türemiş olsaydı, bu fiillerin masdarları olması gerekirdi. Bu da fiilin asıl olduğunu gösterir.¹⁵⁴

¹⁴⁷ *el-Lubâb*, 1,260.

¹⁴⁸ *Mesâ'il Hilâfiyye*, 78.

¹⁴⁹ *er-Rifâ'i*, 3; Şemseddîn Ahmed, 12.

¹⁵⁰ *Esrârul-'Arabîyye*, 163; Şemseddîn Ahmed, 11.

¹⁵¹ *Esrârul-'Arabîyye*, 163; *er-Rifâ'i*, 3; *el-Lubâb*, 1,261.

¹⁵² *Mesâ'il Hilâfiyye*, 78; *el-Eşbâh*, 1,58.

¹⁵³ Şemseddîn Ahmed, 11 vd.

¹⁵⁴ *er-Rifâ'i*, 3.

Basra âlimleri, Kûfe âlimlerinin fiilin asıl olduğuna dair ileri sürdükleri delillere itiraz etmişler ve onlara şu şekilde cevap vermişlerdir.

a. مصدر kelimesi صَدَرَ fiilinden müştaktır. Bir kimse, bir şeyden göğsünü çevirip geri döndüğünde صَدَرَ عَنِ الشَّيْءِ denilir. Devenin varıp, sonra da göğsünü çevirerek ayrıldığı su kaynağına مَوْرِد veya مَصْدَر denilir. Bunun anlamı, "*Deve su kaynağından ayrıldı ve göğsünü oradan çevirdi*" demektir. Fiil, masdardan türemiş olduğundan ona bu ad verilmiştir.¹⁵⁵

b. Masdarın ism-i mef'ûl mânasında olması ve bu sebeble müştak sayılmasına gelince, onun ism-i mef'ûl mânasında kullanılması mecâzîdir. Bu سَالَ جَرَى مَاءُ النَّهْرِ "*nehirin suyu aktı*" yerine mecâzî olarak سَالَ الْمِيزَابُ "*oluk aktı*" جَرَى النَّهْرُ "*nehir aktı*" demek gibidir.¹⁵⁶

c. Fiili ilâl edildiği için masdarın ilâl edilmesi konusuna gelince, bu aralarında hem lâfız hem de mâna yönünden uygunluğu sağlamak içindir. Çekim ve illet harflerinin ağırlığı, kelimenin ilâle uğramasının sebebidir. Bunun yeri ise fiildir. Zira fiilin kalıbı, mânasının değişmesi sebebiyle değişmektedir. Fiilde ilâli gerektiren ağırlık masdarda da mevcûd olduğundan ilâl edilmektedir. Meselâ; قَامَ fiilinin asıl masdarı olan قَوْمَ kelimesinden fiil türetildiğinde, daha sonra da sebebine binaen ilâle uğradığında, fiille aralarında uyum olması için قَوْمَ lâfzından قِيَامَ lâfzına dönülmüştür. Çünkü asıllarında ortaklık vardır. Buna delil olarak fiili ilâl edildiği halde, masdarın ilâle uğramadan sahih bir şekilde gelmesini gösterebiliriz. Meselâ; صَوْمَ، قَوْمَ ve يَنْعَ masdarlarından fiil türetildiğinde fiillerinde ilâl sebebi bulunduğu mecbûrî olarak ilâl yapmak gerekir.¹⁵⁷

d. Âmil ve ma'mûl olmak lâfız kabilindendir. İştikâk ise mâna ve çekim itibariyledir. Bu sebeple âmil olmak o kelimeyi ma'mûlün aslı yapmaz. Bazı harfler isimlerde ve fiillerde amel ederler. İsimde amel eden bir harf, o ismin aslı sayılamayacağı gibi, isimde amel eden bir fiilin de, o ismin aslı olduğunu ve onun fiilden türediğini göstermez.¹⁵⁸

e. Masdarın, "*fiili te'kîd ettiği için ondan türemiştir*" görüşü de tutarsızdır. Zira masdar gerçekte fiilin değil, fiilden anlaşılan masdar mânasını te'kîddir. أَحَدْتُ ضَرْباً ضَرْباً demek ضَرْبْتُ ضَرْباً "*dövme işini yaptım, dövme*" demektir. Te'kîd edilmiş olmak asıl olmaya delâlet etmez, aksine irâb konusunda te'kîdi ifade eder.

¹⁵⁵ el-Lubâb, I,261; Mesâ'il Hîlâfiyye, 78.

¹⁵⁶ Şemseddîn Ahmed, 13.

¹⁵⁷ Mesâ'il Hîlâfiyye, 79 vd.

¹⁵⁸ er-Rifâ'i, 3; el-Lubâb, I,261; Mesâ'il Hîlâfiyye, 80.

حَائِي زَيْدٌ misâlinde birinci زَيْد ikincisinden türemediği halde, onun sadece irâbta aslıdır. Böyle olmasaydı bir şeyin kendisinden türemiş olması gerekirdi.¹⁵⁹

f. "Masdarı olmayan câmid fiillerin var olması fiilin asıl olduğunu gösterir" sözüne şöyle cevap verilebilir. Böyle fiillerin var olması fiilin asıl olduğunu göstermez. Çünkü وَيْل ve وَيْح vb. fiili olmayan masdarlar da bulunmaktadır.¹⁶⁰

6.2.3.3. Sonuç

Her iki grubun ileri sürdüğü delillere bakıldığında bunların kesinliği ifade etmediği, aksine gerek masdar ve gerekse fiilin asıl olma ihtimallerinin eşit olduğu kanaatini uyandırmaktadır.¹⁶¹ Nitekim İbn Cinnî, her iki grubun ileri sürdüğü delilleri tatminkâr bulmamış olacak ki *el-Haşd'is* adlı eserinde fiilin aslını değişik yerlere dayandırmaktadır. Eserinin bir yerinde «biz, fiilin cevherden değil, ancak hadesten müştak olduğunu biliyoruz»¹⁶² derken, eserinin bir başka yerinde ise, «yine fiillerin bir çoğu harflerden müştaktır»¹⁶³ demektedir, daha sonra da bunu «fiillerin kelime yerine geçen seslerden müştak olması hayli fazladır»¹⁶⁴ şeklinde ifade etmektedir. Fiilin masdardan veya masdarın fiilden türetilmiş olmasındaki ihtilâfın yanı sıra, ism-i fâil ve ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe vb. sıfatların istikâkı konusunda da değişik görüşler ileri sürülmüştür. Sarf âlimlerinin bir kısmı, «ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe vb. müştaklar fiilden türemişlerdir. Zira bunların ilâl edilmelerinde fiil dikkate alınmaktadır» demişler, bir başka grup sarf bilgisini ise görüşlerini, «bu müştaklar dolaylı da olsa masdardan müştaktırlar. Çünkü masdar, müştak kelimelerin aslıdır» şeklinde ifade etmişlerdir.¹⁶⁵

Bu konuda söylenmesi gereken şu olmalıdır. İstikâk, dil âlimlerinin zihninden kaynaklanan bir lügat işlemi olup, bu gibi işlemlerde tek asıldan bahsetmek yerine, kelimelerin istikâkı için birden çok asıldan bahsetmek daha uygun olmalıdır.

1. Câmid madde isminden istikâk

¹⁵⁹ *er-Rifâ'i*, 3; Şemseddîn Ahmed, 12 vd.

¹⁶⁰ *er-Rifâ'i*, 3.

¹⁶¹ Mustafa Şidkî, 69.

¹⁶² *el-Haşd'is*, I, 120.

¹⁶³ A.e., II, 36.

¹⁶⁴ A.e., II, 42.

¹⁶⁵ Şemseddîn Ahmed, 65, 74; 'Abdulhak b. 'Abdilhannân el-Câvî, *Tedricu'l-Edânî ilâ Kırd'ati Şerhi's-Sa'd 'alâ Taşrifi'z-Zencânî*, 93 vd.; el-Curcânî, *es-Seyyid 'ale'l-İzzî*, 12; Mustafa Şidkî, 101-103; Dâvûd b. Muhammed el-Karşî, *Şurûhu's-Şarfî*; *Şerhu'l-Emsile*, 8; el-Hulvânî, 154.

Yeryüzüne ayak basan insanın ilk karşılaştığı şeyler taş, toprak, su, ağaç vb. maddelerdir. Bu maddeler, insanı bu şeyleri tanımaya, onları kullanmaya ve onlardan yararlanmaya sevketmiştir. İnsan, etrafında bulunan bu nesneleri tanıdıkça onlara ad bulmaya çalışmış ve böylece dil doğmuştur.

Eşyaya isim olarak verilen bir kelime zamanla başka kelimelerin kaynağı olmuş ve bundan bir çok kelime türemiştir. Meselâ; Câmîd bir isim olan حَجَر *taş* kelimesinden حَجَرَ , تَحَجَّرَ , تَحَاَجَّرَ ve اسْتَحَجَّرَ gibi kelimeler elde edilmiştir.¹⁶⁶

2. Masdardan iştikâk

Masdar, Bu gün için geçerli ve yaygın olan görüşe göre Arap dilinde, özellikle fiillere ve sıfatlara kaynaklık eden bir asıl sayılmıştır.¹⁶⁷ Masdarın asıl olması konusunda her ne kadar tam bir birlik sağlanamamış ise de lügat mânası itibarıyla asıl anlamını ifade etmesi, dilcilerin çoğu tarafından bu anlamıyla benimsenmesi dolayısıyla fiillerin ve müştak isimlerin aslı kabul edilmiştir.¹⁶⁸ Ancak bu, "*masdar tüm fiillerin aslıdır*" demek değildir. Meselâ; bazı fiiller masdardan öncedir. Önce masdar, fiil üzerine bina edilmiş sonra da bu fiilden masdar türemiştir. Örnek olarak; حَجَرَ kelimesinden önce اسْتَحْجَرَ bundan da emsâli fiillerin masdarlarına kıyasla اسْتَحْجَار kelimesi türetilmiştir.¹⁶⁹

3. Fiilden iştikâk

Çoğu gramer bilginleri ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe vb. müstakların fiilden türemiş olduğunu söylemişler ve şu delilleri ileri sürmüşlerdir.

a. Sülâsî fiillerinden gelen ism-i fâillerde mâzî'nin "ayne/-fi'î"ne bakılır. Şayet "ayne/-fi'î"i fethalı ise ism-i fâil, فَاعِلٌ şeklinde gelir. Zammeli ise فَعِيلٌ ve فَعْلَانٌ ve فَعْلَانٌ şeklinde gelir.¹⁷⁰ Sülâsî dışındaki fiillerde ism-i fâil ve ism-i mef'ûl, (yalnızca muzâriin başındaki harfi, zammeli "mîm"le değiştirilerek) يُخْرِجُ مُدْخِرٌ , يُدْخِرُ مُخْرِجٌ şeklinde muzâri vezninde gelir.¹⁷¹

¹⁶⁶ 'Abbâs Ḥasan, III, 183; el-Ḥulvânî, 154.

¹⁶⁷ *Abbas Hüsari*, III, 163; *el-Hüvârî*, 154.
Cemâluddîn Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. 'Abdillâh İbn Mâlik, Şerḥü 'Umdeti'l-Hâfız ve 'Uddeti'l-Lâfız, II, 690.

¹⁶⁸ 'Abbās Hasan, III, 182, 210.

¹⁶⁹ *Abdus Husun*, III, 1
el-Hulvânî, 155 vd.

¹⁷⁰ *Mecmû'atü's-Sarî, el-Maḫṣûd*, 187; el-Birgivî, *el-Maṭlûb bi Şerhi'l-Maḫṣûd*; *İm'ânü'l-Enzâr 'ale'l-Maḫṣûd*, 52, 53.

¹⁷¹ el-Birgivi, *Izhâru'l-Esrâr*, 85; el-Hulvânî, 156.

b. İsm-i fâilin başına "*lâm-ı tarîf*" gelirse hususîleşir, "*lâm*"sız kullanıldığında ise umûmî bir mâna ifade eder. Tıpkı ism-i fâil gibi, muzâri fiil de başına *لَمْ*, *مَا*, *سَيَنْ* ve *سَوْفَ* gibi şimdiki yahut gelecek zamanı ifade eden bir harf gelirse, bu zamanlardan birisiyle husûsîleşir. Ancak başında bu harflerden biri yoksa bu zamanlardan herhangi birisine delâlet edecek şekilde zaman bakımından umûmileşir.¹⁷²

c. Gerek ism-i fâil ve gerekse fiili muzâri olsun her ikisi de kendilerinden önce gelen nekre bir isme sıfat olabilme yönünden birbirlerine benzerler.¹⁷³

Her ne kadar müştakların aslının masdar olduğu görüşüne katılmakta bir sakınca yoksa da ileri sürülen bu deliller doğrultusunda bunların fiilden türemiş olduğunu söylemek pek de yanlış sayılmaz.

4. Harften iştikâk

Bazı fiillerin, harflerden türetilmiş olduğu söylenmiştir. Meselâ; *لَا*, *لَوْلَا* ve *سَوْفَ* gibi harflerden *لَوَيْتُ*, *لَاَيْتُ*, *سَوَفْتُ* ve *سَاوَفْتُ* gibi fiiller türetilmiştir.¹⁷⁴

5. Seslerden iştikâk

Sesler, dilde kelime yerine geçer. Kelime yerine kullanılan bu sesler genelde hayvanları azarlamak yahut teşvik etmek için kullanılır. Eski dil âlimleri *هَامَيْتُ*, *حَاحَاتُ*, *عَاعَيْتُ* ve *سَاسَاتُ* gibi seslerden *هَامَيْتُ*, *حَاحَاتُ*, *عَاعَيْتُ* ve *سَاسَاتُ* şeklinde fiiller türetmişler ve bunları deve, koyun merkep vb. hayvanları azarlamak yahut işe teşvik etmekte kullanmışlardır.¹⁷⁵

¹⁷² *İzhâru'l-Esrâr*, 85.

¹⁷³ *İzhâru'l-Esrâr*, 85.

¹⁷⁴ *Sibeveyh*, IV,212; *el-Haşd'îs*, II,36; *el-Hulvânî*, 156.

¹⁷⁵ *el-Haşd'îs*, II,36; *el-Hulvânî*, 156.

BİRİNCİ BÖLÜM

MASDAR'IN ANLAMI

1.1. Lügat Yönünden

"Masdar" lügatta, صَدَرَ يَصْدُرُ şeklinde birinci baktan gelen bir ism-i mekândır. Araplar, صَدَرْتُ عَنِ الْمَاءِ "Sudan döndüm" "Kavim mekândan ayrıldı, döndü" ve صَدَرُوا إِلَيْهِ "Oraya döndüler" derler. Bir yerden ayrılan ve dönüp gidene صَادِر , gelene de وَارِد denilir. Bu tarife göre مَصْدَر "kendisinden çıkılan, ayrılan yer" mânasını ifade eder.¹

1.2. Terim Yönünden

Terim olarak masdar; "kendisinden türetilmiş olan fiilin tüm harflerini içermek suretiyle yalnızca eyleme delâlet eden isim"² anlamına gelir.

Fiilin aslı kabul edilen masdarın tarifinden iki sonuç çıkmaktadır.

Birincisi: Masdar genelde gerek mücerred ve gerekse ziyadeli olsun lâfzan fiilin tüm harflerini içerir. عِلِمَ masdarının, fiili olan عَلِمَ kelimesinin; إِكْرَامَ masdarının, fiili olan أَكْرَمَ kelimesinin harflerini içermesi gibi. Aynı şekilde masdar, takdire* veya hazfedilmiş olan bir harfin karşılığında bir başka harf getirmek suretiyle fiilin tüm harflerini içerir.** قَاتَلَ masdarının, fiili olan قَاتَلَ kelimesinin; وَعَدَ masdarının fiili olan وَعَدَ ve تَسْلِيمَ masdarının, fiili olan تَسْلِيمَ kelimesinin harflerini içermesi gibi.

Gerçekte masdarların büyük bir bölümü fiilin harflerini içerir. Ancak şekil itibariyle fiilden ayırd edilmesi için değişik şekillerde gelirler.

İkincisi: Masdar zaman, mekân ve şahısla ilgisi olmaksızın, müzekker ve müennesin yanı sıra müfred, tesniye ve cemi ile bağlantısız olarak eyleme delâlet

¹ İbn Manzûr, VII,301 vd.

² el-Galâynî, I,167; 'Abbâs Hasan, III,207; el-Hulvânî, 158.

* قَاتَلَ fiilindeki "elif" harfi masdarda hazfedilmek suretiyle قَاتَلَ şeklinde gelmiştir. Nitekim bazı yerlerde bu "elif", makabli meksûr olduğu için "yâ" harfine çevrilerek kelime قَاتَلَ şeklinde gelir. Bk. el-Galâynî, I,167.

** عَدَ fiilindeki "yâ" harfi masdarda hazfedilmiş, karşılığında sonuna yuvarlak bir "tâ" harfi getirilmiştir. تَسْلِيمَ fiilinin asıl masdarı تَسْلَامَ iken "lâm"ın biri hazfedilmiş, karşılığında başına bir "tâ" getirilerek تَسْلَامَ şekline çevrilmiş, daha sonra da "ayn" ile "lâme'l-fi" arasında bulunan "elif", "yâ" harfine çevrilerek تَسْلِيمَ şekline dönüştürülmüştür. Bk. el-Galâynî, I,167.

eder. Meselâ; ضَرَبَ fiilinin masdarı olan ضَرْب kelimesi fiilin yapıldığı zamana, yere, o fiili yapan şahsa, o şahsın müzekker ya da müennes olduğuna, fiili yapan şahısların sayısına ve fiilin yapılaş tarzına ve kaç kere yapıldığına delâlet etmeksizin yalnızca dövmek, vurmak eylemini ifade eder.³

2. MASDAR ÇEŞİTLERİ

2.1. Sarîh Masdar

"Lâfzıyla sarîh olarak masdar mânasını ifade eden kelimedir."⁴ ضَرْب dövmek gibi.

2.1.1. Asıl masdar

"Mutlak masdar mânasına delâlet eden, başında ziyade edilmiş "mîm" ve sonunda (يَّة) şeklinde yuvarlak "tâ" ile birlikte kullanılan şeddeli bir "yâ" harfî bulunmayan kelimedir."⁵ ضَرْب dövmek, إِكْرَام ikrâm etmek gibi.

2.1.2. Mimli masdar

2.1.3. Sınâî masdar

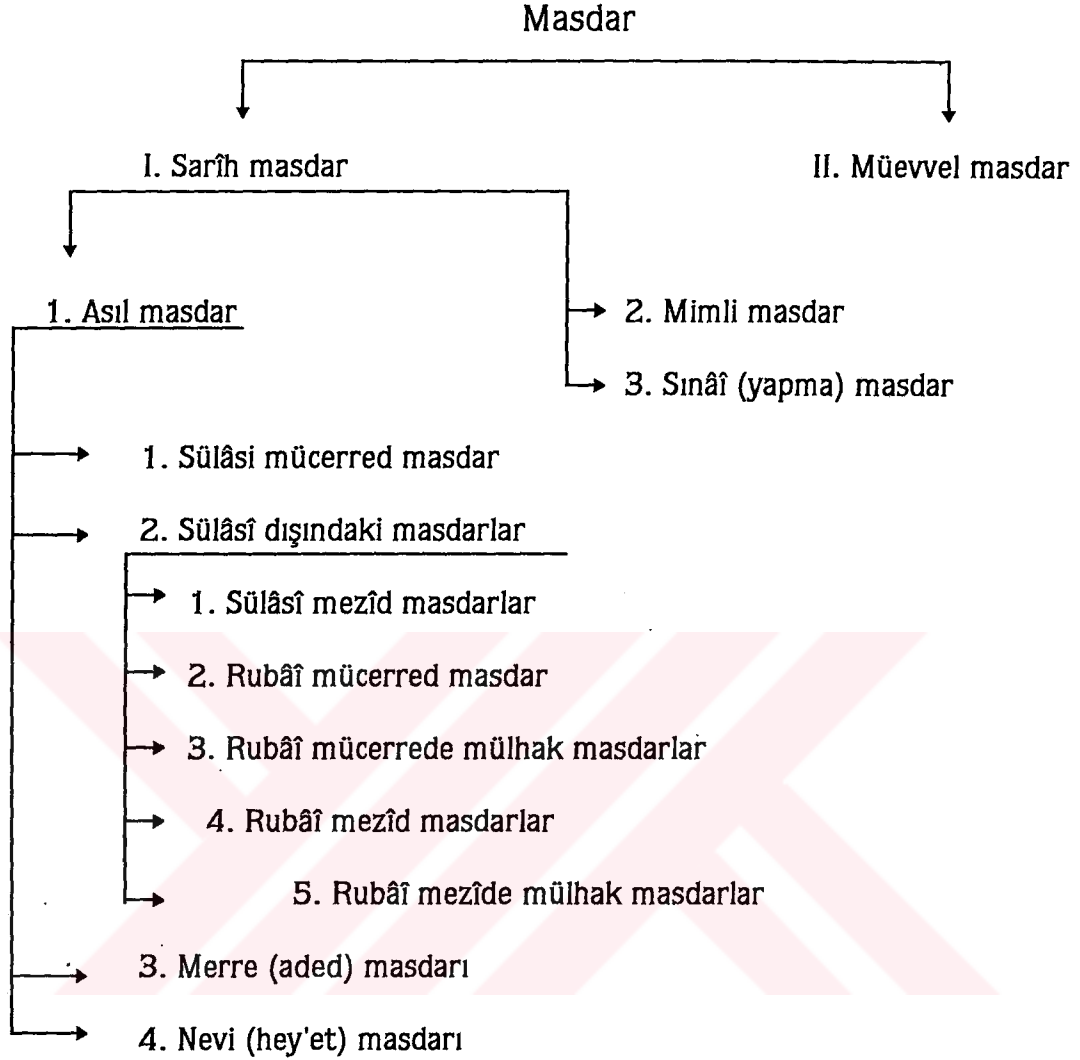
2.2. Müevvel masdar

Masdarın bölümleri aşağıdaki (şekil 1) tabloda gösterilmektedir. Masdar çeşitleriyle ilgili tarif ve açıklamalara sırası geldikçe yer verilecektir.

³ 'Abbâs Hasan, III,207.

⁴ 'Abbâs Hasan, III,181.

⁵ A.e., a.y.

(şekil 1. Masdar çeşitleri)

3. MASDAR VEZİNLERİ

3.1. Bazı Sülâsî mücerred masdarlar, Vezinleri ve Bazı Özellikleri

Aslı üç harfli fiillerin masdarı olup tümü semâîdir.⁶ Semâî masdar, "fertlerini kapsayıcı genel bir kuralı olduğu söylenmeyen, ancak Araplardan işitmeye ve sözlüklerden öğrenmeye bağlı olan masdardır."⁷ Bu tarife göre sülâsî masdarlarını, fertlerini tek tek kapsayıcı bir kural altında toplamak mümkün

⁶ Muhammed b. Hasan Rağfıyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'l-Kâfiye*, II, 192; Seyyid 'Abdullâh Cemâluddîn b. Muhammed el-Huseynî, *Şerhu'ş-Şâfiye fi't-Taşrîf*, 39; *el-Makşûd*, 181; Ahmed b. Süleymân İbn Kemâl Bâşâ, *Şerhân 'alâ Merâhî'l-Ervâh*; *el-Felâh Şerhu'l-Merâh*, 14; Dâvûdu'l-Karşî, 9.

⁷ *el-İm'ân*, 32; Antuan ed-Dahdâh, *Mu'cemu'l-Kavâ'id il-Luğati'l-'Arabiyye*, 73.

harekelerin en hafifı sayılan fetha ile harekelenmesi bu veznin asıl olduğunu göstermektedir.¹² Bunun yanı sıra فَعْلُ vezni, cins bir isim olan ثَمْرَةٌ *bir hurma*, kelimesinin cemisi olan ثَمْرٌ *hurma* kelimesi gibi, cins mânasını ifade etmesi de bunun asıl olduğuna delâlet eder.¹³ Bu vezni, çok kullanıldığından dolayı kıyası kabul edenler de vardır. Sîbeveyh, el-Ahfeş ve çoğunluğu teşkil eden (cumhur) âlimler, vezni bilinmeyen bir fiilin masdarının bu vezinde getirilebileceğini söylemişlerdir.¹⁴ el-Ferrâ' ise, vezni bilinmeyen bir fiilin masdarının Hicâz lehçesine göre فَعْلٌ , Necid lehçesine göre ise فُعُول şeklinde getirilebileceğini ve başka türlü işitilse bile bu vezne kıyas yapılabileceğini söylemiştir.¹⁵ Ancak el-Ferrâ'nın bu görüşü "*semâ varken kıyas yapılmaz*" teziyle reddedilmiştir.¹⁶

a. **فَعْلٌ** vezni ve ifade ettiği mânâ

anlamına delâlet etmeyen müteaddî fiillerin sâlim ve illetli olanları kıyasen *فَعْل* bablarından *sanat* ve *meslek* gelir.¹⁷

← قَتَلَ يَقْتُلُ قَتْلًا ، öldürmek ، ضَرَبَ يَضْرِبُ ضَرْبًا ، vurmak ، فَتَحَ يَفْتَحُ فَتْحًا ، açmak

← مال يميل ميلاً *meyletmek* ، باع يبيع بيعاً *satmak* ، خاف يخاف خوفاً *korkmak*

فَعْلٌ vezni, aynı zamanda muzâaf fiillerin çokça geldiği bir masdar
veznidir.¹⁸

← مَسَّ يَمَسُّ مَسًّا dokunmak ، عَضَّ يَعْضُّ عَضًّا ısırnak ، رَدَّ يَرُدُّ رَدًّا reddetmek

فَعْلٌ vezni, mâna itibariyle *yemek*, *yutmak* gibi ağızla yapılan *yeme* *eylemini* ifade etmekte de kullanılır.¹⁹

← بَلَعَ يَلْعَعُ بَلْعًا *yutmak* ، لَهْمَ يَلْهَمُ لَهُمَا *yutuvermek* ، لَقِمَ يَلْقَمُ لَقْمًا *yutmak*

Bu babların birinden gelen herhangi bir lâzım fiilin müteaddiden farkını belirtmek için فَعْلٌ vezninin "*ʿayn*" ile "*lâm'el-fi'*" arasına bir "*vâv*" getirilir²⁰

¹² *Sîbeveyh*, IV, 45; *el-Muberrred*, II, 125.

¹³ Ebu'l-Feth 'Osmân İbn Cinnî, *el-Munşûf li Kitâbi't-Taşrîf: Şerhu Taşrîfi'l-Mâzinî*, I, 179.

¹⁴ Sibeveyh, IV,4-5; Bahâuddîn 'Abdullâh b. 'Akîl el-Hemedânî, *Şerh' Ibn 'Akîl*, II,123; Muḥammed b. 'Alî es-Şabbân, *Hâşiyetu's-Şabbân 'ale'l-Esmûnî*, II,304; er-Rifâ'i, 41.

¹⁵ İbnu'l-Hâcib, *es-Sâfiye*, 6; er-Rađî, *Serhu's-Sâfiye*, 55; İbn 'Akîl, II, 123; el-Hulvânî, 159.

¹⁶ *Şerhu's-Sâfiye*, 56; eṣ-Şabbân, II,304; Muhammed el-Ḥudârî, *Hâşiyetu'l-Ḥudârî 'alâ Ibn 'Akkil*, II,29.

¹⁷ el-Kāsum b. Huseyn el-Ĥarizmi, *Šerḥu'l-Mufaššal fi Šan'ati'l-İ'râb (et-Taḥmîn)*, III, 71, 72; er-Rifâ'i, 39; el-Galâvîni, I, 170; el-Hulvânî, 159.

¹⁸ *Serhu'l-'Umde*, II, 714.

¹⁹ A.e., II, 718.

²⁰ el-Muberrred, II, 125; el-Hârizmî, III, 72; 'Isâmuddîn, 39.

← خَرَجَ يَخْرُجُ خُرُوجًا ، جَلَسَ يَجْلِسُ جُلُوسًا *oturmak*

Ancak hem lâzım hem de müteaddî fiillerin فَعْل ve فُعُول vezinlerinde geldiği de olur.²¹

← رَدَّ يَرُدُّ رَدًّا - رُدُّوْا *reddetmek* ، صَمَتَ يَصْمُتُ صَمْتًا - صُمُّوتًا *susmak*

Bu vezinde gelen bazı masdarlar ism-i fâil mânasında kullanılmıştır.²² يَوْمٌ *bulutlu gün*, رَجُلٌ نَوْمٌ *uyuyan adam*, رَجُلٌ عَدْلٌ *âdil adam* gibi.

Yine bu vezinde gelen bazı masdarlar, ism-i mef'ûl mânasında kullanılmıştır.²³ خَبُطَ (خَبُوطٌ mânasında) *yere yıkılmış, devrilmiş*, نَفُضَ (مَنْفُوضٌ mânasında) *silkelenmiş, sarsılmış* gibi.

b. فَعْل vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsm-in bu vezinde gelmesi: كَلْبٌ *köpek*, فَحْمٌ *kömür*, كَارٌ *kar* gibi.
2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: صَعْبٌ *zor*, سَهْلٌ *kolay*, صَحْوٌ *ayık* gibi.
3. Ceminin bu vezinde gelmesi: صَاحِبٌ *arkadaş* ve فَاعِلٌ *vezinlerinde* قَرَحٌ *ve قَرْحٌ* şeklinde cemileri ile رَكْبٌ *biniciler* (cemi mânasında), *kafîle* gibi hem رَاكِبٌ *kelimesinin cemi* ve hem de ism-i cemi olarak kullanılan kelimeler vardır.²⁴
4. Zarfın bu vezinde gelmesi: يَوْمٌ *gün*, لَيْلٌ *gece*, شَهْرٌ *ay* gibi.
5. İsm-i masdarın bu vezinde gelmesi: Kendisinden türetilmiş fiili olmayan وَيْلٌ *ve هَلَاكٌ* (حُلُولُ الشَّرِّ ve هَلَاكٌ mânasında) *helâk olmak, başına kötülük gelmek*, وَيْحٌ *övmek, şaşmak* gibi. İsm-i masdar konusunda فَعَال vezninde açıklama yapılacaktır.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde gelen ve baştaki illet harfî, fetha ile harekeli olan وَيْل ve وَيْح gibi kelimelerde -telâffuza ağırlık verecek sebep olmadığından- herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.²⁵

²¹ Sîbeveyh, IV,9; el-Hârizmî, III,72.

²² Sîbeveyh, IV,43.

²³ Şerhu's-Şâfiye, 57.

²⁴ Sîbeveyh, III,624.

²⁵ el-Munşû, I,195.

3.1.2. فَعْلُ vezni

a. فَعْلُ vezni ve ifade ettiği mâna

فَعْلُ bablarından gelen semâî bir masdar veznidir.²⁶

← ذَكَرَ يَذْكُرُ ذِكْرًا *anmak, hatırlamak*

حَلَمَ يَحْلُمُ حِلْمًا *yumuşak huylu olmak*

Bu vezinde gelen bazı masdarlar, ism-i mef'ûl mânasında kullanılmıştır.²⁷ ذُبِحَ (مَذْبُوحَ mânasında) *kesilmiş, boğazlanmış*, زُبِرَ (مَزْبُورَ mânasında) *yazılmış, toplanmış* gibi.

b. فَعْلُ vezniyle ortak diğerkelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: زَرَّ *düğme*, مِلْحَ *tuz*, حِمْلَ *yük* gibi.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: لَصَّ *hırsız*, صَفَّرَ *boş, sıfır*, رَخَوَ *yumuşak* gibi.

3. İsim ve sıfatın bu vezinde gelmesi: كَبَّرَ *büyük (isim), büyüklük taslamak*, مِلْحَ *tuz (isim olarak), tuzlu* gibi.

4. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde, أَفْعَلَ vezninde gelen اِعْيَنَ *iri gözli* ve أَبْيَضَ *beyaz* gibi ortası illetli sıfatların عَيْنَ ve بَيْضَ şeklinde gelen cemileri bulunmaktadır.

3.1.3. فُعْلُ vezni

a. فُعْلُ vezni ve ifade ettiği mâna

Bu vezin çoğunlukla mâzîsi فَعِلَ ve فَعُلَ şeklinde gelen lâzım fiillerin semâî bir masdar veznidir.²⁸

← سَقِمَ يَسْقُمُ سَقَمًا , قَبِحَ يَقْبُحُ قُبْحًا *hastalanmak, iğrenç, çirkin olmak*

حَسُنَ يَحْسُنُ حُسْنًا *güzel olmak*

²⁶ el-Hârizmî, III,72; Şerhu'l-'Umde, II,718; er-Rifâ'î, 39.

²⁷ Şerhu's-Şâfiye, 57.

²⁸ Şerhu'l-'Umde, II,718; İbn Hişâm, Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik, II,261; er-Rifâ'î, 39.

Ancak müteaddî fiillerin masdarı bu vezinde de gelir.²⁹

← شَرِبَ الْمَاءَ يَشْرَبُ شَرْبًا ، وَدَّهًا يَوَدُّ وَدًّا *sevmek*

b. **فُعْلُ** vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: *kilit* كَلِيتْ، *ayı* اَيٌّ، *kadeh* كَادِهْ، *bardak* gibi. Bu vezinde çok sayıda isim gelmektedir.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: *tatlı* حُلُوٌّ، *acı* مُرٌّ، *hür* حُرٌّ، *serbest olan* gibi.

3. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde **فَعْلَاءُ** vezninde gelen **أَحْمَرٌ** *kırmızı*، **سَوْدَاءُ** *siyah* vb. sıfatların **حُمْرٌ** ve **سُودٌ** şeklinde müzekker ve müennes cemiler ile, **أَسَدٌ** *aslan*، **نَاقَةٌ** *dişi deve* vb. müfred isimlerin, **أُسْدٌ** ve **نُوقٌ** şeklinde gelen cemileri vardır.

4. İsim ve masdarın bu vezinde gelmesi: *peynir* حُبْنٌ (bir yiyecek md.), *korkmak* gibi.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

شَوَى fiilinin bu vezinde gelen **شَوَى** şeklindeki masdarında, birincisi **سَكَن** olarak gelen "vâv" ve "yâ" harfleri, peş peşe geldiklerinden "vâv" harfî, "yâ"ya çevrilerek **شَوَى** şekline dönüşür. **شَوَى** kelimesinde "yâ" harfinin binasını korumak için baştaki harfin harekesi kesreye çevrilerek **فُعْلُ** vezni **فُعْلُ** veznine kaydırılmak suretiyle **شَوَى** şeklinde de gelmiştir.³⁰

3.1.4. **فُعْلُ** vezni

a. **فُعْلُ** vezni ve ifade ettiği mâna

Bu vezin **يَفْعَلُ** şeklindeki fiillerin kıyasen geldiği bir masdar veznidir.³¹ *Korkmak*, *ürkmek*, *kızmak*, *acı duymak* ve *dertlenmek* gibi mânaları ifade eden fiillerin masdarı genelde bu vezinde gelir.³²

← فَزِعَ يَفْزَعُ فَزَعًا ، وَجَلَ يَوْجَلُ وَجَلًا *korkmak*, *ürkmek*

acı duymak وَجَعٌ يَوْجَعُ وَجَعًا ، *kızmak*, *öfkelenmek* غَضِبَ يَغْضَبُ غَضَبًا

²⁹ el-Hulvânî, 161.

³⁰ el-Munşif, II, 226.

³¹ el-Hârizmî, III, 73; *Serhu'l-'Umde*, II, 718; *Evdaḥu'l-Mesâlik*, II, 260; İbn 'Aķîl, II, 123; el-Galâ'yînî, I, 171; el-Hulvânî, 161.

³² Sîbeveyh, IV, 17; *Serhu's-Şâfiye*, 56.

Üzülmek mânasında *حُزنُ* veznindeki *فعل* masdarı, *hastalık* ve *dert* sayıldığı için *حزن* şeklinde de getirilmiştir.³³

Üzülmenin zıddı olan *sevinmek*, *neşelenmek* mânasına gelen masdarlar da (*حَمْلُ النِّقِيسِ عَلَى النِّقِيسِ*) "zıddı, zıddına hamletmek" kabilinden bu vezinde getirilmiştir.³⁴

← *فَرَحٌ يَفْرَحُ فَرَحًا* , *sevinmek* , *بَطَرٌ يَبْطُرُ بَطَرًا* , *çok sevinmek*, *şırmamak*

Açlık ve *susuzluk* mânasını ifade eden masdarlar da genelde *فعل* vezninde gelir.³⁵

← *غَرَثٌ يَغْرِثُ غَرَثًا* , *acıkmak* , *عَطِشٌ يَعْطِشُ عَطِشًا* , *susamak*

Bu vezin yalnızca lâzım fiillerin masdarı olarak gelmez. Zira bu vezinde gelen müteaddi fiillerin masdarı da vardır.³⁶

← *جَشِيمُ الْأَمْرِ يَجْشِمُ جَشَمًا* , *işi yüklenmek* , *عَمِلُهُ يَعْمَلُ عَمَلًا* , *çalışmak*

فعل veznindeki fiillerin dışında, bu vezinde gelen masdarlar da mevcuttur. *فعل* veznindeki fiilin muzârisi *يَفْعُلُ* şeklinde olduğu takdirde masdarı *فعل* şeklinde olur.³⁷

← *جَلَبٌ يَجْلِبُ / يَجْلُبُ جَلْبًا* , *getirmek*, *toplamak*

طَرْدٌ يَطْرُدُ طَرْدًا , *kovmak*, *sürmek*, *reddetmek* , *طَلَبٌ يَطْلُبُ طَلْبًا* , *istemek*

Bu vezinde gelen bazı masdarlar, ism-i mef'ûl mânasında kullanılmaktadır.³⁸ *لَبَنٌ حَلَبٌ* (mânasında) *sağılmış süt* gibi.

b. *فعل* vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsm-in bu vezinde gelmesi: *جَمَلٌ* erkek. deve, *خَشَبٌ* tahta, kereste *حَطَبٌ* odun gibi .

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: *حَسَنٌ* güzel, *بَطَلٌ* kahraman gibi.

3. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde, *خَادِمٌ* hizmetkâr, *خَائِلٌ* uşak, *hizmetçi* gibi müfred kelimelerin *خَدَمَ* ve *خَوَلَ* şeklinde gelen cemileri vardır.

³³ Sîbeveyh, IV,19.

³⁴ A.e., a.y.

³⁵ A.e., IV,21.

³⁶ el-Ĥârizmî, III,73; Ĥulvânî, 162.

³⁷ Sîbeveyh, IV,6; *Şerhu's-Şâfiye*, 57.

³⁸ Sîbeveyh, IV,43.

4. Müfred ve ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde رَجُلٌ ذَنْفٌ *hasta adam*, رجالٌ ذَنْفٌ *hasta adamlar*, gibi hem müfred ve hem de cemi olarak kullanılan kelimeler vardır.³⁹

5. Edatın bu vezinde gelmesi: Bu vezinde نَعَمْ , أَجَلٌ ve بَحَلٌ gibi *evet* mânasında sonu sakın olarak gelen tasdik edatları vardır.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Başında "vâv" bulunan ve فَعَلَ, فَعُلَ veya فُعِلَ vezinlerinin birinden gelen bir masdarın başındaki "vâv" kaldırılır. İkinci harf sakın olduğundan, "*sakin bir harf harekeleniğinde kesre ile harekelenir*" kaidesine göre -şayet kelimenin ortasında boğaz harflerinden biri yoksa- kesre ile harekelenir. Kaldırılan "vâv"ın yerine, kelimenin sonuna yuvarlak bir "tâ" eklenir.⁴⁰ Kelimenin ortasında boğaz harfi varsa sakın harf fetha ile de harekelenebilir.⁴¹

← فَعَلَ ؛ فَعُلَ : وَصَفَ ← صِفَةً ، وَصَلَ ← صِلَةً ، وَهَبَ ؛ وَهَبَ ← هِبَةً
فُعِلَ : وَسِعَ ← سَعَةً.

3.1.5. فَعِلَ vezni

a. فَعِلَ vezni ve ifade ettiği mâna

فَعِلَ ve فَعِلَ şeklindeki mâzî fiillerin geldiği semâî bir masdar veznidir.⁴²

← حَقَقَ يَحَقِّقُ حَقِيقاً , كَذَبَ يَكْذِبُ كَذِباً *yalan söylemek*
حَلَفَ يَحْلِفُ حَلْفاً *yemin etmek*, ضَحِكَ يَضْحَكُ ضَحْكَاً *gülmek*

Bu vezinde gelen كَذَبَ , ضَحِكَ , حَلَفَ gibi masdarlar, فَعِلَ şekline çevriliyerek كَذِبَ , ضَحْكٌ ve حَلْفٌ şeklinde de okunabilir.

b. فَعِلَ vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: كَبِدٌ *ciğer*, رَحِمٌ *rahim*, دَوْلَ يَاطَاقِ *set*, بَعْتٌ *bent* gibi.

³⁹ İbn Manzûr, IV,417.

⁴⁰ el-Muberrred, II,127; el-Munşif, I,199; Seyyid 'Abdullâh, 166 vd; Mehmed Zihnî, el-Muntaḥab fî Kavâ'idî's-Şarf, 88; el-Ḥamelâvî, 61; el-Hulvânî, 61.

⁴¹ Seyyid 'Abdullâh, 167. Boğaz harfleri, boğazdan çıkmaları itibariyle ağır sayıldıklarından kesre ile bu harflere geçiş yapmak dile ağır geleceği için, bir nebze olsun bu ağırlığı hafifletmek amacıyla kelimeye fetha ile başlamak uygun görülmüştür.

⁴² Sibeveyh, IV,6; er-Rifâ'î, 39.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: *هَرَمَ kocamış, yaşı, فَطِنَ zeki, مُمَزْمِنَ müzmin hasta* gibi.

3. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde *كَلِمَةً kelime, كَرْپِیْ kerpiç, سَوْزْجُكُ sözcük, حَرْبَةً harap* gibi kelimelerin *كَلِمَ*, *كَلِمَ* ve *حَرْبَ* şeklinde gelen cemileri vardır.

3.1.6. فَعْلَ vezni

a. فَعْلَ vezni ve ifade ettiği mânâ

Bu vezin, genelde فَعْلَ şeklindeki mâzî fiillerin masdarı olarak varlıkların durumunu anlatan semâî bir vezindir.⁴³

← كَبُرَ يَكْبُرُ كَبْرًا büyük olmak ، صَغُرَ يَصْغُرُ صِغْرًا küçük olmak

عَظُمَ يَعْظُمُ عِظْمًا azametli olmak

Ancak bu tür fiillerin masdarında aslolan فَعَالَة şeklinde gelmesidir.⁴⁴

← عَظُمَ عِظَامَةً ، صَغُرَ صِغَارَةً ، قَدُمَ قَدَامَةً eskimek

b. فَعْلَ vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: *رَوَى bol su, kaburga, ضَلَع üzümlük, عَنَب üzüm* gibi.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: *سَوَى başka ve قِيم değerli* gibi. Ancak bu vezinde gelen sıfatların sayısı birkaçı aşmaz.⁴⁵

3. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde, فَعْلَة vezninde *grup, hizip, فرقة* ve *hizip* gibi kelimelerin *فَرَقَ* ve *لَحَى* şeklinde gelen cemileri vardır.

4. Edatın bu vezinde gelmesi: Bu vezinde *سَوَى ...den başka, hariç*, gibi sonu illetli istisna edatı vardır.

5. Müfred ve ceminin bu vezinde gelmesi: *زَيْم dağılmış, dağılmışlar* ve *قِيم değerli, değerli olanlar* gibi hem müfred ve hem de cemi olarak kullanılan kelimeler vardır.

⁴³ Sîbeveyh, IV,30; el-Hârizmî, III,74.

⁴⁴ Sîbeveyh, IV,30.

⁴⁵ el-Muzhîr, II,50.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

فَعْل ile فَعْل vezni arasında, başlarındaki hareke dışında bir fark olmadığından bazı Araplar, bu vezinde gelen طَوَّى şeklindeki masdarı فَعْل veznine kaydırarak طَوَّى şeklinde kullanmışlardır.⁴⁶

فَعْل vezninde gelen ecvef kelimelerde veznin bozulmaması için ilâl yapılmaz.⁴⁷ Yine bu vezindeki muzâaf kelimeler de aslı üzere idgamsız olarak kullanılırlar.⁴⁸ هِمَم, مَن, حَوْل, عَوَج gibi.

Bu vezinde gelen nakıs masdarların sonundaki illet harfî, -makabli fethalı olduğu için- "elîr"e çevrilir.⁴⁹

← رَضَى ← رِضًا, *razı, hoşnut olmak*, غَنَى ← غِنًا, *zengin olmak*

← فَدَى ← فِدًى, *fidye vermek*, زَنَى ← زَنًى, *zina etmek*

Bu kelimeleri رِضَاء veya فَعَال vezninde رِضَاء, غِنَاء, فِدَاء ve زِنَاء şeklinde okumak da mümkündür.⁵⁰

3.1.7. فَعْل vezni

a. فَعْل vezni ve ifade ettiği mâna

Sonu illetli olan fiillerin semâî ve az kullanılan bir masdar veznidir.⁵¹

← هَدَى يَهْدِي هَدًى, *hidayete ermek*, لَقِيَ يَلْقَى لُقًى, *karşılaşmak*

سَرَى يَسْرِي سُرًى, *geceleyin yürümek*

Bu vezinde gelen masdarların gayet az olduğu belirtilmiştir. Bu yüzden Benî Esed, -bu vezinde gelen çok sayıda cemi bulunduğu için- هَدًى ve سُرًى kelimelerini هُدًى ve سُرًى kelimelerinin cemisi itibar ederek müennes olarak kullanmışlardır.⁵²

⁴⁶ Sîbeveyh, IV,22.

⁴⁷ Sîbeveyh, IV,359; Seyyid ‘Abdullâh, 177; Mehmed Zihni, 84; Hulvânî, 38.

⁴⁸ Sîbeveyh, IV,421; Mehmed Zihni, 84; el-Hamelâvî, 154; el-Hulvânî, 30.

⁴⁹ Sîbeveyh, IV,383; el-Galâyînî, I,108; el-Hulvânî, 34.

⁵⁰ İbn Manzûr, V,236; VI,96; X,135, 205.

⁵¹ el-Hârizmî, III,74; el-Muzhîr, II,62; er-Rifâ‘î, 39.

⁵² Şerhu’ş-Şâfiye, 56.

فُعْلُ vezninde, "ʿayn" ile "lâme'l-fî'l"nde "vâv" ve "yâ" harflerinin bir arada geldiği سُوَى ve طَوْبَى kelimelerinden başka kelime olmadığı söylenmiştir.⁵³

b. فُعْلُ vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: صُرْدُ göçeğen kuşu, عُمَرُ (erkek adı), زُحَلُ (bir gezegen) gibi.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: أَشْرُ kesici aletlerin dişlerindeki keskinlik, حُطْمُ sürüsüne kötü davranan çoban gibi.

3. Ceminin bu vezinde gelmesi: أَكْبَرُ vezninde أَكْبَرُ çok büyük, أَصْغَرُ çok küçük ve آخِرُ en son vb. ism-i tafdillerin müennesi olarak, كُبْرَى veznindeki كُبْرَى , صُغْرَى ve أُخْرَى gibi kelimelerin -gayr-i munsarîf olduğundan sonu "tenvînsiz" olarak- كُبْرُ , صُغْرُ ve أُخْرُ şeklinde gelen cemiler vardır.

4. İsim ve sıfatın bu vezinde gelmesi: Bu vezinde ضَحَى güneş, (يَّانَ mânasında) أَضْحَى gibi.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

فُعْلَةُ kelimesi cemilendiğinde "ʿayn"ı fethalanır ve sonundaki yuvarlak "tâ" kaldırılarak فُعْلُ şekline döner. Aynı şekilde فُعْلَةُ kelimesi cemilendiğinde "ʿayn"ı fethalanır ve sonundaki yuvarlak "tâ" kaldırılarak فُعْلُ şekline döner. Başlarındaki hareke dışında aynı işlemle elde edilen فُعْلُ ve فُعْلُ vezinleri, bu cihetle kardeş vezin sayılmışlardır. Aralarındaki bu yakınlıktan ötürü فُعْلَةُ vezninde gelen كِسْوَةٌ şeklindeki masdar, فُعْلُ vezninde كَسَى şeklinde, فُعْلَةُ vezninde gelen رُشْوَةٌ kelimesi de رُشَى şeklinde getirildiği gibi, فُعْلُ vezninde كَسَى ve رُشَى şeklinde de getirilmiştir.⁵⁴

3.1.8. فُعْلَةُ vezni

a. فُعْلَةُ vezni ve ifade ettiği mâna

Merre masdarı veznine denk olarak gelen semâî bir masdar veznidir.⁵⁵

← رَجِمَ يَرْجِمُ رَحْمَةً merhamet etmek, acımak

حَارَ يَحَارُ حَيْرَةً hayret etmek, şaşmak, شَهِيَ يَشْهَى شَهْوَةً şehvet duymak

⁵³ el-Muzhîr, II, 69.

⁵⁴ Sîbeveyh, IV, 46-47.

⁵⁵ el-Hârizmî, III, 72; Şerhu's-Şâfiye, 55; Şerhu'l-'Umde, II, 718; er-Rifâ'î, 39.

b. فَعْلَة vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: سَبْعَة *yedi*, كَعْبَة *kâbe*, لَوْحَة *levha* gibi.
2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: Bu vezinde صَعْبَة *zor*, سَهْلَة *kolay* gibi müennes sıfatlar gelir.
3. İsim ve sıfatın bu vezinde gelmesi: لَذَّة *tat*, *tatlı*, gibi hem isim, hem de sıfat olarak kullanılan kelimeler vardır.
4. Zarfın bu vezinde gelmesi: سَبَّة *süre*, *müddet* gibi.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

سُتَة *süte* عَيْمِ فَعْلِ vezninde gelen için olduğu *susamak* mânasına yakın olduğu için فَعْلِ vezninde gelen *susamak* kelimesinden illet harfinin harekesi kaldırılmış ve karşılığında sonuna yuvarlak bir "ta" getirmek suretiyle فَعْلَة veznine kaydırılarak عَيْمَة şekline dönüştürülmüştür. Aynı şekilde غَضَب *kızmak*, öfkelenmek mânasına yakın olan غَيْرَة ile سَكْر *sarhoşluk* mânasına gelen حَيْرَة *şaşkınlık* kelimelerinde de aynı işlem uygulanmıştır.⁵⁶

Yine bu vezinde gelen حَوِيَّة طَوِيَّة , عَوِيَّة gibi ortasında "vâv" bulunan kelimelerde "vâv", "yâ" harfine çevrilerek bunlar, عِيَّة , طِيَّة ve حِيَّة şekline dönüştürülmüşlerdir.⁵⁷

3.1.9. فَعْلَة vezni

a. فَعْلَة vezni ve ifade ettiği mâna

Nevi masdarı veznine denk olan bu vezin, mücerred masdarda semâî kabul edilmektedir.⁵⁸

← نَشَدٌ يَنْشُدُ نَشْدَةً , اَرَامَكَ , حَمَى يَحْمَى حِمِيَّةً *korumak*

عَصَمَ يَعْصِمُ عَصْمَةً , صَحَّ يَصْحُ صِحَّةً *sağlıklı olmak*, engel olmak

b. فَعْلَة vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: بَرَكَة *göl*, *havuz*, سِتَّة *altı*, تِسْعَة *dokuz* gibi.

⁵⁶ Sibeveyh, IV, 24-25.

⁵⁷ el-Munşif, II, 160.

⁵⁸ el-Hârizmî, III, 72; Şerhu's-Şâfiye, 55; Şerhu'l-'Umde, II, 718; er-Rifâ'i, 39.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: رَحْوَةٌ *yumuşak*, صُرْفَةٌ *halis, saf*, حِينَةٌ *süre, zaman* gibi.

3. Ceminin bu vezinde gelmesi: شُجَاع *cesur*, فَتَى *delikanlı*, اِمْرَأَة *kadın* gibi kelimelerin, شَيْخَة , فَتْيَة ve نِسْوَة şeklinde gelen cemileri vardır.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Başında "vâv" bulunan ve bu şekilde gelen masdarlarda "vâv" hazfedilir, harekesi kendinden sonraki sakin harfe verilir. Hazfedilen "vâv"a karşılık kelimenin sonuna yuvarlak bir "tâ" eklenir. Böylece فَعْلَةٌ veznine فِئَة veznine dönüşmüş olur.⁵⁹ Ancak وَلَدَةٌ ve وَجْهَةٌ gibi başında "vâv" bulunan kelime isim ise ilâl yapılmadan öylece kalır.⁶⁰ Bu vezinde gelen دَوْمَةٌ , قَوْمَةٌ gibi ecvef ile, صَبْوَةٌ gibi "vâv"lı nakıs kelimelerde "vâv", -makabli kesreli olduğundan- "yâ" harfine çevrilerek دَيْمَةٌ , قَيْمَةٌ ve صَيِّئَةٌ şekline dönüşür.⁶¹ Ancak رِشْوَةٌ , رِخْوَةٌ ve نِضْوَةٌ gibi değiştirilmeden kalan kelimeler de vardır. Bu vezinde gelen صِحَّةٌ , خِفَّةٌ , عِفَّةٌ ve دِقَّةٌ gibi muzâaf kelimelerde taz'îf harfleri idgamlanarak okunur.

3.1.10. فُعْلَةٌ *vezni*

a. **فُعْلَةٌ** vezni ve ifade ettiği mânâ

يَفْعَلُ فَعْلٌ vezninde *renk*leri ifade kıyasî bir masdar veznidir.⁶²

← حَمِرٌ يَحْمَرُ حُمْرَةً kızarmak ، زَرَقٌ يَزُرُقُ زُرْقًا mavileşmek

شَهَبٌ يَشْهَبُ شُهْبَةً rengi kurşuniye çalmak

فَعْلَ veznindeki fiilin masdarı، فَعْلَ vezninin yanı sıra فُعْلة şeklinde de gelebilir. Buna göre كَتَبَ، كُتِبَ vb. fiillerin masdarı، كِتَابًا، كُتُبًا، كُتْبَةً، كُتْبَةٌ şeklinde olmak üzere iki türlü gelebilir. Ancak fiilin sıfatı أَفْعَلُ فَعْلَاء şeklinde ise masdar، yalnızca فُعْلة vezninde olur. Bu kurala göre سَمَرَ يَسْمُرُ، كَمِنَ، كُمِّنَ ve كَيْدٌ يَكْدُ şeklindeki fiillerin sıfatları أَفْعَلُ فَعْلَاء vezninde olduğundan bu fiillerin masdarı، فُعْلة vezninde سُمْرَةٌ، كُمْنَةٌ ve كَيْدٌ şeklinde olur.⁶³

⁵⁹ *Sîbeveyh*, IV, 387; *el-Munsif*, I, 199.

⁶⁰ *Sîbeveyh*, IV, 360; *el-Hamelâvî*, 111; *el-Galâyînî*, II, 111; *el-Hulvânî*, 37.

⁶¹ *Sîbeveyh, IV, 337.*

⁶² *Sîbeveyh*, IV,35; *eş-Şâfiye*, 6; *Şerhu's-Şâfiye*, 57; *eş-Şabbân*, II,304; *el-Hulvânî*, 161.

⁶³ *Serhu'l-'Umde*, II, 716-717.

أُدْرَة *testisin şişmesi* ve نُفَخَة *şişkinlik* gibi *kusur* ve *ayıp* ifade eden masdarlar nadiren bu baktan فَعْلَة vezninde gelir.⁶⁴ Renkleri ifade eden fiiller فَعْل فَعْل şeklinde geldikleri gibi فَعْل فَعْل vezninde de gelebilir.⁶⁵

فَعْلَة vezni صُلْعَة *kel kafa*, قُطْعَة *kesik kol*, حُذْمَة *kesik el* gibi vücûdun bazı yerlerini ifade etmekte kullanılır. Yine bu vezin قُلْفَة , غُرْلَة *sünnet derisi* gibi, vücuttan kesilmesi gereken fazlalıkları anlatmak için de kullanılır.⁶⁶

Bu vezin genelde renkleri ifade eden sıfatlara tahsis edilmiş gibi ise de, renklerin dışında mânaları ifade etmekte de kullanılır. Ancak bu kullanım semâîdir.⁶⁷

← جَرَوْ يَجْرُو جُرْأَة , صَحِب يَصْحَب صُحْبَة *arkadaşlık etmek* , cesaret etmek

وَصَلَ يَصِل وَصْلَة *erişmek, kavuşmak* , غَرَب يَغْرُب غُرْبَة *uzaklaşmak*

فَعْلَة vezni, لُعْنَة *çok lânetli* ضُحْكَة *çok gülünç* ve سُبَّة *çok yerilmiş* gibi mübalağalı ism-i mef'ûl mânasının sıkça kullanıldığı bir vezindir.⁶⁸

b. فَعْلَة vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: عُرْفَة *oda*, عُرْوَة *ilik, kulp*, حُجْرَة *hücre, oda* gibi.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: Bu vezinde حُرَّة *hür*, ثُلْمَة *çatlak, yarık* gibi müennes sıfatlar vardır.

3. Müfred ve ceminin bu vezinde gelmesi: سُوقَة *vatandaş, vatandaşlar* gibi.

4. Zarfın bu vezinde gelmesi: بُرْهَة *süre, müddet* بُهْرَة *süre, müddet* gibi.

3.1.11. فَعْلَة vezni

a. فَعْلَة vezni ve ifade ettiği mâna

Semâî bir masdar veznidir.⁶⁹

⁶⁴ Şerhu's-Şâfiye, 57.

⁶⁵ Sibeveyh, IV,35.

⁶⁶ Şerhu's-Şâfiye, 57.

⁶⁷ er-Rifâ'i, 39.

⁶⁸ Şerhu's-Şâfiye, 57.

⁶⁹ el-Hârizmî, III,74; er-Rifâ'i, 39.

← غَلَبَ يَغْلِبُ غَلَبَةً *galip gelmek*, *yenmek*

عَزَمَ يَعْزِمُ عَزْمَةً *azmetmek*, *kesin kararlı olmak*

Ses çıkartmak ve *seslenmek* anlamına gelen رَزَمَ *şiddetli ses*, حَدَمَ *alev gürültüsü* ve حَلَبَ *yardıma çağırarak* gibi bazı masdarların bu vezinde geldiği görülmüştür.⁷⁰

b. فَعْلَةٌ vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: صَدَقَةٌ *sadaka* gibi.

2. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde فَاعِلٌ vezindeki كَاتِبٌ *yazıcı*, يَازَانٌ *yazan*, فَاحِرٌ *kötü kimse* ve كَافِرٌ *kâfir* vb. sonu sahîh, müzekker akîl sıfatların, كَتَبَ *kitâb*, كَفَرٌ *ve* فَجَرٌ *şeklinde* gelen mükesser cemileri vardır.

3. Zarfın bu vezinde gelmesi: غَمَةٌ *gecenin bir bölümü* gibi.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

el-Ferrâ', «وَهُمْ مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ» *halbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra galip geleceklerdir*⁷¹ âyetindeki غَلَبَ kelimesinin aslı üzere غَلَبَةً şeklinde getirilebileceğini belirtmiştir. Ona göre, kelimenin sonundaki "tâ" harfî, وَأَخْلَفُوا *"Sana vadettikleri sözde durmadılar"* şiirindeki عِدَّة kelimesinde bulunan yuvarlak "tâ"nın şiir zarûretinden dolayı hazfedildiği gibi izâfetten dolayı hazfedilmiştir.⁷²

وَفَيْةٌ ve حَيَّةٌ gibi sonu illetli mâzî fiillerin bu vezinde gelen وَفَى ve حَيٌّ masdarlarında illet harfî, -makabli fethalî olduğundan "eli"e çevrildiği için- فَعْلَةٌ vezni فَعَا vezinde حَيَا ve وَفَا şekline dönüşürler.

3.1.12. فَعْلَةٌ vezni

a. فَعْلَةٌ vezni ve ifade ettiği mâna

Bu vezin de yukarıdaki vezin gibi semâî ve az kullanılan bir masdar veznidir.⁷³

← سَرَقَ يَسْرِقُ سَرَقَةً *çalınmak*, سَهَكَ يَسْهَكُ سَهَكَةً *hızlıca geçip gitmek*

⁷⁰ Sîbeveyh, IV, 16.

⁷¹ er-Rûm (30), 2.

⁷² el-Ĥârizmî, III, 73-74; Şerhu's-Şâfiye, 57; Seyyid 'Abdullâh, 40.

⁷³ er-Rifâ'i, 39.

b. فَعْلَة vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: شَرِكَة şirket, كَلِمَة kelime, سَوْضُوك ve مَعْدَة mide gibi.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: Bu vezinde فَرِحَة sevinçli, فَطِنَة zeki, شَرِسَة huysuz gibi müennes sıfatlar bulunmaktadır.

3.1.13. فَعْلَى vezni

a. فَعْلَى vezni ve ifade ettiği mâna

Semâî ve az gelen bir başka masdar veznidir.⁷⁴

← دَعَا يَدْعُو دَعْوَى çağırma, dua etmek

b. فَعْلَى vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: سَلَمَى (kadın adı), لَيْلَى (kadın adı) gibi.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: Bu vezinde جَوْعَان aç, كَسْلَان tembel, عَطْشَان susamış vb. فَعْلَان veznindeki sıfat-ı müşebbehe kalıbının müennesi olan فَعْلَى şeklinde جَوْعَى, كَسْلَى ve عَطْشَى gibi sıfatlar gelmektedir.

3. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde, hastalık, ölüm, belâ veya musibete uğrayan kişi mânasında ism-i mefûl olarak kullanılan مَظْمِن hasta olmuş kişi, مَرِيض hasta ve مَظْمِن maktûl gibi sıfatlar ile, هَالِكْ أَهْمَقْ helâk olan ve هَلَكَى ve مَوْتَى şeklinde مَوْتَى ve هَلَكَى, حَمَقَى, قَتَلَى, مَرَضَى, زَمِنَى, gibi kelimelerin, gelen cemileri vardır.

4. Fiilin bu vezinde gelmesi: Bir rubâî mücerred vezni olan فَعْلَلْ babına mülhak olan فَعْلَى şeklinde mâzî kalıbı bu şekilde gelmektedir.

5. Müfred ve ceminin bu vezinde gelmesi: سَلَمَى (bir kadın adı), ölümle yüzyüze gelen yaralılar gibi.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

فَعْلَى vezninde bir isimse, "ya" harfi "vâv" a dönüştürülür. شَرَوَى ve تَقَوَى gibi. Bu vezindeki kelime

⁷⁴ el-Muzhir, II, 96; er-Rifâ'i, 39.

sıfat ise, صَدْيَا ve حَرْيَا kelimelerinde görüldüğü gibi isimden farkını belirtmek için "ya", çevrilmeden olduğu gibi kalır.⁷⁵

3.1.14. فَعْلَى vezni

a. فَعْلَى vezni ve ifade ettiği mâna

Bu vezin de semâî ve az kullanılan bir masdar veznidir.⁷⁶

← ذَكَرَ يَذْكُرُ ذِكْرَى *anmak, hatırlamak*

b. فَعْلَى vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: شِعْرَى (bir yıldız adı), ذَفْلَى *zakkum ağacı* ve ذَفْرَى *kulak arkasındaki kemik* gibi.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: Bu vezinde sıfat bulunamamıştır.

3. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde, فَعْلَى şeklinde gelen isim ve ضَيْرَى vb. sıfatlarla حَجَل *kekliğe benzer bir kuş* kelimesinin cemisi olarak gelen حَجَلَى kelimesi dışında kelime bulunamamıştır.⁷⁷ Ancak es-Suyûtî(v. 911/1505), حَجَلَى kelimesinin yanı sıra ظَرْبَانَ *kokarca* kelimesinin cemisi olan ظَرْبَى kelimesinin de bulunduğunu söylemiştir.⁷⁸

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde gelen ضَيْرَى ve حَيْكَى gibi sıfatlar, aslında ism-i tafdîl kalıbı olan فَعْلَى vezninin müennesi olan فَعْلَى vezninde gelen ضَيْرَى ve حَيْكَى kelimelerinin فَعْلَى şekline dönüştürülmeleriyle elde edilen kelimelerdir. Çünkü ikinci harfi "ya" olan فَعْلَى veznindeki bir kelime isimse, "ya" harfi "vâv" a dönüştürülür. Bu işlem tıpkı طَيِّبَة ve كَيْسَة kelimelerinin cemileri olarak gelen طَيِّبَى ve كَيْسَى kelimelerindeki "ya" harfinin "vâv" a çevrilerek طُوبَى ve كُوسَى şekline dönüştürülmelerine benzemektedir. Şayet فَعْلَى veznindeki kelime sıfat ise, "ya" olduğu gibi kalır, "ya" harfinin binasını korumak için makablinin harekesi kesreye çevrilir. Zira Arap dilinde فَعْلَى vezninde sıfat yoktur.⁷⁹ Bu vezinde böyle bir değişikliğe gitmenin

⁷⁵ Sîbeveyh, IV,364. el-Hulvânî, 42.

⁷⁶ el-Hârizmî, III,72; er-Rifâ'î, 39.

⁷⁷ İmîl Bedî Ya'kûb, Mu'cemu'l-Evzânî's-Şarfiyye, 75,187.

⁷⁸ İbn Manzûr, III,63; el-Muzhir, II,103.

⁷⁹ Sîbeveyh, IV,364; el-Muzhir, II,43-67; el-Hulvânî, 43.

sebebi, ikinci harfi "yâ" olan bir kelimede isimle sıfatın arasını ayırd etmek içindir.⁸⁰

3.1.15. فُعْلَى vezni

a. فُعْلَى vezni ve ifade ettiği mâna

Semâî ve az kullanılan bir masdar veznidir.⁸¹

← بَشَرٌ يَشُرُّ بَشْرَى ، رَجَعَ يَرْجَعُ رُجْعَى dönme

b. فُعْلَى vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: رُؤْيَا *rûyâ*, düş, طَهَى *yemek*, pişmiş aş, طَوَى (bir dağ adı) gibi.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: Bu vezinde حُبْلَى *gebe*, hamile, اُنْثَى *dişi* gibi müennes sıfatlar ile ism-i tafdîl kalıbı olan أَفْعَل vezninin فُعْلَى şeklinde كُبْرَى ve عَلِيَا gibi müennes olarak gelen kelimeler vardır.

3.1.16. فَعْلَان vezni

a. فَعْلَان vezni ve ifade ettiği mâna

Semâî ve az kullanılan bir masdar veznidir. Bu sebeple Arapçada لَيَّانٌ ve شَتَّانٌ kelimelerinden başka masdarın olmadığı söylenmiştir.⁸²

← لَوَى يَلْوَى لَيَّاناً ، شَتَّأَ يَشْتَأُ شَتَّاناً kin beslemek

b. فَعْلَان vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: سَلْمَانٌ (bir erkek adı), صَفْوَانٌ (bir erkek adı), رَحْمَانٌ (bir erkek adı) gibi.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: جَوْعَانٌ aç, نَدْمَانٌ pişman, سَكْرَانٌ sarhoş gibi.

⁸⁰ Sîbeveyh, IV,364.

⁸¹ el-Muzhîr, II,96; er-Rifâ'î, 39.

⁸² Şerhu's-Şâfiye, 57; er-Rifâ'î, 39.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

فَعْلَانِ vezninde gelen شَنَّانِ kelimesinin فَعْلَانِ vezninde شَنَّانِ şeklinde de gelebileceği söylenmiştir.⁸³

لَيَّانِ kelimesinin aslının فَعْلَانِ vezninde لَيَّانِ olduğu söylenmiştir. "Ya" harfinden önce kesre, kelimedeki ağırlığa sebep olacağından "lām"ın kesresi fethaya çevrilmiştir.⁸⁴

لَوَيَّانِ fiilinin فَعْلَانِ veznindeki masdarında لَوَيَّانِ şeklinde "vâv" ile "yâ" bir araya geldiğinden hafiflik olsun diye "vâv", "yâ" harfine çevrilerek لَيَّانِ şekline dönüştürülmüştür.⁸⁵

3.1.17. فَعْلَانِ vezni

a. فَعْلَانِ vezni ve ifade ettiği mâna

Bu vezin de bir önceki vezin gibi semâî masdar vezinlerindendir.⁸⁶

← فَقَدْ يَفْقِدُ فَقْدَانًا ، وَجَدَ يَجِدُ وَجْدَانًا bulmak

حَرَمَ يَحْرِمُ حِرْمَانًا mahrum etmek

b. فَعْلَانِ vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmin bu vezinde gelmesi: أَنْسَانِ *insan*, حَدَثَانِ *işin başı*, عَصْيَانِ *isyan*, *günah* gibi

2. Ceminin bu vezinde gelmesi: فَعْلٌ , فُعِلَ , فَاعِلٌ , فُعِلَ , فُعَالٌ , فُعُولٌ ve فَعِيلٌ vezinlerinden gelen فَتَى *delikanlı*, صُرْدٌ *göçeğen kuşu*, حَائِطٌ *duvar*, حُوتٌ *balık*, غُرَابٌ *karga*, ظَلِيمٌ *erkek. deve kuşu* vb. kelimelerin فِتْيَانِ , صِرْدَانِ , حَيْطَانِ , حَيْتَانِ ve غُرَبَانِ şeklinde gelen cemileri vardır.

⁸³ İbn Manzûr, VII,207; Ma'lûf, 403; el-Hulvânî, 160.

⁸⁴ Şerhu's-Şâfiye, 56.

⁸⁵ Sibeveyh, IV, 238, 365; Seyyid 'Abdullâh, 178; el-Galâ'yînî, II,112.

⁸⁶ Şerhu'l-'Umde, II,718;er-Rifâ'i, 39.

b. فَعْلَان vezniyle ortak diğer kelimeler

İsm-in bu vezinde gelmesi: Bu vezinde, sınırlı sayıda كَرَوَان *çulluk*, بَرَدَان *gece* ve حَدَثَان *gece ve gündüz* gibi isimler bulunmuştur.⁹⁰

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. Ecvef fiillerden gelen bu vezindeki masdarlarda bulunan "vâv" veya "yâ" harfleri, bunların "elîf"e çevrilmelerini gerektiren ilâl sebebi olmasına rağmen lâfızla mâna arasında uyum gözetildiği için "vâv" veya "yâ" harfi "elîf"e, çevrilmeden öylece kalmıştır.⁹¹

2. لَمَعَان vezinde gelen لَمَعَان ve جَوْلَان kelimelerinin, asıl masdar vezni olan لَمَع vezninde لَمَع ve جَوْل şeklinde geldiği de söylenmiştir.⁹²

3. فَعْلَان vezninde, lâzım فَعْل vezninin yanı sıra müteaddî فَعْل fiilinden şâz olarak شَنَّAN kelimesi ile فَعْل veznindeki غَثَّAN fiilinin غَثَّAN şeklinde masdarı olduğu söylenmiştir.⁹³

3.1.20. فَعَال vezni

a. فَعَال vezni ve ifade ettiği mâna

فَعَال ve فَعْل veznindeki mâzî fiillerin masdarı olarak, nesnelerin tabiatına delâlet eden semâî bir masdar veznidir.⁹⁴

← فَسَدَ يَفْسُدُ فَسَادًا , ذَهَبَ يَذْهَبُ ذَهَابًا *gitmek bozulmak, fesada uğramak*

سَمِعَ يَسْمَعُ سَمَاعًا , فَرَّغَ يَفْرَغُ فَرَاغًا *işitmek boşalmak*

b. فَعَال vezniyle ortak diğer kelimeler

⁹⁰ el-Muzhîr, II,116.

⁹¹ Seyyid 'Abdullâh, 39.

⁹² Sibeveyh, IV,15

⁹³ Sibeveyh, IV,15; el-Hulvânî, 160.

⁹⁴ el-Hârizmî, III,74; Şerhu'l-'Umde, II,718; er-Rifâ'i, 39.

*İsm-i masdar; Mânaya delâleti bakımından masdara eşit olan fakat masdarın taşıdığı tüm harfleri içermeyen, hazfedilen harfe karşılık getirmeksizin harf sayısı yönünden fiilden eksik veya fazla olan, İbn Mâlik'in ifadesiyle yezin yönünden sülâsîye, mâna yönünden sülâsî dışındaki masdardır. Örnek olarak غطاء ve سلام kelimeleri فَعَال ve فَعْل bablarından gelen إعطاء ve تسليم kelimelerine mâna bakımından denk olmalarına karşılık sayıca bu masdarların fiilleri olan أغطى ve سلم kelimelerinde bulunan harfleri içermemektedir. Yine bu tür masdarlarda عَدَّة kelimesinde olduğu gibi fiilde bulunan "vâv" a karşılık kelimenin sonuna getirilen yuvarlak "tâ"nın getirildiği gibi hazfedilmiş herhangi bir harf ve hazfedilmiş harfe karşılık getirilmiş bir "tâ" harfi de bulunmamaktadır. Bk. Şerhu'l-'Umde, II,689-690; İbn 'Akl, II,98,99; eş-Şabbân, II,287; el-Galâyînî, I,180; 'Abbâs Hâsan, III,209; ed-Dağdâh, 77.

1. İsm-in bu vezinde gelmesi: رَمَاد *kül*, رَصَاص *kurşun*, أَثَاث *ev aşıyası* gibi.
2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: جَبَان *korkak*, عَوَار *ayıp*, حَشَاش *ince, narin şey* gibi.
3. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde, فَاعِلَة veznindeki جَارِيَة *kadın hizmetçi, küçük kız çocuğu*, غَارِيَة *çıplak* gibi müennes sıfatların, -sonu illetli olduğu için- جَوَار ve عَوَار şeklinde gelen cemileri ile, فَاعِلَة veznindeki حَمَامَة *güvercin*, دَجَاجَة *tavuk*, جَرَادَة *çekirge* vb. kelimelerin sonundan yuvarlak "tâ"nın hazfedilmiş olarak حَمَام ve دَجَاج şeklinde gelen cemileri vardır.
4. Zarfın bu vezinde gelmesi: زَمَان *süre, zaman*, صَبَاح *sabah vakti*, مَسَاء *akşam vakti* gibi.
5. İsm-i masdarın* bu vezinde gelmesi: عَطَاء (إِعْطَاء mânasında) *vermek*, سَلَام (تَسْلِيم mânasında) *selâmlamak*, كَلَام (تَكْلِيم mânasında) *konusmak* gibi.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

عَنْى ve قَضَى gibi nakıs fiillerin bu vezindeki masdarlarında "vâv" ve "yâ" harfleri, -zâid "elîf"ten sonra irâb harfi olarak geldiklerinden- "hemze"ye çevrilirler.⁹⁵ عَنْاء ve قَضَاء gibi.

3.1.21. فَعَال vezni

a. فَعَال vezni ve ifade ettiği mâna

Genel olarak kaçmak, direnmek ve uzaklaşmak mânasını ifade eden kıyasî bir masdar veznidir.⁹⁶

← فَرَّ يَفِرُّ فِرَارًا , نَفَرَ يَنْفِرُ نِفَارًا *kaçmak, uzaklaşmak* , نَفَرَ يَنْفِرُ نِفَارًا *yurdunu terketmek*

شَمَسَ يَشْمُسُ شِمَاسًا *kaçınmak, uzaklaşmak*

Araplar, mânası yakın olduğunda kelimeleri aynı vezinde kullanırlar. Ancak mânaları yakın olduğu halde aynı vezinde kullanmayarak başka vezinlerde kullandıkları kelimeler de vardır. Araplar, müteaddî fiilin masdar vezni olan فَعَل veznini, lâzım fiilin masdar vezni olan فُعُول vezninde, فُعُول veznini de müteaddî fiilin masdar vezni olarak kullanmışlardır. Tıpkı bunun gibi فَعَال vezninde gelen

⁹⁵ Sibeveyh, IV,237; el-Munşif, II,137; el-Hamelâvî, 137; el-Hulvânî, 44.

⁹⁶ Sibeveyh, IV,12; el-Hârizmî, III,74; Şerhu's-Şâfiye, 55; Şerhu'l-'Umde, II,714; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,261; İbn 'Aklî, II,125; el-Hamelâvî, 70; el-Hulvânî, 161.

شُمُوس ve نُفُور , شُبُوب ve نُفُور kelimelerini فَعُول vezninde kullanmışlardır.⁹⁷

فَعَالٌ vezni yalnızca kaçmak uzaklaşmak mânasında kullanılmaz. Bu vezinde (حَمْلُ النِّقِیْضِ عَلَى النِّقِیْضِ) "zıddı zıddına hamletmek" kabilinden, buluşmak, birleşmek ve karşılaşmak mânasını ifade eden نِكَاح , لِقَاء ve قِرَان şeklinde masdarlar da gelmektedir.

فَعَالٌ vezni, masdar mânası dışında bir işin bitişini ifade etmekte de kullanılır.⁹⁸ حَصَاد hasat zamanı, حِداد hurma toplama zamanı, قِطَاع hurma toplama zamanı, حِزَاز hasat zamanı gibi.

Yine bu vezinde masdar mânası dışında, vücuttaki ben ve iz delâlet eden كِشَاح böğürde bulunan ben, عِلاَط boyunda bulunan ben, عِرَاض hayvanın baldırındaki iz, alâmet gibi kelimeler bulunmaktadır.⁹⁹

b. فَعَالٌ vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: كِتَاب kitap, قِنَاع peçe, غِرَاء tutkal gibi.
2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: عِمَاد kendisine dayanan kimse, بَسَاط yaygı, ثِمَال sığınak gibi.
3. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu kalıpta, فَعْل , فَعْلٌ veya فَعْلَةٌ vezinlerinden gelen حَبْل ip, حَمَل erkek deve, حَسَن güzel, حَبْل dağ, حَفْنَةٌ küçük kap, رِقَاب ve حِفَان , حَبَال , حِسَان , حِمَال , حَبَال , حِفَان ve حَفْنَةٌ boyun vb. isim ve sıfatların, حَبَال , حِمَال , حَبَال , حِفَان ve حَفْنَةٌ şeklinde gelen cemileri vardır.
- Bu kelimelerin yanı sıra فَعِيل , فَعِيلَةٌ , فَعْلَان , فَعْلَى , فَعْلَان ve فَعْلَانَةٌ vezninde gelen كَرِيم değerli, كَرِيمَةٌ susamış, عَطَشَى hasım, دُشْمَان ve حُصْمَان gibi sıfatların كَرَام , عِطَاش ve حِصَام şeklinde gelen cemileri vardır.
4. Müfred ve ceminin bu vezinde gelmesi: دِلَاص parlak, kaygan ve yumuşak nesne, nesneler, هِجَان bir şeyin en iyisi ve en değerlisi gibi.
5. İsim ve sıfatın bu vezinde gelmesi: إِمَام iskele(isim) önder(sıfat) gibi.
6. Zarfın bu vezinde gelmesi: Bu vezinde شِمَال bir şeyin sol tarafı, إِزَاء , حِزَاء bir şeyin karşı tarafı, hizası gibi.

⁹⁷ Sîbeveyh, IV,12.

⁹⁸ A.e., IV,12; Şerhu's-Şâfiye, 56.

⁹⁹ Sîbeveyh, IV,13; Şerhu's-Şâfiye, 56.

7. Sülâsî mezîd masdarının bu vezinde gelmesi: Bu vezinde, rubâî فاعل fiilinin فَعَال şeklinde ikinci masdarı gelir.

فَعَال vezninde "yâ" ile başlayan يَسَار kolaylık ve يِعَاط (kurt vb. hayvanları kovmak için kullanılan bir deyim) kelimelerinden başkasının bulunamadığı söylenmiştir.¹⁰⁰

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. Ortası "vâv"lı olan قَام , صَام ve عَاذ gibi ecvef fiillerin فَعَال vezninde قَوَام , صَوَام ve عَوَاذ şeklinde gelmesi gereken masdarında "vâv", "yâ" harfine dönüştürülerek bu ve benzeri kelimeler, قِيَام , صِيَام ve عِيَاذ şeklinde okunmuştur.¹⁰¹

2. Sonu illetli olan أَبَى , لَقَى ve بَنَى gibi fiillerin إِبَاي ve إِقَاي veznindeki masdarlarında illet harfi "hemze"ye çevrildiği için bu kelimeler, إِبَاء , إِقَاء ve بِنَاء şeklinde okunurlar.¹⁰²

3.1.22. فَعَال vezni

a. فَعَال vezni ve ifade ettiği mâna

Genelde فَعَل veznindeki lâzım fiillerden ses, hastalık ve rahatsızlığa delâlet eden masdarların kıyasen geldiği bir vezindir.¹⁰³

← رَغَا يَرْغُو رُغَاءً , köpürmek , مَكَا يَمْكُو مُكَاءً , ıslık , بَكَى يَبْكِي بُكَاءً ağlamak

صَهَل يَصْهَلُ صُهَالًا , kişnemek , سَعَلَ يَسْعَلُ سُعَالًا öksürmek

صَدَعَ يَصْدَعُ صُدَاعًا , başı ağrımak , غَطَسَ يَغْطِسُ غُطَاسًا aksırmak

Genelde lâzım fiillerin masdar binası olan bu vezinde, müteaddî fiillerin masdarı de gelmektedir.

← دَعَاهُ يَدْعُو دُعَاءً , çağırmak , dua etmek , سَفَلَ يَسْفُلُ سُؤْلًا istemek, sormak

بَغَى الشَّيْءَ يَبْغِي بُغَاءً istemek

¹⁰⁰ el-Muzhîr, II, 103.

¹⁰¹ Sibeveyh, IV, 388; el-Muberrred, II, 128; Seyyid 'Abdullâh, 177; el-Hamelâvî, 142; el-Hulvânî, 38.

¹⁰² Sibeveyh, IV, 237; el-Muberrred, II, 128; Seyyid 'Abdullâh, 186; el-Hamelâvî, 137; el-Hulvânî, 44.

¹⁰³ Sibeveyh, IV, 10-14; Şerhu's-Şâfiye, 56; Evdâhu'l-Mesâlik, II, 261; İbn 'Akîl, II, 125; Seyyid 'Abdullâh, 39; eş-Şabbân, II, 305; el-Hamelâvî, 70; el-Galâyînî, I, 169; el-Hulvânî, 160.

Bu vezinde بُغَاء şeklinde gelen masdarın sonuna bir yuvarlak "ta" eklenmiş olarak فُعَالَة vezninde, بُغَايَة şeklinde geldiği de söylenmiştir.¹⁰⁴ Ancak فُعَالَة vezninde gelen masdarlar pek az olduğundan Sîbeveyh bunu *el-Kitâb*'ında saymamıştır.

فُعَالَة vezni masdardan çok *artık, kırıntı, süprüntü ve döküntü* mânalarını ifade etmekte yaygın olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁵ قَرَاَصَة *kumaş, bez vs. artığı*, كِرْپِنتِي *kırıntı*, نَفَايَة *döküntü*, كُسَاخَة *çamur sıyrıntısı*, حُسَالَة *arpa vs.nin kabuğu*, حُرَامَة *hurma molozu* misâllerinde görüldüğü gibi.

فُعَالَة vezni aynı zamanda yapılan bir işin karşılığı mânasında da kullanılmaktadır.¹⁰⁶ عُمَالَة *komisyon ücreti* ve ظُلَامَة *yapılan zulmün karşılığı* gibi

b. فُعَال vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsm-in bu vezinde gelmesi: دُحَان *duman*, غُبَار *toz*, غَرَاب *karga* gibi.
2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: شَجَاع *cesûr*, فُرَات *tatlı*, أُحَاج *tuzlu* gibi.
3. Mubalağalı sıfatın bu vezinde gelmesi: عَجَاب *çok tuhaf* gibi.
4. İsm-i mef'ûlün bu vezinde gelmesi: Bu vezinde ism-i mef'ûl mânasında kullanılan جَذَاذ *paramparça olmuş*, رُفَات *unufak olmuş*, دُقَاق *incelmiş*, كِرِيلْمِش *kırılmış*, حُطَام *kırılmış*, پارچالانمیش gibi kelimeler vardır.¹⁰⁷
5. Ceminin bu vezinde gelmesi: فُعَال ve فَوْعَل , فَعِيل , فَعَل , فَعْل vezinlerinde gelen, ظَهْر *sirt*, ظِئْر *süt anne*, رَنْجِل *dişi keçi yavrusu*, فَرِير *oğlak*, تَوَام *ikiz*, زُجَاجَة *cam vb.* kelimelerin ظَهَار , ظَوَار , رُحَال , فَرَار , تَوَام ve زُجَاج şeklindeki cemileri bulunmaktadır. Ancak bu vezinde gelen cemi sayısı azdır.¹⁰⁸
6. İsim ve sıfatın bu vezinde gelmesi: سُخَام *is, kurum, karanlık* gibi.
7. Üleştirme sayısının bu vezinde gelmesi: Bu vezinde, birden ona kadar أَحَاد *birer birer*, ثَنَاء *ikişer ikişer*, ثَلَاث *üçer üçer*.., عَشَار *onar onar* gibi üleştirme sayıları bulunmaktadır.

¹⁰⁴ Seyyid 'Abdullâh, 39.

¹⁰⁵ Sîbeveyh, IV,13; *el-Muzhîr*, II,119,120.

¹⁰⁶ Sîbeveyh, IV,13.

¹⁰⁷ Sîbeveyh, IV,13; *Şerhu's-Şâfiye*, 56.

¹⁰⁸ *el-Muzhîr*, II,30.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Sonu "*vâv*" yahut "*yâ*" ile biten illetli fiillerin bu vezindeki masdarında illet harfî, bir önceki vezinde olduğu gibi "*hemze*"ye çevrilerek بَكَ , رَغَا ve نَعَا gibi fiillerin بُكَاى , رُغَاى ve نُعَاى şeklindeki masdarları, بُكَاء , رُغَاء ve نُعَاء şeklinde okunurlar.¹⁰⁹

فَعَالَة fiilinin sıfatı فَعِيل vezninde ise, böyle bir fiilin masdarının فَعَالَة şeklinde, sıfat فَعْل vezninde ise, masdarın فُعُولَة şeklinde olabileceği söylenmiştir. Buna göre فَصَح fiilinin sıfatı فَصِيح şeklinde geldiği için bu fiilin masdarı فَصَاحَة şeklinde, ضَحْم fiilinin sıfatı ضَحْم şeklinde geldiği için bu fiilin masdarı ise, ضُحُومَة şeklinde gelmelidir. Ancak bu kesin bir kural değildir. Çünkü bu kural sıfat فَعْل şeklinde olan fakat مُلُوحَة şeklinde gelen masdar ile, sıfat ضَحْم şeklinde geldiği halde masdar ضَحَامَة şeklinde gelen kelimelerle bozulduğu için genel bir kural kabul edilmelidir.¹¹⁶ Nitekim İbn Mâlik'in، الغَالِب ve، وكَثُر... şeklindeki ifadesinden de bu kuralın genel olduğu anlaşılmaktadır.

b. فَعَالَة vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsm-in bu vezinde gelmesi: حَمَامَة güvercin, عَبَاءَة aba, فَرَارَة şişe gibi.
2. İsm-i ceminin bu vezinde gelmesi: صَحَابِي ve جَمَاعِي kelimelerinin صَحَابَة arkadaşlar ve جَمَاعَة topluluk gibi ism-i cemiler vardır.
3. Müfred ve ceminin bu vezinde gelmesi: زُرَافَة zürafa, topluluk gibi.

3.1.24. فَعَالَة vezni

a. فَعَالَة vezni ve ifade ettiği mâna

Gerek müteaddî ve gerekse lâzım olsun sanat, meslek ve bir işi üstlenmeyi ifade eden masdarlarda kıyas olan bir vezindir.¹¹⁷

← صَاغ يَصُوغ صِيَاغَةً، سَاس يَسُوس سِيَّاسَةً، كُيُومِculuk، idare etmek

عَمَر يَعْمُر عِمَارَةً، onarmak, bayındır hale getirmek

وَكَلَّ يَكِلُ وَكَالَةً، işi teslim etmek, ısmarlamak

وَلَّى يَلِي وَلَايَةً، وَزَرَ يَزِرُ وَزَارَةً، yaklaşmak bir işi üstlenmek

فَعَالَة vezni yalnızca sanat ve meslek ifade eden masdarlarda kullanılmaz. Bu mânaların dışında kullanılan masdarlar da vardır.

← كَتَبَ يَكْتُبُ كِتَابَةً، yazmak، عَبَدَ يَعْبُدُ عِبَادَةً، ibadet etmek

وَقَى يَقِي وَقَايَةً، korumak, himaye etmek، حَانَ يَحُونُ حَيَانَةً، hainlik etmek

¹¹⁶ Şerhu'l-'Umde, II,719 vd; el-Hudârî, II,30.

¹¹⁷ Sibeveyh, IV,11; el-Hârizmî, III,75; eş-Şâfiye, 6; Şerhu'l-'Umde, II,714; Evdâhu'l-Mesâlik, II,261; eş-Şabbân, II,305; er-Rifâ'i, 39; el-Hulvânî, 160.

b. *فَعَالَة* vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: *بَطَّانَة* *astar*, *عِبَارَة* *cümle*, *سَوْز تَوپَلُولُغُو*, *عِلَاوَة* *ek* gibi.

2. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde, *حَمَل* *erkek deve* *taş* ve *ذَكَر* *erkek* vb. *فَعَل* veznindeki kelimelerin *حِجَارَة*, *جَمَالَة* ve *ذِكَارَة* şeklinde gelen cemileri vardır. Ancak bu vezinde gelen cemiler son derece az sınırlıdır.¹¹⁸

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. Bu vezinde gelen *وَكَالَة*, *دِلَالَة*, *وَلَايَة* ve *وَزَارَة* gibi bazı kelimeleri, baştaki harfi fethalı okumak suretiyle *فَعَالَة* vezninde *وَكَالَة*, *دِلَالَة*, *وَلَايَة* ve *وَزَارَة* şeklinde okumak mümkündür.¹¹⁹

2. Yine bu vezinde gelen "*vâv*"lı ecvef kelimelerde "*vâv*", -makabli kesreli olduğundan- "*yâ*" harfine dönüşür. *زِيَارَة*, *قِيَادَة* ve *صِيَانَة* vb. kelimelerinin aslı *زَوَارَة*, *قَوَادَة* ve *صَوَانَة* şeklinde iken -makableri kesreli olduğu için- "*vâv*" harfi, "*yâ*" harfine dönüşmüştür.¹²⁰

3.1.25. *فُعَالَة* vezni

فُعَال vezninde kısaca değinildiği gibi masdarda gayet az kullanılan bir vezindir. Bu vezinle ilgili özelliklere orada kısaca işaret edilmiştir.

3.1.26. *فُعُول* vezni

a. *فُعُول* vezni ve ifade ettiği mâna

Semâî, gayet az kullanılan ve kelime sayısı bir kaç aşmayan bir masdar veznidir.¹²¹

← *قَبِلَ يَقْبَلُ قَبُولًا* *kabul etmek*, *وَزَعَ يَزَعُ وَزُوعًا* *tevzi etmek*, *dağıtmak*

وَلَعَ يَلَعُ وَلُوعًا *düşkün olmak*, *وَقَدَّ يَقْدُ وَقُودًا* *tutuşturmak*

تَطَهَّرَ طَهُورًا *temizlenmek*, *تَوَضَّأَ وَضُوءًا* *abdest almak*

¹¹⁸ Sîbeveyh, IV,360; el-Ḥamelâvî, 142; el-Hulvânî, 44.

¹¹⁹ *Şerḥu's-Şâfiye*, 55.

¹²⁰ Sîbeveyh, IV,571.

¹²¹ el-Ḥârizmî, III,75; *Şerḥu's-Şâfiye*, 57; Şemseddîn Aḥmed, 15; er-Rifâ'i, 40.

a. فَعُول vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsm-in bu vezinde gelmesi: عَمُود *direk*, فَطُور *kahvaltı*, سَحُور *sahur* gibi.
2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: وَقُور *vakûr*, رُؤُوف *acıyan* gibi.
3. Mubâlağalı ism-i fâilin bu vezinde gelmesi: صَبُور *çok sabırlı*, حَهُول *çok câhil*, ظَلُوم *çok zâlim* gibi.
4. Mubâlağalı ism-i mef'ûlün bu vezinde gelmesi: رَكُوب *çok binilmiş*, كَبُوس *çok giyilmiş*, حَلُوب *çok sağılmış* gibi.
5. Masdar ve sıfatın bu vezinde gelmesi: وَلُوع *düşkün olmak, düşkün olan* gibi.
6. İsm-i masdarın bu vezinde gelmesi: تَطْهَّر (طَهُّور mânasında), تَوَضَّوء (مَاضُوء mânasında) gibi.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. Bu vezinde gelen وُكُوع ve قُبُول kelimeleri şâz kabul edilmekte, bunların dışındaki masdarların ise, فَعُول vezninde geldikleri söylenmektedir.¹²²
2. فَعُول vezninde olan ve اِفْعَال babından ism-i mef'ûl mânasında kullanılan رَسُول kelimesi müfred, tesniye ve cemide değişmeden tek kalıpta gelmiştir.

«وَقَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ.»

«Benim, Allâh'ın size gönderdiği elçisi olduğumu bildiğiniz halde.»¹²³

«إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ.»

«Gerçekten biz âlemlerin Rabbi'nin elçileriyiz.»¹²⁴

Görüldüğü gibi ayetlerde geçen birinci رَسُول kelimesi müfred, ikinci رَسُول kelimesi ise cemi olarak, aynı kalıpta kullanılmıştır.

3. Yine bu vezinde gelen sıfatlar, müzekker ve müenneste aynı vezinde kullanılmaktadırlar.¹²⁵

هَذَا رَجُلٌ صَبُورٌ Bu sabırlı bir adamdır هَذِهِ امْرَأَةٌ صَبُورٌ Bu sabırlı bir kadındır

¹²² el-Muzhîr, II, 73.

¹²³ es-Saff (61), 5.

¹²⁴ es-Şuarâ (26), 16.

¹²⁵ Sîbeveyh, III, 385; el-Muzhîr, II, 218; el-Hulvânî, 176.

Misâllerde görüldüğü gibi صَبُور kelimesi, hem müzekker hem de müennes için kullanılmıştır.

فُعُول vezninde gelen sıfatlar çok olduğundan bu vezin, masdardan çok sıfat vezni olarak kabul edilmektedir.¹²⁶

3.1.27. فُعُول vezni

a. فُعُول vezni ve ifade ettiği mâna

فَعَلَ şeklindeki lâzım fiillerde kıyas, müteaddî fiillerde ise semâî olan bir masdar veznidir.¹²⁷ Hastalık, ses, uzaklaşmak, vazgeçmek, yürümek, dönmek, hareket etmek, sanat veya meslek mânası taşımayan ve ortasında illet harfi bulunmayan lâzım fiillerin masdarının bu vezinde geldiği söylenmektedir.¹²⁸

← لَزِمَ يَلْزِمُ لَزُومًا, bırakmamak, ısrarla devam etmek, قَعَدَ يَقْعُدُ قُعُودًا oturmak

وَرَدَ يَرِدُ وَرُودًا, gelmek, ulaşmak, دَخَلَ يَدْخُلُ دُخُولًا girmek

b. فُعُول vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: Bu vezinde سُدُوس *taylasan* (sarığın serbest bırakılan ucu) kelimesi dışında bir isme rastlanmamıştır.¹²⁹

2. Cemin bu vezinde gelmesi: Bu vezin فَعَلَ , فَعُلَ , فَعِلَ , فَعَلَّ ve فَعَلْ vezinlerinde gelen قَلْب kalp, جِلْد deri, جُنْد asker, ordu, أَسَد aslan, مَلِك kral, melik, تَانَة tane vb. çok sayıda kelimenin yaygın olarak kullanıldığı bir cemi kalıbıdır. Bu yönüyle فُعُول vezni, masdar vezni olmasının yanı sıra cemi vezni olarak da kabul edilmektedir.

فُعُول vezninde فُعُول şeklindeki زُبُور *kitap*, عَذُوب *hiç bir şey yemeyen ve içmeyen hayvan*, تَخُوم *sınır*, iz, alâmet kelimelerinin cemisi olarak ancak زُبُور , زُبُور ve عَذُوب kelimeleri bulunabilmiştir.¹³⁰

3. Masdar ve mükesser ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezindeki bazı kelimeler hem masdar, hem de mükesser cemide aynı kalıpta gelmektedir. Buna

¹²⁶ Sîbeveyh, IV,31; Seyyid 'Abdullâh, 36; el-Ğalâ'yînî, I,200; el-Hulvânî, 176.

¹²⁷ el-Hârizmî, III,75; Şerhu's-Şâfiye, 56; Şerhu'l-'Umde, II,715-716; Evdâhu'l-Mesâlik, II,260; İbn 'Akl, II,124; eş-Şabbân, II,305; er-Rifâ'i, 40.

¹²⁸ Şerhu'l-'Umde, II,715-716; Evdâhu'l-Mesâlik, II,260; İbn 'Akl, II,124; el-Ğalâ'yînî, I,170; el-Hulvânî, 159.

¹²⁹ İmîl Bedî, 214.

¹³⁰ el-Muzhîr, II,88; İbn Manzûr, II,22.

göre شَهِد *şahit olmak*, قَعُد *oturmak*, رُقُد *yatmak*, *uyumak* ve سَجُد *secde etmek* şeklindeki kelimeler شَهِد , قَعُد , رُقُد ve سَجُد fiillerinin masdarları olarak gelmişlerdir. Yine bu kelimeler aynı kalıpta, ancak mükesser cemi olarak gelmişlerdir.

«وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ.»

«Onlar da mü'minlere yaptıklarını seyretmekteler.»¹³¹

«Onlar da başlarına oturmuşlar.»¹³²

«إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ.»

«Onlar uyurken.»¹³³

«وَهُمْ رُقُودٌ.»

«Rükû ve secde edenler.»¹³⁴

«وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ.»

Görüldüğü gibi ayetlerdeki شَهِد , قَعُد , رُقُد ve سَجُد kelimeleri, شَهِد , شَاهِد , قَاعِد ve سَاجِد kelimelerinin cemisi olarak gelmişlerdir.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. عَلَا , عَلَا ve سَلَا gibi sonunda "vâv" bulunan nakıs fiillerin فُعُولُ veznindeki masdarında, birincisi masdar için getirilmiş olan, diğeri ise kelimenin aslında bulunan iki "vâv" peş peşe geleceğinden "peş peşe gelen iki aynı harfin idgam edilmeleri gerekir"¹³⁵ prensibinden hareketle idgamlanırlar. Bu kurala göre فُعُولُ vezninde gelen عَلُوٌّ , سُمُوٌّ ve سُلوٌّ gibi masdarlarda "vâv"lar idgam edilerek bu kelimeler, عَلُوٌّ , سُمُوٌّ ve سُلوٌّ şeklinde yazılırlar ve okunurlar.

2. مَضَى ve رَقَى gibi sonunda "yâ" harfi bulunan nakıs fiillerin bu vezindeki masdarında "yâ" harfinden önce gelen masdar "vâv"ı, nakıs "yâ"sına mağlûp olduğundan "yâ" harfine çevrilerek idgamlanır. Sonra da "yâ"nın binasını korumak için makabli kesrelenir.¹³⁶ Buna göre فُعُولُ veznindeki مَضُوءٌ ve رَقُوءٌ şeklinde gelmesi gereken masdarlar bu işlemten sonra مَضُوءٌ ve رَقُوءٌ şekline dönüşürler.

3. Bu şekilde değişikliğe uğrayan kelimeler sadece masdardan ibaret değildir. Bu vezinde gelen نَذَى , جَاثٍ , بَاكٍ ve طَاهٍ gibi sonu "yâ" ile illetli müfredlerin نَذُوءٌ , جُثُوءٌ , حُثُوءٌ ve طُهُوءٌ şeklindeki mükesser cemilerinde de bu

¹³¹ el-Burûc (85), 7.

¹³² el-Burûc (85), 6.

¹³³ el-Kehf (18), 18.

¹³⁴ el-Bakara (2), 125.

¹³⁵ Sîbeveyh, IV, 417; Seyyid 'Abdullâh, 199; el-Ğalâyînî, I, 99.

¹³⁶ Sîbeveyh, IV, 365; İbn 'Akl, II, 577; Seyyid 'Abdullâh, 178; el-Ğalâyînî, I, 111.

işlem uygulanır. İşlemden sonra bu kelimeler, نُدِيّ , جُنِيّ , عُصِيّ ve طُهِيّ şeklinde gelirler.

Bu tür cemilerde baştaki harfin zammesinin, kendisinden sonra gelen kesre ve "yâ"dan dolayı kesreye çevrilmesi suretiyle bu kelimelerin, نُدِيّ , جُنِيّ ve عُصِيّ şeklinde okunmaları güzel görülmüştür.¹³⁷

4. Ortasında "vâv" bulunan ecvef fiillerin bu kalıpta gelen masdarları ile mükesser cemilerde "vâv" "hemze"ye çevrilir.¹³⁸ Bu kurala göre خُور ve نُور gibi masdarlarda "vâv" "hemze"ye çevrilerek خُور ve نُور şeklinde okundukları gibi فُوج gibi cemiler de فُوج şeklinde okunurlar.

3.1.28. فَعِيل vezni

a. فَعِيل vezni ve ifade ettiği mâna

فَعْل şeklindeki lâzım fiillerin *seslenme* ve *yolculuk* ifade eden masdarlarda kıyas olan bir vezindir.¹³⁹

← أَنْ يَنْ أَيْنَا *inlemek*, زَارَ يَزَارُ زَيْرًا *kükremek*, طَنَّ يَطْنُ طَنِيًا *çınlamak*

أَزَّ يَزُّ أَزِيرًا *vızıldamak*, *cızırdamak*

← رَحَلَ يَرْحَلُ رَحِيلًا *yolculuk yapmak*, ذَمَلَ يَذْمِلُ ذَمِيلًا *ağır ağır yürümek*

Seslenme ifade eden bazı fiillerin masdarı, فَعِيل ve فُعَال şeklinde iki türlü gelebilir.¹⁴⁰

← صَهَلَ يَصْهَلُ صَهِيلًا , صُهَالًا *kişnemek*

نَهَقَ نَهِيْقًا , نُهَاقًا *anırmak* نَبَحَ نَبِيْحًا , نُبَاحًا *havlamak*

Seslenme ifade eden masdar her iki vezinde gelebiliyorsa, masdarı herhangi birinden getirmek mümkündür. Ancak masdar, vezinlerden sadece birine tahsis edilmiş ise yalnızca o vezinde gelir.¹⁴¹

¹³⁷ Sibeveyh, IV,384; İbn 'Akl, II,577; el-Galâ'yînî, I,113.

¹³⁸ Sibeveyh, IV,362; el-Galâ'yînî, I,125; el-Hulvânî, 48.

¹³⁹ Sibeveyh, IV,14; İbn 'Akl, II,125; eş-Şabbân, II,305; er-Rifâ'î, 40; el-Galâ'yînî, I,170; el-Hulvânî,160.

¹⁴⁰ Sibeveyh, IV,14; Şerhu'l-'Umde, II,715; İbn 'Akl, II,125; eş-Şabbân, II,305-306; er-Rifâ'î, 42; el-Hudârî, II,30; el-Galâ'yînî, I,170; el-Hulvânî,160

¹⁴¹ eş-Şabbân, II,305-306; el-Hudârî, II,30.

b. فَعِيل vezniyle ortak diğer kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: Bu vezinde طَرِيق *yol*, غَدِير *gölcük*, حَجِيم *cehennem* ve sonuna yuvarlak "ta" eklenmiş olarak مَدِينَة *kent*, شَهِير *şehir*, سَفِينَة *gemi*, وَثِيقَة *vesika* gibi müennes isimler vardır.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: Bu vezinde فَاعِل veznindeki ism-i fâil mânasında كَثِير *çok* ve قَلِيل *az* ile مَقْتُول *öldürülmüş* ve مَجْرُوح *yaralı* mânasında قَتِيل *qatıl* , حَرِيح *haric* , شَهِيَّة *ıştahlı* , شَرِيفَة *şerefli* , سَوِيل *soylu* , خَبِيثَة *pis* , فَاحِشَة *fahişe* gibi müennes sıfatlar bulunmaktadır.

3. Ceminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde فَعْل , فَاعِل ve فَعَال vezinlerinde gelen عَبْد *kul*, كَوِيل *köle* , حَاجَّ *hacceden* ve حِمَار *eşek* vb. kelimelerin عَبِيد , حَمِير ve حَجِيج şeklinde cemileri gelmektedir.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Temîm lûgatına göre فَعِيل vezninde gelen bir ismin ortasında شَعِير - رَغِيف , شَعِير - رَغِيف kelimelerinde olduğu gibi- boğaz harfi varsa, birinci harfin harekesini ikinci harfe bakarak kesre ile شَعِير , رَغِيف ve رَحِيم şeklinde okumak mümkündür.¹⁴²

3.1.29. فُعُولَة vezni

a. فُعُولَة vezni ve ifade ettiği mâna

Genelde lâzım فَعْل veznindeki fiillerde kıyas olan ve eşyanın tabiatını ve durumunu ifade eden bir masdar veznidir.¹⁴³

← صَعْبٌ يَصْعُبُ صُعُوبَةً , سَهْلٌ يَسْهَلُ سُهُولَةً kolay olmak

Lâzım فَعْل dışında, فَعْل veznindeki fiillerin masdarlarının da bu vezinde geldiği görülmüştür.¹⁴⁴

← يَبْسُ يَبْسُ يَبْسُ يَبْسُ kurumak

¹⁴² el-Muzhir, II, 77.

¹⁴³ el-Hârizmî, III, 75; İbn 'Aklî, II, 126; er-Rifâ'i, 40; el-Hulvânî, 161.

¹⁴⁴ el-Hulvânî, 161.

b. فُعُولَة vezniyle ortak diğer kelimeler

Cemi ve sıfatın bu vezinde gelmesi: فُعُولَة vezninde gelen kelimeler son derece sınırlıdır. Bu vezin hem عَمَّ *amca*, بَعْل *koca*, عَش *eş* ve خَالَ *dayı* gibi kelimelerin cemisi, hem de *amcalık*, *kocalık* ve *dayılık* mânalarında sıfat olarak kullanılmaktadır.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde sonu "hemze"li olarak gelen مُرُوءَة ve نُبُوءَة gibi kelimelerin "hemze"sini "vâv"a çevirip, kendinden önceki "vâv"a idgam etmek suretiyle bunları, مُرُوءَة ve نُبُوءَة şeklinde okumak mümkündür.¹⁴⁵

3.1.30. فَعُولَة vezni

a. فَعُولَة vezni ve ifade ettiği mâna

Ortasında "vâv" veya "yâ" harfî bulunan ve ecvef fiillerden gelen semâî bir masdar veznidir.¹⁴⁶

← صَارَ يَصِيرُ صَيْرُورَةً ، *olmak* ، بَاتَ يَبِيتُ بَيْتُوتَةً ، *gecelemek*

كَانَ يَكُونُ كَيْنُونَةً ، *olmak* ، دَامَ يَدُومُ دَوْمُومَةً ، *devam etmek*

b. فَعُولَة vezniyle ortak diğer kelimeler

İsmin bu vezinde gelmesi: Arapçada فَعُول vezninde bir isim kalıbı bulunamamıştır. Bu vezinde طَرَسُوس (bir şehir adı) ve زَرْنُوق *küçük nehir* gibi kelimeler yabancı dillerden girmiş olduğundan, sonunda yuvarlak "tâ" ile فَعُولَة vezninde bir isim bulmak neredeyse imkânsızdır. Bu vezinde geldiği söylenen بَعْكُوكَة *topluluk, bir şeyin ortası* kelimesi ise Sîbeveyh'e göre بَعْكُوكَة şeklinde olmalıdır. Ona göre Arapçada masdar dışında فَعُولَة vezninde isim yoktur.¹⁴⁷

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. Bu veznin aslının فَيْعُولَة iken sonunda yuvarlak "tâ" bulunduğu ve harf sayısı çok olduğu için ikinci harfin hazfedilerek bu veznin فَعُولَة şekline çevrilmiş olduğu söylenmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Sîbeveyh, IV,543; el-Galâyîni, I,121.

¹⁴⁶ el-Munşif, II,10; er-Rifâ'i, 40.

¹⁴⁷ el-Muzhîr, II,57-58.

¹⁴⁸ Seyyid 'Abdullâh, 181.

2. *فَعْلُولَة* vezninde gelen kelimelerin ikinci harfi "vâv" ise, hafiflik olsun diye bu "vâv", "yâ" harfine çevrilir.¹⁴⁹ Bu kurala göre *دَوْمُومَة* , *قَوْدُودَة* ve *هَوْعُوعَة* vb. kelimelerde "vâv" harfi, -hafiflik elde etmek maksadıyla- "yâ" harfine çevrilerek bu kelimeler, *دَيْمُومَة* , *قَيْدُودَة* ve *هَيْعُوعَة* şeklinde okunagelmıştır.

Sülâsî mücerred masdarları bu sayılanlardan ibaret değildir. Bu vezinlerin dışında *فُعُولِيَّة* , *فَعَالِيَّة* , *فَعَالَة* , *فُعْلَة* , *فُعْلَى* , *فُعْلِيَّة* ve *فُعْلِيَّة* vb. vezinlerde gelen *غُلْبِيَّة* *galîp gelmek*, *غُلْبِيَّة* *galîp gelmek*, *كِرَاهِيَّة* *çirkin bulmak*, *بُعَايَة* *istemek*, *وَلِيدِيَّة* *doğurmak*, *رَفْهَنِيَّة* *refah içerisinde olmak* gibi kelimeler varsa da sınırlı sayıda oldukları için veya az kullanıldıklarından Sîbeveyh, *el-Kitâb*'ında bunları saymamıştır.

Buraya kadar sayılan vezinlerde değinilen, babına ve anlamına göre bir masdar vezninin nasıl gelmesi gerektiğine dair kurallar özetlenecek olursa şu şekilde bir genelleme yapmak mümkündür. Bilindiği gibi bir sülâsî mâzî fiili üç şekilde gelir.

1. "Ayn"ı fethalı olarak hem lâzım ve hem de müteaddî olarak gelen *فَعْل* vezni; *قَعَدَ* ve *ضَرَبَ* gibi.

2. "Ayn"ı kesreli olarak hem lâzım ve hem de müteaddî olarak gelen *فَعِل* vezni; *رَضِيَ* ve *فَهِمَ الدَّرْسَ* gibi.

3. "Ayn"ı zammeli, yalnızca lâzım olarak gelen *فَعْل* vezni; *حَسَنَ* gibi.

Şu halde "Ayn"ı fethalı veya kesreli, yahut zammeli olan fiilin harekesine ve mânasına bakılır;

Şayet fiil müteaddî olan *فَعْل* veya *فَعِل* vezninde olup, *sanat* veya *mesleğe* delâlet etmiyorsa, bu fiilin masdarı *فَعْلٌ* şeklinde olur. *نَصَرَ نَصْرًا* , *فَهِمَ فَهْمًا* gibi

فَعْل veznindeki fiil, *sanatı* veya *bir işi üstlenmeyi* ifade ediyorsa, bu fiilin masdarı *فَعَالَة* şeklinde olur. *كَتَبَ كِتَابَةً* , *تَجَرَ تَجَارَةً* gibi.

فَعْل veznindeki lâzım bir fiilin ortası illetli değilse, masdarı *فُعُولٌ* şeklinde olur. *قَعَدَ قُعُودًا* , *جَلَسَ جُلُوسًا* gibi.

فَعْل veznindeki bir fiilin ortası illetli ise, masdarı *فَعَالٌ* , *فَعَالَة* veya *فَعَالٌ* şeklinde olur. *سَارَ سَيْرًا* , *قَامَ قِيَامًا* , *نَاحَ نِيَاحَةً* gibi.

¹⁴⁹ Sîbeveyh, IV,238.

فَعَلَ veznindeki lâzım fiil, *kaçmayı* ve *uzaklaşmayı* ifade ediyorsa, bunun masdarı, فِعَالٌ şeklinde olur. نَفَرَ نَفَارًا، أَبَى إِبَاءً، أَتَى أَبَقًا gibi.

فَعَلَ veznindeki fiil, *hareket etmeyi*, *dönmeyi* veya *kıpırdanmayı* ifade ediyorsa, masdar فَعْلَانٌ şeklinde olur. طَافَ طَوْفَانًا، غَلَى غَلْيَانًا gibi.

فَعَلَ veznindeki fiil, *hastalık* ve *rahatsızlığı* ifade ediyorsa, masdarı فَعَالٌ şeklinde olur. سَعَلَ سُعَالًا، زَكَمَ زُكَمًا gibi.

فَعَلَ veznindeki bir fiil, *ses* ifade ediyorsa, masdarı فَعَالٌ veya فَعِيلٌ şeklindedir. صَرَخَ صُرَاخًا، صَهَلَ صُهَالًا، زَارَ زَيْرًا gibi.

فَعَلَ veznindeki fiil, *yürümeği* ve *yolculuğu* ifade ediyorsa, masdarı فَعِيلٌ şeklinde olur. ذَمَلَ ذَمِيلًا، رَحَلَ رَحِيلًا gibi.

Eğer fiil lâzım olarak gelen فَعَلَ vezninde olup *sanat*, *meslek* ve *renk* mânasını taşımıyor veya bedenle yapılan maddî bir eylemi ifade etmiyorsa, bu vezindeki bir fiilin masdarı فَعْلٌ şeklinde olur. شَلَّ شَلًّا، فَرِحَ فَرَحًا، شَلَّ شَلًّا gibi.

فَعَلَ veznindeki fiil, *sanat* ve *mesleği* ifade ediyorsa, masdarı فَعَالَةٌ şeklinde olur. وَلَّى وَلَیَّةً gibi.

فَعَلَ veznindeki fiil, *renk* mânasını ifade ediyorsa, masdarı فَعْلَةٌ şeklinde olur. حَمَرَ حُمْرَةً، حَوَى حَوْءً gibi.

فَعَلَ veznindeki fiil, bir şeye ulaşmak için *çaba sarfetmeyi gerektiren maddî bir eylemi* ifade ediyorsa, masdar فُعُولٌ şeklinde olur. صَعِدَ صُعُودًا، قَدِمَ قُدُومًا gibi.

فَعَلَ veznindeki fiilin masdarı genelde فَعَالَةٌ، فُعُولَةٌ، فَعْلٌ، فَعْلٌ veya فَعْلٌ şeklinde olur. حَسُنَ حُسْنًا ve صَغُرَ صِغْرًا، كَرُمَ كَرَمًا، صُعِبَ صُعُوبَةً، فَصَحَ فَصَاحَةً، حَسُنَ حُسْنًا gibi.

3.2. Sülâsî Dışındaki Masdarlar

Sülâsî dışındaki masdarlar dört, beş veya altı harfli mâzî fiillerin masdarları olup, her fiilin kıyasî bir masdarı vardır.¹⁵⁰ Kıyasî Masdar, "*işitmeye bağlı olmaksızın, fertlerini kapsayıcı genel bir kuralı olan masdardır.*"¹⁵¹ Bu tarife

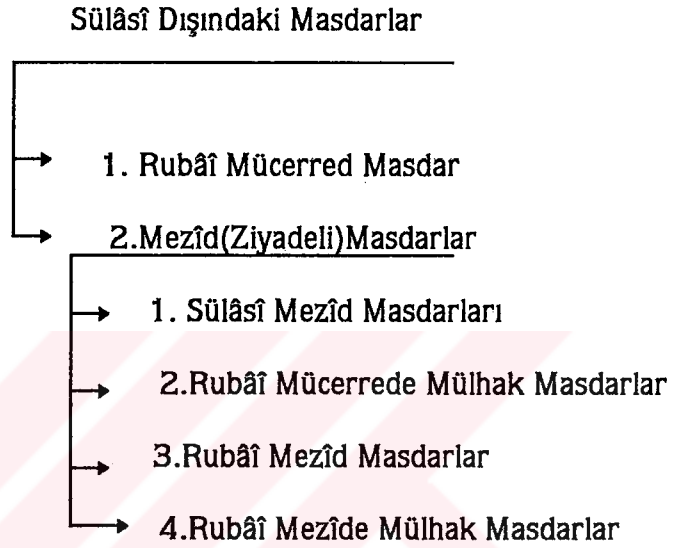
¹⁵⁰ ez-Zemaşşerî, *el-Mufaşşal*, 261; eş-Şâfiye, 6; Ahmed b. Hasan el-Hasan el-Çârperdî, *Şâfiye Şerhi Seyyid 'Abdullâh ve Hâşiye el-Çârperdî*, 51; Evdaḥu'l-Mesâlik, II, 262; İbn 'Akîl, II, 128; Bahrak Cemâluddîn Muhammed b. 'Omer, *Kitâbu Fetḥi'l-Aḳfâl ve Halli'l-İşkâl bi Şerhi Lâmiyyeti'l-Ef'âl*, 190; eş-Şabbân, II, 306; el-Hudârî, II, 31; Şemseddîn Ahmed, 16; Muştafâ Şidkî, 72; el-Hamelâvî, 71; el-Galâyînî, I, 171.

¹⁵¹ Şerḥu's-Şâfiye, 58; Şemseddîn Ahmed, 16; İbn Kemâl Bâşâ, 16; el-Hudârî, II, 31; İbnu'n-Nâzım, *Şerḥu Elliyyeti İbn Mâlik*, 168; ed-Daḥdâh, 73.

yalnızca tek bir masdarı vardır mânasına gelmez. Zira İbn Mâlikin, *el-Elfiyye* adlı eserinde sülâsî dışındaki masdarların kıyâsî olduğunu belirterek verdiği örneklerden sonra «وغير ما مرَّ السَّمْعُ عَادِلَهُ» "*sayılan masdar vezinleri dışındakiler semâîdir*."¹⁵⁷ şeklindeki ifadesinden bu tür fiillerin, semâî masdarları da olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁸

Sülâsî dışındaki masdarlar, mücerred ve mezîd(ziyadeli) olmak üzere ikiye ayrılır. Bu masdarların bölümleri aşağıdaki (şekil 2) tabloda gösterilmektedir.

(Şekil 2. Sülâsî Dışındaki Masdarlar)

Sülâsî mücerred fiillerin üzerine bina edilmeleri ve çok kullanılmaları dolayısı ile sülâsî mezîd masdarlarla başlamak daha uygun olduğundan, rubâî mücerred ve mülhakları sonraya bırakılmıştır.

3.2.1. Sülâsî mezîd masdarlar, vezinleri ve bazı özellikleri

Sülâsî mezîd masdarlar, sülâsî mücerred fiillerin başına, ortasına veya sonuna bir veya birkaç harf eklemek suretiyle elde edilen fiillerin masdarları olup *rubâî*, *humâsî* ve *südâsî* olmak üzere 3'e ayrılır.

¹⁵⁷ İbn Mâlik, *el-Elfiyye*, 41.

¹⁵⁸ İbn 'Akl, II,131; el-Huḍarî, II,32.

3.2.1.1. Rubâî masdarlar

Sülâsî fiillerin üzerine bir harf eklemek suretiyle elde edilen *فَعَّل* , *أَفْعَلَ* ve *فَاعَلَ* veznindeki fiillerin *إِفْعَالَ* , *تَفْعِيل* ve *مُفَاعَلَة* şeklindeki masdarlar olmak üzere 3'e ayrılır.

3.2.1.1.1. *إِفْعَالَ* (babî) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

Bu vezin, ortası sahîh *أَفْعَلَ* şeklindeki fiilin başındaki "hemze"nin harekesini kesreye çevirmek ve sondan bir öncesine "elif" getirmek suretiyle *إِفْعَالَ* şeklinde gelen kıyasî bir masdar veznidir.¹⁵⁹ Bu veznin *أَفْعَالَ* şeklindeki cemi kalıbıyla karışmaması için, fiilde fethalı olan "elif"nin masdarda kesreye çevrildiği söylenmiştir.¹⁶⁰

← أَكْرَمَ إِكْرَامًا ، أَفْرَأَ إِفْرَاءً ، *ikram etmek* , *ikram etmek*

b. *إِفْعَالَ* vezniyle ortak diğer kelimeler

İsmin bu vezinde gelmesi: *إِعْصَار* *kasırğa* , *إِبْهَام* *başparmak* gibi.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. Başında "hemze" bulunan *أَمَّن* , *آثَر* gibi fiillerin masdarında "hemze", makabli kesreli olduğundan "ya" harfine çevrilir.¹⁶¹

2. Ortası illetli fiillerin masdarında illet harfi, harekesinin makabline taşınması ve kendisinin "elif"e çevrilmesi suretiyle değişikliğe uğrar. Sonra da birincisi illet harfinden çevrilmiş, diğeri ise masdar "elif"i olmak üzere iki sakinden dolayı "elif"lerden biri hazfedilir.* Hazfedilen harfin karşılığında kelimenin sonuna bir yuvarlak "ta" getirilir.¹⁶² Böylece *إِفْعَالَ* vezni *إِفَاعَلَة* şekline dönüşmüş olur.

← أَقَمْتُ إِقَامَةً ، أَرَيْتُهُ إِرَاءَةً ، *göstermek* , *doğrulamak*

¹⁵⁹ el-Muberrred, II,97; eş-Şâfiye, 6; Evdâhu'l-Mesâlik, II,262; eş-Şabbân, II,307; 'Alî b. 'Osmân, 30; el-Kefevî, 11; el-Hamelâvî, 71; el-Galâyînî, I, 173; el-Hulvânî, 162; 'Abbâs Hasan, IV, 200; Fu'âd Ni'me, II, 33.

¹⁶⁰ Seyyid 'ale'l-'İzzî, 16; Mustafa Şidkî, 46; 'Alî b. 'Osmân, 30.

¹⁶¹ Mehmed Zihni, 138; Fu'âd Ni'me, II,32.

* el-Halîl ve Sibeveyh'e göre hazfedilen masdar "elif"idir. el-Ahfeş ve el-Ferrâ'ya göre ise illet harfidir. Onlara göre masdar "elif"inin, ziyade edilmesindeki maksadın ortadan kalkmaması için hazfedilmemesi daha uygundur. Bk. Şerhu's-Şâfiye, 58; el-Hudari, II,32; er-Rifâ'i, 45.

¹⁶² Şerhu's-Şâfiye, 58; el-Çarperdi, 52; İbn 'Akîl, II,129; Mehmed Zihni, 139,140; el-Hamelâvî, 71; el-Galâyînî, I, 172; el-Hulvânî, 162; 'Abbâs Hasan, IV, 200.

Sîbeveyh'e göre böyle illetli fiillerin masdarında kelimenin sonuna getirilen "tâ"nın hazfedilmesi suretiyle masdarın أَقَامَ إِقَامًا ve أَجَابَ إِجَابًا şeklinde "tâ"sız getirilmesi mümkündür.¹⁶³ Ancak el-Ferrâ', "tâ"nın hazfedilebilmesi için masdarın izâfet halinde olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ona göre muzâf ileyh, "tâ"nın yerini tuttuğu için "tâ" hazfedilebilir.¹⁶⁴ Masdar izâfet halinde değilse "tâ"nın yerini tutacak kelime olmadığından "tâ" hazfedilmemelidir.*

أَغِيَمَتِ السَّمَاءُ إِغِيَامًا misâlinde olduğu gibi bazı illetli fiillerin masdarı, sahîh fiillerin masdarı gibi إِفْعَالِ vezninde gelmiştir. Masdarın bu şekilde gelmesinin sülâsisi olmayan fiillerde kıyas olduğu söylenmiştir.¹⁶⁵

3. Sonu illetli fiillerin masdarında illet harfî -zâid "elîf"ten sonra irâb harfî olarak geldiğinden- "hemze"ye çevrilir.¹⁶⁶ Buna göre أَمَدَى , أَعْطَى vb. kelimelerin إِمْدَاء ve إِعْطَاء şeklinde olması gereken masdarlarda illet harfî, zâid "elîf"ten sonra geldiğinden "elîf"e çevrilmiştir. Zira illet harfî üzerinde sakinle durmak ağır görüldüğünden bu harfî "hemze"ye çevrilmek suretiyle إِمْدَاء ve إِعْطَاء şeklinde okunmaları uygun görülmüştür.¹⁶⁷

Nâkis bir fiil olan آذَى fiilinin masdarı, hazif ve ıvaz şeklinde إِذَاءَةٌ şeklinde gelmesi gerekirken أَذَى , إِذَاءٌ ve أَذِيَّةٌ şeklinde gelmiştir.¹⁶⁸

4. Biri başında diğeri ise sonunda olmak üzere kendisinde iki illet harfî bulunan fiillerin masdarında illet harfî, -baştaki harf "vâv" ise- "yâ" harfine, sondaki harf de "hemze"ye çevrilir. Buna göre أَوْفَى , أَوْلَى vb. fiillerin masdarı إِيْلَاءٌ ve إِيْفَاءٌ şeklinde gelir.¹⁶⁹

d. Bu babın diğer masdar vezinleri

1. فَعَالِ vezni

Bu babın bir diğer masdar vezni olduğu söylenmiştir.

«Allah sizi bir bitki olarak bitirdi»¹⁷⁰ وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا

¹⁶³ Sîbeveyh, IV,83; *Serhu's-Sâfiye*, 58; eş-Şabbân, II,307.

¹⁶⁴ *Serhu's-Sâfiye*, 58; el-Çârperdi, 52; er-Rifâ'i, 45.

*Masdarda "tâ"nın hazfedilmesi iki türdür. 1. Hazif yaygın ve fasihtir. Bu, masdarın izâfet halinde olması durumundadır. وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَإِنَاءَ الزَّكَاةَ en-Nûr (24)37. 2. Hazif yaygın ve fasih değildir. Bu, el-Ahfeşe göre masdarın izâfet hâlinde olmaması halidir. Bk. *Evdahu'l-Mesâlik*, II, 262.

¹⁶⁵ Bahrak, 198; er-Rifâ'i, 46.

¹⁶⁶ el-Munşif, II, 137; Mehmed Zihnî, 140.

¹⁶⁷ el-Galâyîni, I, 173.

¹⁶⁸ Ali b. 'Osmân, 30; el-Kefevî, 11.

¹⁶⁹ Mehmed Zihnî, 141.

¹⁷⁰ Nûh (71), 17.

2. مُفْعَل vezni

Bu babın bir diğer masdar vezni olduğu söylenmiştir.

«وَأَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ»¹⁷¹ «Gireceğim yere dürüstlikle girmemi sağla.»

Ancak ayetlerde geçen نَبَاتٌ kelimesi harf sayısı bakımından fiilinden eksik olduğundan buna ism-i masdar, مُدْخَلٌ kelimesi ise, başında fiilinde bulunmayan zâid bir "mîm" olduğundan buna mimli masdar demek daha uygundur.¹⁷²

3.2.1.1.2. تَفْعِيل (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

فَعْل şeklindeki fiilin ortasında bulunan harfin karşılığında başına bir fethalı "tâ" ile sondan bir öncesine "yâ" getirmek suretiyle تَفْعِيل şeklinde gelen kıyasî bir masdar veznidir.¹⁷³

← فَرَّحَ تَفْرِيحاً , كَسَرَ تَكْسِيراً , پارچالامak

b. تَفْعِيل vezniyle ortak diğer kelimeler

İsim ve masdarın bu vezinde gelmesi: تَسْنِيمٌ cennette bir içecek, kabri hörgüç gibi yapmak, التَّعْنِيم (yer adı), yumuşak yapmak.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. تَفْعِيل vezninde asıl, -telâffuzu kolaylaştırmak maksadıyla- فَعْل fiilindeki ikinci "ayn" harfinin masdarda "yâ" harfine çevrilmesi suretiyle olmuştur. Buna göre تَفْرِيحاً kelimesinin aslı تَفَرُّحاً idi. Telâffuzda hafiflik olsun diye ikinci "râ" harfi, "yâ" harfine çevrilmiştir. Araplar, تَقَضُّضٌ , أَمَلْتُ vb. kelimeleri, ikinci benzer harfi -hafiflik olsun diye- tekrarlamadan تَقَضَّى , أَمَلْتُ şeklinde kullanmışlardır.¹⁷⁴ el-Halîl'e göre bu tür kelimelerde -sakin bir harfi ziyade etmek daha uygun olduğu için- ziyade edilen birinci harftir. Sîbeveyh'e göre birinci veya ikinci olması farketmez, her ikisi caizdir.¹⁷⁵

¹⁷¹ el-İsrâ' (17), 80.

¹⁷² el-Hamelâvî, 71; el-Galâyînî, I, 173;

¹⁷³ Sîbeveyh, IV, 79; el-Muberrred, II, 98; el-Munşûf, II, 194; ez-Zemahşerî, 261; eş-Şâfiye, 6; el-Umde, II, 724; Şerhu's-Şâfiye, 58; Evda'hu'l-Mesdlik, II, 262.

¹⁷⁴ Sîbeveyh, IV, 424; Ahmed b. 'Alî, el-Merâh; 114; Muştafâ Şıdkî, 47; 'Alî b. 'Osmân, 33; el-Kefevî, 13.

¹⁷⁵ Sîbeveyh, IV, 329; Seyyid 'ale'l-'İzzî, 17; Muştafâ Şıdkî, 47; 'Alî b. 'Osmân, 33; el-Kefevî, 13.

2. Sonu illetli olan fiillerin masdar vezni, تَفْعِيل şeklinde. Ancak masdar için ziyade edilen "ya" harfi hazfedilir, karşılığında kelimenin sonuna bir yuvarlak "ta" getirilir. Böylece تَفْعِيل vezni تَفْعِلَة şekline dönüşmüş olur.¹⁷⁶ Bu kaideye göre تَادِيَة ve تَغْرِیَة , تَزْكِيَة تَفْعِلَة vezninde, آدَى ve غَزَى , زَكَّى şeklinde gelir.

Ancak İbnu'l-Hâcib, bu konuda görüşünü şöyle ifade etmektedir. "Sonu illetli olan fiillerin masdarı تَفْعِيل veznindedir. Masdar için ziyade edilen "ya" harfini hazfedip, karşılığında kelimenin sonuna "ta" getirmek suretiyle تَفْعِلَة şekline çevrilmiştir, demektense işin başında nakıs fiillerin masdarı تَفْعِلَة şeklindedir, demek daha uygundur"¹⁷⁷ Sonu illetli olan fiilin masdarında تَفْعِلَة veznine geçilmesi telâffuzda hafiflik sağlamak maksadına binaendir. Çünkü حَيَّ gibi biri ortada, diğeri sonda olmak üzere kendisinde iki "ya" harfi bulunan bir fiil, bu baba nakledildiğinde masdarda, fiilin sonundaki "elif" -makabli kesreli olduğundan- "ya" harfine çevrileceğinden üç tane "ya" harfi peş peşe sıralanır. تَحْيَا şeklinde telâffuzda peş peşe üç tane "ya" harfinin yanı sıra kesrenin de verdiği bir ağırlık meydana gelmektedir. Bu ağırlığı bir nebze olsun hafifletmek için تَفْعِيل "ya"sı hazfedilerek تَفْعِلَة veznine dönülmesi uygun görülmüştür. Sahîh fiillerin masdarında تَجْرِیَة ve تَكْرِیَة misallerinde olduğu gibi تَفْعِلَة vezni kullanılıyorsa -ki kullanılmaktadır- sonu illetli fiillerin masdarında تَفْعِلَة vezninin tercih edilmesi daha uygundur.¹⁷⁸

تَحْيَا gibi sonu "ya" ile illetli olan masdarların idgamlı olarak getirilmeleri gerekir. Bu tür masdarları, تَحْيَا şeklinde idgamsız olarak kullanmak uygun görülmemiştir. Çünkü تَفْعِيل vezninden تَفْعِلَة veznine geçilmesi, "ya" harflerini göstermemek içindir. تَحْيَا şeklinde okumak suretiyle "ya" harflerini göstermek, "ya" harflerini göstermemek için kaçılan şeye dönüşmüş olacağından bu tür masdarlar idgamlı olarak okunagelmıştır.¹⁷⁹

Sonu illetli olan fiillerin masdarında kıyas olan تَفْعِلَة vezninin yanı sıra nadiren تَفْعِيل vezni de kullanılmıştır. Ancak bu kullanım genelde şiir zaruretinden dolayıdır.

بَاتُ تُنْزِي دُلُوهَا تُنْزِيًا ، كَمَا تُنْزِي شَهْلَةَ صَيًّا

¹⁷⁶ Şerhu'l-'Umde, II, 724; Şerhu's-Şâfiye, 58; el-Çârperdi, 52; İbn 'Aķıl, II, 128; Evdaķu'l-Mesâlik, II, 262; Baħrak, 193; İşâmiuddîn, 40; eş-Şabbân, II, 306.

¹⁷⁷ eş-Şabbân, II, 306. İzâfet halinde "ta" harfinin hazfedilmesinin caiz görülmemesi, İbnu'l-Hâcib'in bu görüşünü teyid etmektedir. Bk. 'İşâmiuddîn, 41.

¹⁷⁸ el-Munşif, II, 194, 195.

¹⁷⁹ A.e., II, 196.

O (kadın), ihtiyar bir kadının çocuğu salladığı gibi kovasını öyle zayıfça sallamaktaydı.

Örnekteki تَنْزِيًّا kelimesinin vezin yönünden تَنْزِيًّا kelimesine uyması için تَنْزِيَّةً şeklinde gelmesi gerekirken şiir zaruretinden dolayı تَنْزِيًّا şeklinde gelmiştir.¹⁸⁰

Sîbeveyh'e göre, şiir zarureti dışında masdarda kelimenin sonundaki "tâ" harfi, "lâme'l-fi" mevkiindeki illet harfinin fethayla harekelenmesi dolayısıyla hiçbir şekilde hazfedilmez.¹⁸¹

3. اِفْعَال ve اِسْتِفْعَال bablarından gelen ecvef masdarda, izâfet halinde kelimenin sonuna getirilen "tâ" harfinin hazfedilerek muzâfla yetinilmesi gibi تَفْعِلَةٌ veznindeki nakıs masdarda "tâ" harfini hazfederek muzâf ileyle yetinilmeye gerek görülmemiştir. Çünkü böyle bir şeye gerek görülseydi nasb halinde تَغْزِيًّا şeklinde "yâ" harfini harekelemek, ref ve cer halinde تَغْزٍ şeklinde "yâ" harfinin hazfedilmesi gerekeceğinden, kelimede iki hazif meydana gelecekti.¹⁸² Oysa bir kelimede aynı anda hem asıl harfi, hem de karşılık olarak getirileni hazfetmek caiz değildir.

4. Sonunda "hemze" bulunan bir fiilin masdarında genelde "hemze", -ilâle uğramadığından- sahîh harfe, bazı yerlerde ise -illet harfi muamelesi yapıldığından- bir bakıma illetli olana benzediği için تَفْعِيل ve تَفْعِلَةٌ vezinleri birlikte kullanılmıştır.¹⁸³ Buna göre حَزًّا ve خَطًّا gibi mehmûz fiillerin masdarında تَحْزِيًّا , تَحْزِيَّةً veya تَحْطِيَّةً , تَحْطِيَّةً denilebilir. Bu tür fiillerin masdarında تَفْعِلَةٌ vezni تَفْعِيلٌ vezninin yerini tuttuğundan تَفْعِلَةٌ vezniyle yetinilir. Ancak bu kesin değildir. Zira Sîbeveyh, تَفْعِيلٌ vezninde تَنْبِيًّا fiilinin masdarı olarak تَنْبِيًّا kelimesini zikretmiştir.

Ne var ki o, تَفْعِيلٌ vezninde تَنْبِيًّا kelimesinden başka masdar zikretmemiş ve "mehmûz fiillerin masdarında تَفْعِلَةٌ vezni lâzımdır. Bu tür fiillerin masdarında تَحْطِيَّةً veya تَحْطِيَّةً denilmez. Bu, اَرَى fiilinin masdarında hazif ve karşılığında "tâ" getirmekte اَقَامَ fiilinin masdarına ilhak edilmesine benzemektedir" demiş ve bu tür fiillerin masdarında تَفْعِيلٌ veznini semâî kabul etmiştir.¹⁸⁴ Sîbeveyh dışındaki

¹⁸⁰ A.e., II, 195; Şerhu's-Şâfiye, 58; el-Çârperdi, 51; İbn 'Akîl, II, 128; Seyyid 'Abdullâh, 41;

'İşâmuddîn, 40; el-Hudârî, II, 32; er-Rifâ'i, 44; Mehmed Zihni, 147; 'Abbâs Hasan, IV, 199.

¹⁸¹ Sîbeveyh, IV, 83; Şerhu's-Şâfiye, 58.

¹⁸² el-Çârperdi, 52.

¹⁸³ İbn 'Akîl, II, 129; er-Rifâ'i, 44; el-Hamelâvî, 71; el-Galâyîni, I, 174; el-Hulvânî, 162, 163; 'Abbâs Hasan, IV, 199; Fu'âd Ni'me, II, 33.

¹⁸⁴ Sîbeveyh, IV, 83; el-Hamelâvî, 71.

âlimler, onun aksine تَخْطِئاً ve تَهَيِّئاً şeklinde masdarların bulunduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁵

5. Muzâaf fiillerin masdarı tıpkı mehmûz fiillerde olduğu gibi تَفْعِيل ve تَفْعِلَة şeklinde iki türlü gelebilir.¹⁸⁶ Buna göre حَلَلَ ve تَمَّمَ fiillerinin masdarında تَحْلِيلًا ve تَحْلِيلًا denilebildiği gibi تَحِلَّة ve تَيْمَّة de denilebilir.

Nitekim «قَدْ فَرَضَ اللَّهُ لَكُمْ تَحِلَّةَ أَيْمَانِكُمْ» «Allâh size yeminlerinizi çözmenizi meşrû kılmıştır»¹⁸⁷ ayetindeki حَلَلَ fiilinin masdarı تَفْعِلَة vezninde تَحِلَّة şeklinde gelmiştir. Ancak "lâm"ların birbirlerine idgam edilebilmeleri için birinci "lâm"ın harekesi, makabline taşındığından تَفْعِلَة vezni تَفْلَة veznine dönüşmüştür. Fiilin yapısına göre masdarın, تَفْعِلَة vezninde gelmesi üç şekilde gerçekleşmektedir.¹⁸⁸

a. اَدَّى , اَدَّى زَكَّى gibi sonunda illet harfi bulunan fiillerin masdarında تَفْعِلَة vezni vacibtir. اَدَّى زَكَّى تَزَكِّيَّة , اَدَّى تَأْدِيَّة gibi.

b. هَنَّا , هَنَّا جَزَأٌ gibi sonunda hemze bulunan fiillerin masdarında تَفْعِلَة vezni galiptir. هَنَّا تَهْنِئَة , جَزَأٌ تَجَزِئَة gibi.

c. جَرَّبَ , حَلَلَ gibi sahîh ve muzâaf fiillerin masdarında تَفْعِلَة vezni nadirdir. جَرَّبَ حَلَلَ تَحِلَّة , جَرَّبَ تَجَرِبَة gibi.

d. Bu babın diğer masdar vezinleri

1. تَفْعِلَة vezni

Bu babın asıl masdarı olan تَفْعِيل vezninin yanı sıra sahîh fiillerin masdarı olarak تَفْعِلَة vezninde bir hayli masdar bulunmaktadır. Ancak bunların sonu, illetli fiillere benzetilerek bu şekilde geldiği ve kıyasî تَفْعِيل veznine göre nadir ve semâî olduğu söylenmiştir.¹⁸⁹

← كَرَّمَ تَكْرِمَة , iyilikte bulunmak, değerli kılmak , فَكَّرَ تَفَكُّرَة , iyice düşünmek

جَرَّبَ تَجَرِبَة , denemek, tecrübe etmek , كَمَّلَ تَكْمِلَة , tamamlamak

تَفْعِلَة vezninde تَيْمَّة ek (isim), tamamlamak mânasında İsim ve masdar ile تَيْمَّة süre, zaman anlamında zarf olarak kullanılan kelimeler gelmektedir.

¹⁸⁵ er-Rifâ'î, 44.

¹⁸⁶ Mehmed Zihni, 148.

¹⁸⁷ et-Tahrîm (66), 2.

¹⁸⁸ İbn 'Akl, II, 128.

¹⁸⁹ Şerhu's-Şâfiye, 58; İbn 'Akl, II, 128; Bahrak, 193.

2. فَعَالِ vezni

فَعَلْ fiilinin masdarı olarak kullanılan bu vezin, başındaki harfin harekesinin kesreye çevrilmesi ve sondan bir öncesine "elif" getirmek dışında herhangi bir ziyade veya hazifte bulunmadan genel kaideye uygun olarak تَفْعِيل vezninin aslı sayılmaktadır.¹⁹⁰ فَعَالِ vezni Yemen lehçesine göre asıl ve kıyas kabul edilmiştir. Bu yüzden Kur'ân-ı Kerîm ve fasîh kelâmında تَفْعِيل mânasında kullanılmıştır.¹⁹¹

«وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا»¹⁹² «Ayetlerimizi tamamen yalanlamışlardı»

Onunla iyice konuştum

كَلَّمْتُهُ كَلَامًا

3. فَعَالِ vezni

Bir önceki vezin olan فَعَالِ vezninin hafifletilmiş şekli olarak فَعَلْ fiilinin masdarı olduğu söylenmiştir. وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا ayetindeki كِذَابًا kelimesini okuyana göre bu kelime كَذَّبْ fiilinin masdarı olarak gelmiştir.¹⁹³ Ancak er-Rađî (v.686/1287), ayetteki كِذَابًا kelimesinin كِذَابًا şeklinde okunduğunu işitmediğini ifade etmektedir. Ona göre bu kelimenin كَذَّبْ fiilinin masdarı yerinde kullanılmış olan كَذَّبْ fiilinin masdarı olduğunu söylemek daha uygundur. O, bunu tıpkı «وَتَبَّتْ إِلَيْهِ تَبَّتِلًا»¹⁹⁴ ve bütün gönlünle ona yönel ayetindeki تَبَّتِلَ kelimesinin, تَبَّتْ fiilinin masdarı olan تَبَّتِلَ kelimesinin yerinde kullanılmasına benzetmektedir.¹⁹⁵

4. فَعَالِ vezni

فَعَلْ fiilinin bir başka masdar vezni olarak rivayet edilmiştir. Nitekim «وَسَرَّحُوهُمْ سَرَاحًا جَمِيلًا»¹⁹⁶ ve onları güzelliikle saliverin ayetindeki سَرَاحًا kelimesinin تَسْرِيحًا mânasında olduğu söylenmiştir.¹⁹⁷ Yine bu vezinde كَلَّمْتُهُ كَلَامًا ve سَلَّمْتُهُ سَلَامًا örneklerinde geçen كَلَامًا ve سَلَامًا kelimeleri تَفْعِيل mânasında kullanılmıştır.

5. مُفَعَّلِ vezni

Bu vezin de bir önceki vezin gibi فَعَلْ fiilinin bir başka masdar vezni olarak rivayet edilmiş ve örnek olarak «وَمَزَقْنَاهُمْ كُلَّ مُمَزَّقٍ»¹⁹⁸ ve onları paramparça

¹⁹⁰ Sibeveyh, IV,79; el-Mubberred, II, 99; Şerhu's-Şâfiye, 58,59.

¹⁹¹ Şemseddîn Ahmed, 16; Baḥrâk, 193; el-Galâiyî, I, 172.

¹⁹² en-Nebe' (78),28.

¹⁹³ es-Şâfiye, 6; 'Abdullâh b. 'Omer b. Muhammed el-Beyḍâvî, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, V,170; İbn 'Aḳîl, II,128; 'Alî b. 'Osmân, 32; Mehmed Zihni, 150; 'Abbâs Ḥasan, IV,199.

¹⁹⁴ el-Müzzemmil (73),8.

¹⁹⁵ Şerhu's-Şâfiye, 59.

¹⁹⁶ el-Aḥzâb (33),49.

¹⁹⁷ Mehmed Zihni, 150.

*yaptık*¹⁹⁸ ayetindeki مُمَزَّق kelimesi, مَزَّق fiilinin masdarı olarak gösterilmiştir.¹⁹⁹ Ancak فَعَال ve فَعَال vezinlerinin harf sayısı, fiillerinden eksik olduğu için bunlara ism-i masdar, مُفْعَل vezninin ise, başında zâid bir "mîm" olduğu için buna mimli masdar demek daha uygundur.

6. تَفْعَال vezni

Bu vezin çokluk ve mubâlağa mânasını ifade ettiği, hareke bakımından ve ziyade edilen harflerin yeri itibarıyla تَفْعِيل veznine benzediğinden el-Ferrâ' ve Kûfeliler'e göre فَعْل nin kıyasî masdarı kabul edilmiştir. تَفْعِيل vezni تَفْعَال vezninden daha çok kullanılmış olmasaydı تَفْعَال vezni, فَعْل nin kıyasî masdarı olarak kabul görecekti.²⁰⁰

Sîbeveyh ve onun temsil ettiği Basralılar'a göre fiilin mânası çoğaltmak istenildiğinde فَعْل şeklinde bina edildiği gibi, masdar mânasını çoğaltmak için, sülâsî fiilin masdarı تَفْعَال vezninde bina edildiği takdirde mubâlağa mânası elde edilmiş olur. Bu kaideye göre قَتَلَ öldürmek, رَدَّ çevirmek, cevap vermek, لَعَبُ oynamak, حَوْلَان dolaşmak şeklindeki masdarlarda mubâlağa kasdedilirse, تَقْتَال çokça öldürmek, تَرْدَاد çokça reddetmek, تَلْعَاب çokça oynamak denilir. Görüldüğü gibi bu vezinlerin hiçbirisi تَفْعِيل babının mubâlağalı masdarı değildir.²⁰¹ Mubâlağa vezninde تَلْعِيب değil de تَلْعَاب denilmiş olması dolayısı ile Sîbeveyh'in görüşü tercih edilmiştir.²⁰²

Basralılar'a göre sülâsî, Kûfeliler'e göre ise rubâî masdarının mubâlağa vezni olan تَفْعَال kelimesi için, semâî veya kıyasî olması konusunda iki farklı görüş ileri sürülmüştür.²⁰³ Bazı sarf âlimleri görüşlerini, "herhangi bir sülâsî masdarı mubâlağa kasdıyla bu vezne çevrilebildiğine göre kıyasî olmalıdır" şeklinde ileri sürmüşlerdir.²⁰⁴

Bu vezin hakkında ez-Zemaḥşerî'ye sorulduğunda o, "bu vezin çok kullanıldığı için kıyasî olmalıdır" şeklinde cevap vermiş, fakat daha sonra "bu vezin semâîdir demek de yanlış olmaz. Çok kullanılmış olması bunun kıyasî olmasını gerektirmez. Çünkü تَحْمَاد ve تَحْنَان , تَجْرَاح kelimelerinin حَمْد ve حَنَان , جَرَح

¹⁹⁸ Sebe' (34), 49.

¹⁹⁹ Ali b. 'Osmân, 32; el-Kefevî, 12.

²⁰⁰ Şerḥu's-Şâfiye, 59; eş-Şabbân, II, 309; er-Rifâ'i, 44; el-Galâyinî, I, 174.

²⁰¹ Sîbeveyh, IV, 84; ez-Zemaḥşerî, 266; er-Rifâ'i, 44.

²⁰² Şerḥu's-Şâfiye, 59.

²⁰³ eş-Şabbân, II, 309; er-Rifâ'i, 44;

²⁰⁴ el-Çârperdi, 52; er-Rifâ'i, 44.

şeklinde gelen mubâlağalı vezinlerini işitmedim" şeklinde görüşünü ifade etmiştir.²⁰⁵

7. تَفْعَالِ vezni

تَفْعَالِ veznine benzeyen, ancak baş harfi kesreyle okunan تَبَيَّنَ ve تَلَقَّأَ kelimeleri, mubâlağalı masdar vezinlerinden sayılan تَهْذَرُ ve تَقْتَالُ babından değildir. Bu iki kelime tıpkı غَارَةٌ ve نَبَاتٌ kelimelerinin إِغَارَةٌ ve إِنْبَاتٌ masdarlarının ism-i masdarı olmaları gibi تَبَيَّنَ ve تَلَقَّأَ masdarlarının ism-i masdarlarıdır. Şayet mubâlağalı masdar olsalardı تَفْعَالِ vezninde تَبَيَّنَ ve تَلَقَّأَ şeklinde gelmeleri gerekecekti.²⁰⁶

er-Rađî, Arap dilinde تَفْعَالِ vezninde تَبَيَّنَ açıklama, تَلَقَّأَ karşılaşmak, تَهْوَاءُ gecenin bir bölümü, تَعَشَّرَ , تَبَرَّكَ (yer adları), تَمْسَاحٌ timsah, تَمَثَّلَ timsal, heykel vb. onaltı kelime bulunduğunu, bunlardan تَبَيَّنَ ve تَلَقَّأَ kelimelerinin masdar, diğerlerinin ise isim olduğunu belirtmiştir. Ancak es-Suyûtî, el-Muzhir adlı eserinde تَفْعَالِ vezninde yirmidokuz civarında kelime saymış, masdar mânasında kullanılan تَبَيَّنَ ve تَلَقَّأَ kelimelerinin yanısıra, تَشْرَابٌ içki içmek ve تَنْظَارٌ munâzara etmek, tartışmak anlamında iki kelimenin dahi masdar olduğunu belirtmiştir.²⁰⁷

3.2.1.1.3. مُفَاعَلَةٌ (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

Sonu sahîh olan فَاعِلٌ şeklindeki fiilin kıyasî bir masdar veznidir.²⁰⁸

← جَالَسْتُ مُجَالَسَةً , قَاتَلْتُ مُقَاتَلَةً , vuruşmak

فَاعِلٌ fiilinin, genel kaideye uygun olarak gelen asıl masdarı, ileride belirtileceği üzere فِيعَالٌ veznidir. Ancak Sîbeveyh, masdarın cümle içerisinde mef'ûl-i mutlak mevkiinde olduğunu dikkate alarak genel kaideye aykırı da olsa مُفَاعَلَةٌ vezninin فَاعِلٌ fiilinin kıyasî masdar vezni olarak kullanılabileceğini söylemiştir. O, bu görüşüne gerekçe olarak مَفْعَلٌ ve مَفْعَلَةٌ kelimelerinin masdar olarak kullanıldıkları gibi, başında "mîm" olan مُفَاعَلَةٌ vezninin de masdar olarak

²⁰⁵ er-Rifâ'î, 44.

²⁰⁶ Sîbeveyh, IV,84; eş-Şabbân, II,309; 'Alî b. 'Osmân, 32; el-Ĥamelâvî, 72.

²⁰⁷ Şerhu's-Şâfiye, 59; el-Muzhir, II,138,139.

²⁰⁸ Sîbeveyh, IV,80; el-Muberred, II, 97; ez-Zemaşşerî, 262; eş-Şâfiye, 6; Şerhu'l-'Umde, II,724; İbnu'n-Nâzım, 169; Evdâhu'l-Mesâlik, II,262; Muştafâ Sıdkî, 50; 'Alî b. 'Osmân, 34; el-Ĥamelâvî, 72; el-Ĥulvânî,162; 'Abbâs Hasan, IV,201.

*Ancak es-Sîrâfî, masdarda "elif" in zaten mevcûd olduğunu "mîm" in "elif'e karşılık getirildiğini" söylemenin yanlış olduğunu belirterek Sîbeveyh'in bu görüşüne karşı çıkmıştır. Bk. Sîbeveyh, IV,80.

kullanıldığını ve bu babta asıl olan فِعَالِ veznindeki masdarda bulunan "elîr"ten sarf-ı nazar edilerek karşılığında kelimenin başına bir "mîm", sonuna da bir "tâ" getirilmiş olduğunu söylemiştir.*

مُفَاعَلَة vezni, فَاعِل fiilinin ayrılmaz masdar veznidir. Çünkü يَأْسِر ve يَأْوِم gibi fiillerin masdarı yalnızca مِياسِرَة ve مِيامنة şeklinde gelmektedir.²⁰⁹ كَلَّمْتُ تَكْلِيمًا diyenlere göre قَاتَلْتُ مُقَاتَلَة demek caizdir.²¹⁰ Bunun yanı sıra Genel kaideye aykırı olsa dahi يَأْسِر , يَأْوِم ve آَزَرَ gibi fiillerin masdarında yalnızca مُفَاعَلَة vezninin kullanılmış olması bu veznin kıyasî kabul edilmesine yol açmış olmalıdır.²¹¹

b. مُفَاعَلَة vezniyle ortak kelimeler

1. Merre masdarının bu vezinde gelmesi: Fiilin bir kere yapıldığına işaret etmek üzere bu baktan gelen fiillerden merre masdarı gelmektedir.

2. İsm-i mef'ûlün bu vezinde gelmesi: Bu vezinde ism-i mef'ûlün müennesi gelmektedir.

c. مُفَاعَلَة vezninde yapılan değişiklikler

1. Başında "hemze" bulunan أَخَذَ ve أَكَلَ gibi fiillerin مُفَاعَلَة veznindeki masdarında مُوَاحَذَة ve مُوَآكَلَة denilebileceği gibi "hemze"nin -makabli zammeli olduğundan- وَاوْا'a çevrilerek مُوَاحَذَة ve مُوَآكَلَة de denilebilir.²¹²

2. Ortasında illet harfi bulunan قَاوَمَ ve لَأَوَذَ gibi fiillerin مُفَاعَلَة ve فِعَالِ şeklindeki masdarlarında değişiklik yapılmadan مُقَاوَمَة , مُلَاوَذَة veya قِوَامَ , لِوَاذَ şeklinde gelir.

3. Sonunda illet harfi bulunan نَاجَى , حَاكَى gibi fiillerin مُفَاعَلَة veznindeki masdarlarında illet harfi, -makabli fethalı olduğundan- "elîr"e çevrilir. مُنَاجَاة ve مُحَاكَاة gibi.

بَالَى fiilinin مُفَاعَلَة veznindeki masdarı, hazif ve kısaltma yoluyla بَالَة şeklinde gelir.²¹³

Sonu illetli olan fiilin فِعَالِ veznindeki masdarında illet harfi, "hemze"ye dönüşür. Buna göre هَادَى fiilinden bu vezindeki masdar هِدَاءٌ şeklinde gelir.

²⁰⁹ el-Hudârî, II, 32.

²¹⁰ el-Hârizmî, II, 76.

²¹¹ Bahrak, 196; el-Galâyînî, I, 175; el-Hulvânî, 162.

²¹² Mehmed Zihni, 154.

²¹³ el-Munşif, II, 236.

4. Biri ortasında, diğeri sonda olmak üzere kendisinde iki illet harfi bulunan سَاوَى gibi bir fiilin مُفَاعَلَة veznindeki masdarında sondaki illet harfi "elif"e çevrilerek مُسَاوَاة şeklinde gelir.

5. ضَادَّ ve سَابَّ gibi muzâaf fiillerin مُفَاعَلَة veznindeki masdarında benzer harfler şeddelenenek مُضَادَّة ve مُسَابَّة şeklinde gelir.

d. Bu babın diğer masdar vezinleri

1. فِعَالْ vezni

فَاعِلْ fiilinin masdarı olarak kullanılan bu vezin ez-Zemaḥşerî'ye göre, birinci harfin harekesini kesreye çevirmek ve fiilde ziyade edilen "elif" in masdarda yerini değiştirmek dışında herhangi bir ilâvede bulunmaksızın gelmesi açısından genel kaideye uygun olarak bu babta asıl sayılmıştır.²¹⁴ O'na göre bu vezin فَاعِلْ fiilinin diğer bir vezni olan فِيعَالْ vezninin aslıdır. فِيعَالْ kelimesindeki "yâ" harfi, "fâ" harfinin kesresinin işbâ' edilmesi dolayısıyla getirilmiştir.²¹⁵

← قَاتِلْ قِتَالًا *vuruşmak* نَاضِلْ نِضَالًا *vuruşmak* ، عَالِجْ عِلَاجًا *tedavi etmek*

وَأَعَدَّ ve يَأْسِرْ gibi illetli fiillerin masdarında kesre, "yâ" harfi üzerine ağır geleceğinden فِعَالْ vezninde وَعَادَ ve يَسَارُ denilmez.²¹⁶

2. فِيعَالْ vezni

Bu vezin Yemen lehçesine göre فَاعِلْ fiilinin asıl masdarı kabul edilmiştir. فِعَالْ fiilinin masdarında فِعَالْ denildiği gibi فَاعِلْ fiilinin masdarında da fiilde bulunan tüm harfleri tam olarak getirmek suretiyle masdarda فِيعَالْ denilmiştir. Ancak fiilde bulunan zâid "elif", masdarda makabli kesreli olduğundan "yâ" harfine çevrilmiştir.²¹⁷ Diğer taraftan فَاعِلْ vezni, hareke ve sükûn bakımından أَفْعَلْ veznine benzemektedir. أَفْعَلْ nin masdarında اِفْعَالْ denildiğine göre buna kıyasla فِعَالْ fiilinde de فِيعَالْ denilebilir.²¹⁸ فِيعَالْ vezninde -çok kullanıldığı için- hafiflik olsun diye kesreyle yetinilerek فِعَالْ denilmiştir. Bu yüzden فِعَالْ kelimesinin فِيعَالْ vezninin kısaltılmışı olduğu söylenmiştir.²¹⁹ Ancak فِعَالْ vezni, فِيعَالْ vezninden daha çok kullanıldığından sıralamada ondan önce geldiği söylenmiştir.²²⁰ Bu

²¹⁴ ez-Zemaḥşerî, 262; 'Alî b. 'Osmân, 35; el-Kefevî, 14.

²¹⁵ 'Alî b. 'Osmân, 34; el-Kefevî, 14.

²¹⁶ Şerḥu's-Şâfiye, 59.

²¹⁷ Sibeveyh, IV,80; Mehmed Zihni, 156.

²¹⁸ el-Munşif, II,173;

²¹⁹ Sibeveyh, IV,80; el-Muberrred, II,98; Şerḥu's-Şâfiye, 59; el-Çârperdi, 52; Seyyid 'Abdullâh, 41;

²²⁰ 'İşâmuddîn, 41; Şemseddîn Ahmed, 16; el-Galâyini, I,175.

²²⁰ 'Alî b. 'Osmân, 34.

suretle قَاتِل ve مَرَأَ fiillerinin masdarında قِتَال ve مِرَاء denilmiştir. İbn Cinnî ise, -her ne kadar asıl dahi olsa- فِيعَال vezninin çok kullanılan bir masdar vezni olmadığını söylemiştir.²²¹

a. فِيعَال vezniyle ortak kelimeler

Bu vezin sülâsî mücerred vezinlerinden olan kaçmak, uzaklaşmak, ve reddetmek mânalarının çokça kullanıldığı فِيعَال vezni ve bu vezinde anlatılan diğer kelimelere eş olarak gelmektedir.

b. فِيعَال vezniyle ortak kelimeler

İsmin bu vezinde gelmesi: قِيرَاط (bir ölçü birimi), دِيْوَان *divan* gibi.

Ceminin bu vezinde gelmesi: حَار komşu, نَار ateş vb. kelimelerin حِيرَان ve نِيرَان şeklinde gelen cemileri vardır.

3. فِعَال vezni

فِعَال fiilinin masdarını فِعَال şeklinde getirenlere göre فَاعِل fiilinde buna kıyasla فِيعَال vezninin getirilmiş olması dolayısıyla "yâ" harfinin hazfedilmesi ve karşılığında "ayn" şeddelemek suretiyle فِعَال vezninin bulunmuş olduğu söylenmiştir. Buna göre مَرَى şeklindeki fiilin masdarında مِرَاء, denilmiş ise de bunun şâz olduğu söylenmiştir.²²²

Bu sebeple وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا كِذَابًا ayetindeki كِذَابًا kelimesini مُكَاذِبَةٌ mânasına hamletmek uygun görülmemiştir.²²³ Zira فِعَال vezni şâz olduğundan bu babta kıyas, فِعَال veznidir.²²⁴ Şu halde مَرَى şeklindeki fiilin masdarında kıyas مِرَاء değil, مِرَاء şeklinde olmasıdır.

4. فُعْلَة vezni

Bu vezin فَاعِل fiilinin masdarı olarak مُفَاعَلَة veya فِعَال vezinleri yerine kullanılmıştır.²²⁵ مَرَيْتُ مِرْيَةً misâlindeki مِرْيَة kelimesi, مُمَارَاة veya مِرَاء vezinleri yerinde ve aynı mânada kullanılmıştır.

فُعْلَة vezninde sülâsî mücerred masdar vezni ile bu vezinde anlatılan kelimeler gelmektedir.

²²¹ *el-Munşif*, II, 172.

²²² *eş-Şâfiye*, 6; *Şerhu's-Şâfiye*, 59.

²²³ *el-Beydâvî*, V, 170.

²²⁴ *Şerhu's-Şâfiye*, 59; 'Alî b. 'Osmân, 34.

²²⁵ *Bahrak*, 196; *Muṣṭafâ Şıdkî*, 49.

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. Ortası illetli fiiller اِفْتَعَالَ babına nakledildiklerinde hazifsiz ve ıvazsız, tam olarak, hiçbir değişikliğe uğramadan getirilirler.²²⁸ Ancak اِفْتَعَالَ "tâ"sının öncesine ve sonrasına bakılarak bu vezinde aşağıda belirtilen durumlarda kısmen değişiklik yapılır.

a. اِفْتَعَالَ "tâ"sından önce kelimenin aslından olmak kaydıyla "vâv" veya "yâ" harfi varsa, اِفْتَعَالَ ve müştakkatında bu "vâv" veya "yâ" harfi "tâ" harfine çevrilir.²²⁹ Bu kaideye göre وَصَلَ ve يُسَرِّ gibi başında "vâv" veya "yâ" harfi bulunan kelimeler اِفْتَعَالَ babına nakledildiklerinde bu "vâv" veya "yâ" harfi, "tâ" harfine çevrilir. Sonra da kelimedede peş peşe iki "tâ" sıralanacağından, bunlar birbirlerine idgamlanarak اِتَّصَلَ ve اِتَّسَرَ şekline dönüşürler. Masdarın diğer müştakkatı da aynı şekilde idgamlı olarak gelir.

← اِوْتَصَلَ ← اِتَّصَلَ ، يُوْتَصِلُ ← يَتَّصِلُ ، مُوْتَصِلٌ ← مُتَّصِلٌ .

← اِئْتَسَرَ ← اِتَّسَرَ ، يِئْتَسِرُ ← يَتَّسِرُ ، مُئْتَسِرٌ ← مُتَّسِرٌ .

Başında "hemze" bulunan أَخَذَ kelimesi bu babın masdarına nakledildiğinde "hemze"nin -makabli kesreli olduğundan- "yâ"ya çevrilerek kelimenin اِئْتَحَذَ şeklinde gelmesi gerekirken bu "hemze", "tâ"ya çevrilmiş ve kelime şâz olarak اِتَّحَذَ şeklinde gelmiştir.²³⁰ Bunun müştakkatında da aynı işlem uygulanmıştır. Ancak اِتَّحَذَ kelimesi عَلِمَ babından gelmesi kaydıyla تَحَذَ kökünden alınacak olursa, o takdirde اِتَّحَذَ şeklinde gelmesi kıyastır.²³¹

اِتَّكَالَ ve اِتَّرَارَ şeklinde gelmesi gerekirken اِئْتِكَالَ ve اِئْتِرَارَ den اُكْلَ ve اِزَارَ şeklinde gelen masdar ve müştakkatında "tâ"ya çevrilmiş olan "yâ" asıl olmadığından bu kelimelerin اِتَّرَارَ ve اِتَّكَالَ şeklinde telâffuzları şâz kabul edilmiştir.²³²

²²⁸ Sîbeveyh, IV, 83.

²²⁹ Sîbeveyh, IV, 239-334-338; eṣ-Şâfiye, 24; ez-Zencânî, 138; İbn 'Uşfûr, Ebu'l-Hasan 'Alî b. Mu'min b. 'Alî el-İşbîlî, el-Mumtî'ul-Kebîr fi'l-Ṭasrîf, 255, 256.; Aḥmed b. 'Alî, 62; el-Ḥamelâvî, 148; el-Galâyînî, I, 127; el-Ḥulvânî, 50. اِفْتَعَالَ babında "vâv" veya "yâ" harfinin "tâ"ya çevrilmesinin iki temel sebebi vardır. Birincisi: Sakin "vâv" veya "yâ" harfini, "tâ" ile telâffuz etmek zor olduğundan, telâffuzu kolaylaştırmak. İkincisi: Şayet "vâv" harfi, "tâ"ya çevrilmeseydi اِوْتَصَلَ de -makabli kesreli olduğundan- "yâ"ya, يُوْتَصِلُ de ise, -makabli fethalı olduğundan- "elif"e çevrilmesi gerekecekti. Aynı şekilde "yâ" harfi, يِئْتَسِرُ de -makabli fethalı olduğundan- "elif"e, مُئْتَسِرٌ de -makabli zammeli olduğundan- "vâv"a çevrilmesi gerekecekti. Lîn harfelerini makablerindeki hareketin bu şekildeki tasarrufundan korumak için bu "vâv" ve "yâ"nın, "tâ"ya çevrilmesi uygun görülmüştür. Bk. İbn 'Uşfûr, 256; İbn 'Aḳîl, II, 580, 581; Aḥmed b. 'Alî, 62.

²³⁰ Aḥmed b. 'Alî, 57.

²³¹ Şemseddîn Aḥmed, 89; İbn Kemâl Bâşâ 89.

²³² ez-Zencânî, 137; İbn 'Aḳîl, II, 581; el-Ḥamelâvî, 148; el-Galâyînî, I, 127.

e. اِفْتَعَالَ "tā"sından önce "sîn" veya "sîn" harflerinden biri varsa, اِفْتَعَالَ ve müştakkatında bulunan "tā" harfinin, bu harfe çevrilerek idgam edilmesi caizdir.²³⁷ Bu kaideye göre سَمْع ve شَبَه kelimeleri اِفْتَعَالَ babından اِسْتِمَاع ve اِشْتِبَاه şeklinde bina edildiklerinde "tā" harfinin bu harflere çevrilerek bu vb. kelimeler idgamlı olarak اِسْمَاع ve اِشْبَاه şeklinde okunabilirler.

f. اِفْتَعَالَ "tā"sından sonra "tā", "dāl", "zāl", "zā", "sîn", "sād", "dād", "fā", veya "zā" harflerinden biri varsa, اِفْتَعَالَ "tā"sını bu harfe çevirip sonra da idgam etmek mümkündür.²³⁸ Bu kaideye göre اِفْتَعَالَ , اِئْتَدَالَ , اِعْتَذَار , اِنْتِزَاع , اِئْتِسَام , اِخْتِصَام , اِفْتِضَال , اِلْتِطَام ve اِنْتِظَار şeklindeki masdarlarda "tā" harfi, bu harflere çevrilir, harekeleri makabline nakledilir. Sonra da bu harfler birbirlerine idgam edilerek bu ve benzeri kelimeler اِقْتَالَ , اِبْدَالَ , اِعْذَار , اِنْزَاع , اِئْسَام , اِخْصَام , اِفْضَالَ ve اِلْطَام şeklinde okunabilirler.

← اِفْتَعَالَ ← اِقْتَالَ , اِئْتَدَالَ ← اِبْدَالَ , اِعْتَذَار ← اِعْذَار ← اِعْذَار...

g. Bu tür bir işlemten sonra bu kelimeler اِفْتَعَالَ vezninden اِفْعَالَ veznine dönüşürler. Harekenin "hemze"yi takibeden harfe taşınmasıyla "hemze"ye ihtiyaç kalmadığından "hemze"nin hazfedilerek bu kelimeler, اِفْعَالَ vezninde okunabildikleri gibi, bu harflerin harekesine bakılarak اِفْعَالَ şeklinde okunmaları dahi mümkündür.²³⁹ اِقْتَالَ / اِبْدَالَ , اِعْذَار / اِعْذَار gibi.

2. اِفْتَعَالَ den gelen nakıs masdarda illet harfi, "hemze"ye çevrilir.²⁴⁰ Bu kaideye göre اِفْتَرَا , اِقْتَدَا ve اِشْتَرَا gibi masdarlarda "yā" harfi, "hemze"ye çevrilmek suretiyle bu kelimeler اِفْتَرَاء , اِقْتَدَاء ve اِشْتَرَاء şeklinde okunurlar.

3. Biri ortasında, diğeri sonda olmak üzere kendisinde iki illet harfi bulunan اِسْتَوَاء , اِحْتَوَاء ve اِلْتَوَاء gibi kelimelerde birinci illet harfi değişmeden olduğu gibi kalır.²⁴¹

3.2.1.2.3. تَفَعَّل (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

Bu vezin, تَفَعَّل şeklindeki fiilin dördüncü harfinin harekesini zammeye

²³⁷ Ahmed b. 'Alî, 59.

²³⁸ Ahmed b. 'Alî, 63.

²³⁹ Ahmed b. 'Alî, 64.

²⁴⁰ Mehmed Zihni, 166.

²⁴¹ Mehmed Zihni, 166.

çevirmek suretiyle تَفَعَّلَ şeklinde gelen kıyasî bir masdar veznidir.²⁴²

← تَحْمَلُ تَحْمَلًا ، تَكَلَّمَ تَكَلُّمًا konuşmak

تَفَعَّلَ vezni fiilde mevcut olan tüm harflerle getirilmiştir. Ancak Arap dilinde تَفَعَّلَ vezninde isim bulunmadığından, dördüncü harf zammeli olarak getirilmiştir. تَفَعَّلَ fiilinin تَفَعَّلَ veznindeki masdarıyla karışmaması için "ya" veya "yâ" dışında bir başka harf de getirilmemiştir. Zira تَفَعَّلَ de ziyade edilen harf sayısı تَفَعَّلَ den fazla olduğu için bu fazlalık تَفَعَّلَ deki "ya" harfine karşılık sayılmıştır.²⁴³

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. تَفَعَّلَ "tâ"sından sonra mahreç bakımından ona yakın olan "tâ", "dâl", "zâl", "şâd", "dâd", "fâ", veya "zâ" harflerinden biri varsa تَفَعَّلَ ve müştakkatında bulunan "tâ" harfi, bu harflere çevrilebilir.²⁴⁴ Sonra da kelimedede peş peşe iki "tâ" sıralanacağından, birbirlerine idgamlanabilmesi için birinci harfin harekesi hazfedilir. Sonra da sakın bir harfle başlanamayacağından başına kesreli bir "hemze" getirilir. Böylece تَفَعَّلَ vezni اِفْعَلْ veznine dönüşmüş olur. Masdarın diğer müştakkatı da aynı şekilde idgamlı olarak gelir. Buna göre تَتَرُسُ , تَذْكُرُ , تَذْكُرُ , تَذْكُرُ , تَتَرُسُ , تَتَرُسُ vb. kelimeler ile bunların müştakkatında yukarıdaki işlem uygulanır.

← تَتَرُسُ ← اِتَرَسَ ← اِتَرَسَ ، تَتَرُسُ ← اِتَرَسَ ← اِتَرَسَ .
← تَذْكُرُ ← اِذْكُرْ ← اِذْكُرْ ، تَذْكُرُ ← اِذْكُرْ ← اِذْكُرْ .

Genel kaideye göre başında "hemze" bulunan bir fiilin masdarında, üçüncü harfin kesrelenip sondan bir öncesine "elif" getirilmesi gerekir. Ancak burada bu kaide uygulanmaz. Zira bu şekilde değişiklikle başına "hemze" getirilen تَفَعَّلَ ve تَفَاعَلَ bablarından gelen kelimeler bu genel kaidenin dışındadır.²⁴⁵

2. Nakıs fiillerin masdarında kelimenin sonunda "vâv" varsa bu "vâv", "ya" harfine çevrilir, sonra da "ya"nın binasını korumak için makablindeki harfin harekesi kesreye çevrilir.²⁴⁶ Böylece تَفَعَّلَ vezni تَفَعَّى veznine dönüşmüş olur. Bu

²⁴² Sîbeveyh, IV,79; ez-Zemaşşerî, 262; eş-Şâfiye, 6; Şerhu'l-'Umde, II,724; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,263; İbn 'Akîl, II,130; Baḥrâk, 191; el-Ḥamelâvî, 72.

²⁴³ Sîbeveyh, IV,79; Baḥrâk, 191.

²⁴⁴ Sîbeveyh, IV,474; Aḥmed b. 'Alî, 64; 'Alî b. 'Osmân, 51.

²⁴⁵ er-Rifâ'i, 43.

²⁴⁶ Şerhu'l-'Umde, II,724; el-Çârperdî, 52; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,263; eş-Şabbân, II,308; el-Ḥuḍarî, II,31; Mehmed Zihnî, 177; el-Ḥamelâvî, 72; el-Galâyînî, I,177. Nakısdaki son harfin makablinin

kaideye göre تَدْنُوا , تَلْهُوْا şeklindeki masdarlarda "vâv", "yâ" harfine çevrilir, sonra da makabli kesrelenerek تَدْنَى , تَلْهَى şeklinde okunurlar.

3. Muzâaf fiillerin masdarında -hafiflik elde etmek maksadıyla- ikinci benzer harfi "yâ" harfine çevirmek caizdir.²⁴⁷ Buna göre تَقْضُصٌ ve تَصَدُّ gibi muzâaf masdarlarda üçüncü benzer harfi "yâ" harfine çevirmek caizdir. Bu durumda تَقْضَى ve تَصَدَّى , تَقْضَى ve تَصَدَّى şeklinde okumak mümkündür.

4. Sonunda "hemze" bulunan bir fiilin masdarı, aslı üzere "hemze" ile okunabildiği gibi -hafiflik elde etmek maksadıyla makabli zammeli olduğundan- "hemze"yi önce "vâv"a, oradan da "yâ" harfine çevirerek nakıs gibi تَقْعَى vezninde getirmek dahi mümkündür.²⁴⁸ Buna göre تَجَزُّو ve تَجَزُّو gibi sonunda "hemze" bulunan masdarda "hemze"yi -kendisi harekeli, makabli zammeli olduğundan- önce "vâv"a, oradan da "yâ" harfine çevirmek, sonra da makablini kesrelemek suretiyle تَجَزَّى ve تَجَزَّى şeklinde okumak mümkündür.

c. Bu babın diğer masdar vezinleri

1. تَفْعَالٌ vezni

تَفْعَالٌ fiilinin masdarı olduğu belirtilen تَفْعَالٌ vezni, Yemen lehçesine göre bu fiilin kıyasî masdarı olarak kabul edilmiştir.²⁴⁹

← تَمَلَّقَ تِمْلَاقًا , تَحَمَّلَ تَحْمَالًا yüklenmek, taşımak

تَفْعَالٌ fiilinin masdarını تَفْعَالٌ şeklinde getiren Yemenliler, تَفْعَالٌ fiilinin masdarını تَفْعَالٌ şeklinde getirmişlerdir. Onlar, أَفْعَلَ ve اِسْتَفْعَلَ fiillerinin masdarını fiildeki tüm harflerle eksiksiz getirdikleri gibi burada da masdarı fiilin tüm harfleriyle eksiksiz getirmişlerdir. اِفْعَالٌ ve اِسْتِفْعَالٌ de masdarın birinci harfi kesrelenip, sondan bir öncesine "elîf" ziyade edildiği gibi burada da aynı işlem uygulanmıştır.²⁵⁰

harekesini kesreye çevrilmesinin sebebi olarak Arap dilinde makabli zammeli "yâ" ile gelen bir ismi olmaması gösterilmektedir. Bk. Bahrak, 191.

²⁴⁷ Sibeveyh, IV,417; Mehmed Zihnî, 177.

²⁴⁸ Mehmed Zihnî, 176. "Hemze" nin hafifletilmesi için bk. Sibeveyh, III,541 vd.

²⁴⁹ Sibeveyh, IV,79; ez-Zemaşşerî, 262; Şemseddin Ahmed, 16; İbnü'n-Nâzım, 169; 'Ali b.'Osmân, 48; el-Kefevî 17.

²⁵⁰ Sibeveyh, IV,80; ez-Zemaşşerî, 262.

Yemenlilere göre bu babta kıyas kabul edilen تَفَعَّلَ vezni, her ne kadar kıyasî olsa da Yemenliler dışında semâî olarak kullanılmıştır. Bu sebeple bu vezinde gelen masdarlar kıyas kabul edilmemiştir.²⁵¹

2. فَعْلَة vezni

Bu vezin de bir önceki vezin gibi تَفَعَّلَ fiilinin bir başka masdar vezni olarak rivayet edilmiştir.²⁵²

«Onların seçim hakkı yoktur.»²⁵³

«مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ.»

«أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ.»

«Onlara o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur.»²⁵⁴ Ayetlerdeki الْخِيَرَةُ kelimesi تَخَيَّرَ fiilinin masdarı olarak kullanılmıştır.²⁵⁵

كَانَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُعْجِبُهُ الْفَأَلُ وَ يَكْرَهُ الطَّيْرَةَ.

"Hz. Peygamber (as.) uğuru sever, uğursuzluğu ise sevmezdi."²⁵⁶ Rivâ-yette geçen الطَّيْرَةَ kelimesi, تَطَيَّرَ fiilinin masdarı olarak kullanılmıştır. Bu vezinde خَيْرَةٌ ve طَيْرَةٌ kelimelerinden başka kelime olmadığı söylenmiştir.²⁵⁷

3.2.1.2.4. تَفَاعُل (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

تَفَاعَلَ şeklindeki fiilin yalnızca dördüncü harfin harekesini zammeye çevirmek suretiyle تَفَاعُل şeklinde gelen kıyasî bir masdar veznidir.²⁵⁸

← تَبَاعَدَ تَبَاعُداً ، تَكَاثَرَ تَكَاثُراً çoğalmak

Arap dilinde تَفَاعُل vezninde isim bulunmadığından تَفَاعُل vezninde dördüncü harfin harekesi, zammeli olarak getirilmiştir.²⁵⁹ Ancak تَفَاوَتَ fiilinin masdarının تَفَاوُت , تَفَاوَتْ ve تَفَاوَتْ şeklinde üç türlü okunabileceği söylenmiştir.²⁶⁰

²⁵¹ Şerhu's-Sâfiye, 59; İbn 'Akl, II, 131, 132; Seyyid 'Abdullâh, 41; Bahrak, 191; el-Hudârî, II, 32.

²⁵² Ali b. 'Osmân, 48; el-Kefevî 17.

²⁵³ el-Kasas (28), 68.

²⁵⁴ el-Ahzâb (33), 36.

²⁵⁵ el-Beydâvî, IV, 131-163; 'Ali b. 'Osmân, 48; el-Kefevî 17.

²⁵⁶ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd, Sunenu İbn Mâce, Tıbb, 43.

²⁵⁷ Ali b. 'Osmân, 48; el-Kefevî 17.

²⁵⁸ Sîbeveyh, IV, 81; Şerhu'l-'Umde, II, 724; Evdaḥu'l-Mesâlik, II, 263; İbn 'Akl, II, 130; Bahrak, 191; el-Hamelâvî, 72.

²⁵⁹ Sîbeveyh, IV, 81.

²⁶⁰ el-Muzhir, II, 81.

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. تَفَاعُل "tâ"sından sonra mahreç bakımından ona yakın olan "tâ", "sâ", "dâl", "zâl", "şâd", "dâd", "tâ", veya "zâ" harflerinden biri varsa تَفَاعُل ve müştakkatında "tâ" harfi bu harflere çevrilir.²⁶¹ Sonra da kelimede peş peşe iki "tâ" sıralanacağından birbirlerine idgamlanabilmesi için birinci harfin harekesi hazfedilir. Sonra da sakın bir harfle başlanamayacağından başına kesreli bir "hemze" getirilir. Böylece تَفَاعُل vezni إِفَاعُل veznine dönüşmüş olur. Masdarın diğer müştakkatı da aynı şekilde idgamlı olarak gelir. Buna göre تَتَابِع , تَتَاقُل , تَدَارُؤ , تَدَارُؤ , تَدَارُؤ vb. kelimeler ile bunların müştakkatında da yukarıdaki işlem uygulanır.

← تَتَابِع ← تَتَابِع ← تَتَابِع , تَتَاقُل ← تَتَاقُل ← تَتَاقُل ← تَتَاقُل
← تَدَارُؤ ← تَدَارُؤ ← تَدَارُؤ , تَدَارُؤ ← تَدَارُؤ ← تَدَارُؤ ← تَدَارُؤ

2. Nakıs fiillerin masdarında, kelimenin sonunda "vâv" varsa bu "vâv", "yâ" harfine çevrilir, sonra da "yâ"nın binasını korumak için makablindeki harfin harekesi kesreye çevrilir.²⁶² Böylece تَفَاعُل vezni تَفَاعِي veznine dönüşmüş olur. Bu kaideye göre تَدَانِيَا , تَصَايَا şeklindeki masdarlarda "vâv", "yâ" harfine çevrilir, sonra da makabli kesrelenerek bunlar تَدَانِيَا , تَصَايَا şeklinde okunurlar.

3. Sonunda "hemze" bulunan fiillerin masdarı aslı üzere "hemze" ile okunabildiği gibi -hafiflik elde etmek maksadıyla makabli zammeli olduğundan- "hemze"yi önce "vâv"a, oradan da "yâ" harfine çevirmek suretiyle nakıs gibi تَفَاعِي vezninde getirmek dahi mümkündür.²⁶³ Buna göre تَبَاطُؤ ve تَمَالُؤ gibi sonunda "hemze" bulunan masdarda, "hemze"yi -kendisi harekeli, makabli zammeli olduğundan- önce "vâv"a, oradan da "yâ" harfine çevirmek ve makablini kesrelemek suretiyle bu vb. kelimeler تَبَاطِي ve تَمَالِي şeklinde okunabilirler.

c. Bu babın diğer masdar vezinleri

فَعِيل vezni

تَفَاعُل fiilinin bir diğer masdarı olduğu söylenmiş, ancak şâz olduğu belirtilmiştir.²⁶⁴

²⁶¹ Sibeveyh, IV,475; Ahmed b. 'Alî, 64; 'Alî b. 'Osmân, 51.

²⁶² Şerhu'l-'Umde, II,724; Evdaḥu'l-Mesâlik, II,263; eş-Şabbân, II,308; el-Huḍarî, II,31; Mehmed Zihni, 183 el-Hamelâvî, 72; el -Galâyîni, I,177.

²⁶³ Mehmed Zihni, 183.

²⁶⁴ Şerhu'l-'Umde, II,724,725; Evdaḥu'l-Mesâlik, II,263,264; İbn 'Aḳîl, II,131; İbnu'n-Nâzım, 169.

← تَرَامَى الْقَوْمُ رَمِيًّا *Kavim birbirleriyle atıştılar*

3.2.1.2.5. اِفْعِلَال (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

اِفْعَلْ şeklindeki fiilin üçüncü harfinin harekesini zammeye çevirmek ve sondan bir öncesine "elîr" getirmek suretiyle اِفْعِلَال şeklinde gelen kıyasî bir masdar veznidir.²⁶⁵

← اِحْمَرَّ اِحْمِرَارًا *kıpkırmızı olmak* ، اِسْوَدَّ اِسْوَدَادًا *simsiyah olmak*

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. Bu babta aslolan "ayn"ının şeddeli olması ve "lâm"ının illetli olmamasıdır. Bu sebeple رَعَا fiili bu baba nakledildiğinde اِرْعَوَّ şeklinde gelmesi gerekirken burada, ilâl idgama tercih edildiğinden fiilde ikinci "vâv", "yâ" harfine, masdarda ise -zâid "elîr"ten sonra geldiği için- "hemze"ye çevrilir.²⁶⁶

← اِرْعَوَّوْ ← اِرْعَوَى ... اِرْعَوَاءَ

Ancak *sakınmak* ve *çekinmek* mânasını ifade eden اِرْعَوَاءَ kelimesinin illetli olması, *renk* ve *kusura* delâlet etmemesi ve bu babta nadir olan *mutâvaat* mânasında olduğu için, *renkleri* ve *kusurları* ifade etmeye tahsis edilmiş olan bu babtan gelmesi şâz kabul edilmiştir.²⁶⁷

2. اِوْرَدَّ gibi başında "vâv" olan fiilin masdarında "vâv", -makabli kesreli olduğundan- "yâ" harfine çevrilir.

← اِوْرَدَّ اِوْرَدَادًا ← اِوْرَدَادًا

3. اِخْوَى fiilinin bu baba nakledilmesiyle اِخْوَوَى şeklinde gelen fiilin masdarı اِخْوَوَاءَ şeklinde idgamsız olarak okunabildiği gibi, birinci "vâv"ın harekesini makabline naklederek -ihtiyaç kalmadığından- "hemze"nin hazfedilmesi ve geri kalan suretin, اِقْتَالَ de اِقْتَالَ denilmesi gibi اِخْوَاءَ şeklinde okunabileceği söylenmiştir.²⁶⁸

²⁶⁵ ez-Zencânî, 127; *Şerḥu'l-'Umde*, II, 723; *Evḍaḥu'l-Mesâlik*, II, 262; İbn 'Aḳîl, II, 130; el-Ḥamelâvî, 71; el-Galâ'yînî, I, 177.

²⁶⁶ el-Kefevî, 17; Mehmed Zihnî, 173.

²⁶⁷ el-Kefevî, 17.

²⁶⁸ el-Munşif, II, 221.

3.2.1.3. Sûdâsî masdarlar

Sûlâsî fiillerin üzerine üç harf eklemek suretiyle elde edilen اِفْعَوْعَلْ , اِسْتَفْعَلْ اِفْعِيْعَالْ , اِسْتَفْعَالْ , اِفْعِيْعَالْ ve اِفْعِيْلَالْ ve اِفْعِيْلَالْ ve اِفْعِيْلَالْ şeklinde olmak üzere 4'e ayrılır.

3.2.1.3.1. اِسْتَفْعَالْ (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

اِسْتَفْعَلْ şeklindeki fiilin üçüncü harfinin harekesini kesreye çevirmek ve sondan bir öncesine "elîr" getirmek suretiyle اِسْتَفْعَالْ şeklinde gelen kıyasî bir masdar veznidir.²⁶⁹

← اِسْتَخْرَجَ اِسْتَخْرَجًا , اِسْتَكْمَلَ اِسْتِكْمَالًا tamamlamak

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. Başında "hemze" bulunan اِسْتَأْمَنَ ve اِسْتَأْتَرَّ gibi fiillerin masdarında "hemze", -makabli kesreli olduğundan- "yâ" harfine çevrilir.

← اِسْتِمْأَنَ , اِسْتِمْأَنًا , اِسْتِمْأَنًا .

2. Başında "vâv" bulunan fiillerin masdarında "vâv", -makabli kesreli olduğundan- "yâ" harfine çevrilir.

← اِسْتَوْعَبَ , اِسْتَوْعَبًا .

3. Ortasında illet harfi bulunan fiillerin masdarında illet harfi, اِفْعَالْ babında olduğu gibi- hazfedilir, karşılığında kelimenin sonuna bir yuvarlak "tâ" eklenir. Böylece اِسْتَفْعَالْ vezni اِسْتِفَالَة veznine dönmüş olur.²⁷⁰

← اِسْتَفْوَأَمَ , اِسْتِفَاءَمًا , اِسْتِفَاءَمًا

Bu tür fiillerin masdarında genellikle ıvaz "tâ"sı getirilir. Ancak bu "tâ"nın اِفْعَالْ babına benzetilerek اِسْتَحْأَزَ اِسْتِحْأَزًا misâlinde olduğu gibi hazfedildiği de olur.²⁷¹ Bazen asla işaret için hazif ve ıvaz yapılmaksızın fiilde ilâl yapılmadığından masdarın ilâlsiz sahîh masdar vezninde geldiği de olur.²⁷²

²⁶⁹ Sibeveyh, IV,79; el-Muberred, II,99; Şerhu'l-'Umde, II,723; Evdaḥu'l-Mesdlik, II,262; İbn 'Aḳıl, II,130; el-Ḥamelâvî, 72.

²⁷⁰ Sibeveyh, IV,83; Şerhu's-Şâfiye, 58; Evdaḥu'l-Mesdlik, II,262; İbn 'Aḳıl, II,130; Aḥmed b.'Alî, 94; eş-Şabbân, II,308; el-Kefevî, 19; el-Ḥamelâvî, 71.

²⁷¹ Şerhu's-Şâfiye, 58; Baḥrak, 198; er-Rifâ'i, 45.

²⁷² Evdaḥu'l-Mesdlik, II, 262; İbn 'Aḳıl, II, 130; Aḥmed b.'Alî, 94; eş-Şabbân, II, 308; 'Alî b. 'Osmân, 53; Mehmed Zihni, 190,191.

Nitekim « *إِسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ* » « *Seytan onları istilâ etmiştir* »²⁷³ ayetinde fiil, aslı üzere geldiğinden masdarda da *إِسْتَحْوَذَ* şeklinde aslı üzere gelmiştir. Bunun gibi *إِسْتَنَوَقَ الْجَمَلُ إِسْتِنَوَاقًا* *Erkek deve dişi deve gibi oldu*, misâ-lindeki *إِسْتِنَوَاقًا* kelimesi tıpkı fiili gibi aslı üzere, değişikliğe uğramadan kullanılmıştır. Bu şekildeki ecvef masdarın aslı üzere gelmesinin, sülâsi fiili bulunmayan rubâî ve sūdâsî fiiller ile, bunların masdarında kıyas olduğu söylenmiştir.²⁷⁴

4. *إِسْتَحْيَى* gibi sonu illetli fiillerin masdarında illet harfî, "hemze" çevrilir.

← *إِسْتَحْيَا* ← *إِسْتَحْيَاءَ* ، *إِسْتَلْقَى* ← *إِسْتَلْقَاءَ*

5. *إِسْتَقْرَأَ* gibi sonunda "hemze" bulunan fiillerin masdarı, nakıs gibi sonu "hemze"li gelir.

← *إِسْتَقْرَأَ* ← *إِسْتَقْرَاءَ*

6. *إِسْتَمَدَّ* gibi muzâaf fiillerin masdarı, masdar "elî" -benzer harflerin arasını ayırdığından- idgamsız gelir.

← *إِسْتَمَدَّ* ← *إِسْتِمْدَادَ*

3.2.1.3.2. *إِفْعِيْعَال* (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

إِفْعَوَعَلَ şeklindeki fiilin üçüncü harfinin harekesini kesreye çevirmek ve sondan bir öncesine "elî" getirmek suretiyle *إِفْعِيْعَال* şeklinde gelen kıyasî bir masdar veznidir.²⁷⁵

← *إِعْشَوْشَبَ الْأَرْضُ* *إِعْشِيْشَابًا* *yer yemyeşil olmak*

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. Mâzîde ziyade edilen "vâv", masdarda -makabli kesreli olduğundan- "yâ" harfine çevrilir.

← *إِعْشَوْشَابٌ* ← *إِعْشِيْشَابٌ* ، *إِعْدَوْدَانٌ* ← *إِعْدِيدَانٌ*

2. *أَوَى* fiili bu baba nakledildiğinde mâzî fiilinde *إِعْوَوَّى* şeklinde peş peşe üç tane "vâv" harfî sıralanır. İdgam kaidesine göre ikinci "vâv", üçüncü "vâv"a idgam edilir. Böylece *إِعْوَوَّى* şekline dönen fiilin masdarı *إِعْوَوَّاءٌ* şekline, oradan da

²⁷³ el-Mücâdele (58), 19.

²⁷⁴ er-Rifâ'î, 45; el-Kelevî, 19.

²⁷⁵ ez-Zencânî, 128; Seyyid 'Abdullâh, 41; Aḥmed b. 'Alî, 9.

illet harfî, -kelimenin sonunda olduğundan- "hemze"ye çevrilerek اِوَاءٌ şekline dönüşür. Sonra da "hemze", -makabli kesreli olduğundan- "yâ" harfine çevrilir. Böylece kelime اِوَاءٌ şekline dönüşür. Daha sonra şeddeli "vâv"lardan birincisi, -makabli kesreli olduğundan- "yâ" harfine çevrilerek kendinden önceki "yâ" bu "yâ" harfine idgam edilir. Kelime اِوَاءٌ şekline dönüşür. Kelime bu haliyle de kalmaz, şeddeli "vâv"lardan birincisi, -makabli kesreli olduğundan- "yâ" harfine çevrilerek اِوَاءٌ şekline oradan da "vâv", -makablinde sakın "yâ" olduğundan- "yâ" harfine çevrilir ve bu iki "yâ" harfî birbirine idgam edilir. Bu suretle kelime nihaî olarak اِوَاءٌ şekline dönüşür. Bu kelimenin اِوَاءٌ şeklinde okunabileceği de söylenmiştir.²⁷⁶

3.2.1.3.3. اِفْعَوَال (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

اِفْعَوَال şeklindeki fiilin üçüncü harfin harekesini kesreye çevirmek ve sondan bir öncesine "elîf" getirmek suretiyle اِفْعَوَال şeklinde gelen kıyasî bir masdar veznidir.²⁷⁷

← اِجْلُوْذَ اِجْلُوْذًا süratlice yürümek

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Fiilinde aynı anda iki "vâv" ziyade edilen masdarda bu "vâv"ın makabli kesreli olduğu halde kaide gereği "yâ" harfine çevrilmesi gerekirken burada idgam ilâle tercih edildiği için kelimede herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.²⁷⁸ Ancak اِجْلُوْذًا kelimesinin, "vâv"ın -makablinin kesreli olması yönüyle- "yâ" harfine çevrilerek اِجْلُوْذًا şeklinde geldiği de söylenmiştir.²⁷⁹ Bu kelimenin mâzî, muzârî ve masdarında "vâv"ların "yâ" harfine çevrilerek اِجْلُوْذَ اِجْلُوْذًا şeklinde okunabileceği söylenmiştir.²⁸⁰

²⁷⁶ el-Munşif, II,250,251.

²⁷⁷ ez-Zencânî, 128; Seyyid 'Abdullâh, 41; Ahmed b. 'Alî, 9; el-Galâ'yînî, I,177.

²⁷⁸ Muştafâ Şıdkî, 59; 'Alî b. 'Osmân, 57; Mehmed Zihni, 200.

²⁷⁹ İbn Manzûr, II,326; 'Alî b. 'Osmân, 57.

²⁸⁰ el-Kefevî, 21.

3.2.1.3.4. اِفْعِيَالٌ (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

اِفْعَالٌ şeklindeki fiilin üçüncü harfin harekesini kesreye çevirmek ve sondan bir öncesine "elif" getirmek suretiyle اِفْعِيَالٌ şeklinde gelen kıyasî bir masdar veznidir.²⁸¹

← اِحْمَارٌ اِحْمِيرَارًا ، اِسْوَادٌ اِسْوِيدَادًا ، اِسْمِيَّاهُ olmak

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. اِفْعِيَالٌ kelimesinin aslı اِفْعَالٌ şeklinde olması gerekirken fiilde fethalı olan "ayn"ın fethası genel kaide gereği kesreye çevrildiğinden "elif", "yâ" harfine çevrilmiştir.²⁸²

2. Fiilde sondaki harfler şeddeli olduğu halde masdarda harflerin arasına masdar "elif"i girdiğinden kelime idgamsız olarak okunur.

3. Fiilin bu baba nakledilmesiyle اِحْوِيَاءٌ şeklinde gelen masdarda "vâv", makablindeki "yâ"dan dolayı "yâ"ya çevrilir, daha sonra peş peşe gelen bu iki "yâ" birbirine idgam edilir. Böylece kelime اِحْوِيَاءٌ şeklinden اِحْوِيَاءٌ şekline dönüşür.²⁸³

3.2.2. Rubâî mücerred masdarlar, vezinleri ve bazı özellikleri

Mâzî fiili dört asıl harften oluşan fiilin masdarı olup iki kıyâsî vezni vardır.

3.2.2.1. فَعْلَلَةٌ (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

فَعْلَلٌ şeklindeki rubâî mücerred fiilin kıyâsî bir masdar veznidir.²⁸⁴ Ancak genel kaideye aykırı olduğu için şâz kabul edilen bu vezin, فَاعِلٌ şeklindeki fiilin masdarı olan مُفَاعَلَةٌ vezni mevkiinde sayılmış ve bu masdarda ziyade edilen "elif"

²⁸¹ ez-Zencânî, 128; Ahmed b. 'Alî, 9; el-Galâyînî, I, 177.

²⁸² el-İm 'ân, 28; Muştafâ Sıdkî, 60; el-Kefevî, 21. Masdarda "elif" in "yâ"ya çevrilmesini اِفْعُوْعَالٌ deki "vâv"ın "yâ"ya çevrilmesine hamledenler de vardır. Bk. el-Maflûb, 28.

²⁸³ el-Munşif, II, 221.

²⁸⁴ Sibeveyh, IV, 85; el-Muberrred, II, 94; ez-Zemaşşerî, 262; Evdahû'l-Mesâlik, II, 262; el-Hamelâvî, 72; el-Galâyînî, I, 176; el-Hulvânî, 163; 'Abbâs Hâsan, IV, 201; Fu'âd Nî'me, II, 33.

yerine, mâzî fiilinin sonuna bir yuvarlak "ta" getirilmiştir.²⁸⁵ Bu vezin, şâz da olsa kıyâsî gibi yaygın olarak kullanılmaktadır.

← دَخَرَجَ دَخْرَجَةً yuvarlamak

فَعْلَلَة vezni sesleri ifade etmekte sıkça kullanılan bir vezindir.²⁸⁶

← طَبْطَبَةً طَبْطَبَةً su veya sel şırıltısı , دَبْدَبَةً ayak sesi , قَلَقَلَةً ses çıkartmak

فَعْلَلَة vezninde bir cümlelerin her kelimesinden bir veya bir kaç harf almak suretiyle yeni kelimeler türetilmiş ve bunlardan fiil ve sıfatlar getirilmiştir.²⁸⁷

demek لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ : حَوَّلَةً : Bismillâh demek , بَسْمَلَةً

demek عَنْ فُلَانٍ وَعَنْ فُلَانٍ : عَنَّة , demek حَسْبِيَ اللَّهُ : حَسْبَلَةً

gibi muzâaf masdarlar Basralılar'a göre rubâî mücerred, Kûfeliler'e göre ise, aslen sülâsî mücerred olup rubâî mücerrede ilhak edilmiş olan masdarlardır.²⁸⁸

b. فَعْلَلَة vezniyle ortak kelimeler

İsmi bu vezinde gelmesi: قَنْطَرَةٌ köprü, هَيْرَعَةٌ kaval, حَنْجَرَةٌ hançer gibi.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

gibi ortası illetli fiillerin bu vezindeki masdarı حَايَتْ , عَايَتْ ve هَايَتْ şeklinde iken illet harfi, -makabli fethalı olduğundan- "elif"e çevrilerek bu kelimeler, حَاة , عَاة ve هَاة şeklinde okunmuşlardır.²⁸⁹

3.2.2.2. فَعْلَال vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

Bu vezin muzâaf fiillerdeki ağırlığı gidermek maksadıyla baştaki harfin harekesini fethaya çevirmek suretiyle elde edilmiştir.²⁹⁰

← وَسُوسَ وَسُوسًا , زَلَزَلَ زَلَزَالًا

²⁸⁵ Sîbeveyh, IV,85; el-Mubberred, II,94. Bu veznin aslının bu babın bir diğer masdar vezni olan فَعْلَال kelimesi olduğu söylenmiştir. Kelimede bulunan "elif" hazfedilmiş, karşılığında sonuna bir "ta" getirilmiş ve böylece فَعْلَلَة vezni elde edilmiştir. Bk. el-Galâyîni, I,176.

²⁸⁶ Mehmed Zihni, 136.

²⁸⁷ Ali b. 'Osmân, 62; el-Hudârî, I,3; Mehmed Zihni, 136.

²⁸⁸ el-İm'ân, 22; Ali b. 'Osmân, 61.

²⁸⁹ el-Munşîf, II,174.

²⁹⁰ Sîbeveyh, IV,85; el-Hârizmî, III,78; eş-Şâfiye, 6; Şemseddin Ahmed, 16; el-Hudârî, II,32; el-Kefevî, 22,23.

Ancak وَسَوَّاسٌ gibi baş harfi fetha ile gelen kelimeler masdardan çok ism-i fâil mânasında kullanılmaktadır.²⁹¹

«مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ»

«Vesvese veren, pusuya yatanın şerrinden»²⁹² ayetindeki الْوَسْوَاسِ kelimesi, مُوسَّوس kelimesi yerine ism-i fâil mânasında kullanılmıştır.

Arap dilinde فَعْلَالٌ vezninde muzâaf olanlar dışında kelime yoktur. Bu babta فَعْلَالٌ vezni asıldır. فَعْلَالٌ şeklinde gelmesi تَفْعَالٌ veznine teşbihendir. تَفْعَالٌ vezninde تَبَيَّنَ ve تَلَقَّاءٌ kelimesi hariç masdarların hepsi تَفْعَالٌ vezninde gelmiştir. Sîbeveyh'e göre bu iki kelime dahi isimdir, ancak masdar mânasında kullanılmıştır. el-Kisâî, el-Ferrâ' ve ez-Zemaşşeri'ye göre وَسَوَّاسٌ kelimesi masdar, وَسَوَّاسٌ kelimesi ise isimdir.²⁹³

Sahîh fiillerin masdarı فَعْلَالٌ şeklinde gelmez. Zira فَعْلَلٌ fiilinin masdarında kıyas, فَعْلَالٌ şeklinde gelmesidir.²⁹⁴ Buna göre دَحْرَجَ fiilinin masdarı دَحْرَاجٌ değil, aksine دَحْرَاجٌ şeklinde gelmesi gerekir.

b. فَعْلَالٌ vezniyle ortak kelimeler

1. İsm-in bu vezinde gelmesi: حَنَحَاتٌ *yabanî fesleğen* gibi.
2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: زَلْزَالَ *vesvese veren, حَنَحَاتٌ hızlı, hareketli* gibi.

c. Bu babın diğer masdar vezinleri

1. فَعْلَالٌ vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

Bu vezin genel kaideye uygun olarak فَعْلَلٌ şeklindeki rubâî mücerred fiilin masdarı olması dolayısıyla baştaki harfin harekesini kesreye çevirmek ve sondan bir öncesine "elîr" getirmek suretiyle فَعْلَالٌ şeklinde gelen kıyâsî bir masdar veznidir.²⁹⁵ فَعْلَلٌ fiilinin masdarında فَعْلَالٌ vezninin kıyas olması gibi فَعْلَلٌ babında da فَعْلَالٌ vezni, فَاعِلٌ nin masdarı olan فَيَعَالٌ mevkiinde sayılmıştır.²⁹⁶

²⁹¹ Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,262; Baḥrâk, 192; eş-Şabbân, II,308; 'Alî b. 'Osmân, 61; el-Ḥudârî, II,32.

²⁹² en-Nâs (114),4.

²⁹³ eş-Şabbân, II,309.

²⁹⁴ el-Ḥârizmî, III,78; Şemseddin Aḥmed, 16; el-Ḥudârî, II,32; el-Kefevî, 23.

²⁹⁵ Sîbeveyh, IV,85; el-Muberrred, II,93; ez-Zemaşşerî, 262; eş-Şâfiye, 6.

²⁹⁶ Sîbeveyh, IV,85.

← دَخَرَاجَ دِخْرَاجًا ، زَلْزَلَ زَلْزَالًا ، *sallamak, sarsmak, yuvarlamak*

Genel kaideye uygun olan فَعْلَالْ vezninin muzââf fiillerde kıyasî, diğer fiillerde semâî olduğu söylenmiştir.²⁹⁷ Bu kaideye göre زَلْزَلَ , وَسُوسَ , فَعْلَالْ vezni, دَخَرَاجَ , سَرْهَفَ vb. fiillerde semâî kabul edilmiştir.

b. فَعْلَالْ vezniyle ortak kelimeler

1. İsmi bu vezinde gelmesi: سِرْوَال *pantolon*, غَرْبَال *kalbur*, طَرْبَال *dağdaki kaya çıkıntısı* gibi.

2. Sıfatın bu vezinde gelmesi: سِرْدَاح *düz*, سِرْدَار *komutan, general* gibi.

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

حَايْتُ , عَايْتُ ve هَايْتُ gibi ortası ve sonu illetli fiillerin bu vezindeki masdarında "elif", -makabli kesreli olduğundan "yâ" harfine, sondaki "elif" ise, -zâid "elif"ten sonra geldiğinden- "hemze"ye çevirmek suretiyle bu kelimeler, حَيْحَاءَ , عَيْعَاءَ ve هَيْهَاءَ şeklinde okunmuşlardır.²⁹⁸

2. فَعْلَلَى vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

فَعْلَلْ fiilinin semâî bir masdar vezni olduğu söylenmiştir.²⁹⁹

← قَهْقَرَقَهْقَرَى *gerisin geri dönmek*

b. فَعْلَلَى vezniyle ortak kelimeler

İsmi bu vezinde gelmesi: حَجَجَى (bir kabile adı) gibi. Bu vezinde gelen bir sıfatın bulunmadığı söylenmiştir.³⁰⁰

3. فُعْلَاءَ vezni

Bu veznin fiili ve kaidesi

فُعْلَلْ fiilinin bir başka semâî masdar vezni olduğu söylenmiştir.³⁰¹

← قَرْقَصَ قَرْقَصَاءَ *dizlerini karnına çekip oturmak*

²⁹⁷ ez-Zemahşerî, 262; İbn 'Akl, II, 131; Şemseddin Ahmed, 16; 'Alî b. 'Osmân, 61; el-Huḍarî, II, 32; el-Kefeî, 22; el-Hamelâvî, 72.

²⁹⁸ el-Munşif, II, 171, 172.

²⁹⁹ er-Rifâ'î, 43; el-Huḍarî, II, 32.

³⁰⁰ Sîbeveyh, IV, 296.

³⁰¹ er-Rifâ'î, 43.

kötüsü ölümdür" beytinde olduğu gibi حَوْقَل fiilinin حَيْقَالَ şeklinde ikinci bir vezni daha olduğu rivayet edilmiştir.³⁰⁸

c. Bu vezinde yapılan değişiklikler

1. فَوْعَلَة vezninde ilhakin bozulmaması için değişikliğe gidilmemiştir. Çünkü kelimenin ortasında yapılacak olan değişiklik ilhaki bozacağından gerek masdar ve gerekse müştakkatında değişiklik yapılmamıştır.³⁰⁹

2. حَوْقَل fiilinin ikinci masdarında "vâv", -makabli kesreli olduğundan- "yâ" harfine çevrilerek حَيْقَالَ şeklinde gelir.

3.2.3.3. فَيْعَلَة (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

فَيْعَل veznindeki fiilin kıyasî bir masdar veznidir.³¹⁰

← يَيْطَرُ يَيْطَرَةً yarmak, baytarlık yapmak

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde ve müştakkatında ilhakin bozulmaması için herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

3.2.3.4. فَعُولَة (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

فَعُول veznindeki fiilin kıyasî masdar veznidir.³¹¹

← جَهْوَرُ جَهْوَرَةً sesi yükseltmek, yüksek sesle konuşmak

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde ve müştakkatında ilhakin bozulmaması için değişiklik yapılmamıştır.

³⁰⁸ *Fvdaḥu'l-Mesâlik*, II,263; *İbn 'Aḳîl*, II,131; *İbnu'n-Nâzım*, 169; *eş-Şabbân*, II,309; *el-Ḥamelâvî*, 72.

³⁰⁹ *el-İm'ân*, 22; *Alî b. 'Osmân*, 63; *el-Kefevî*, 24.

³¹⁰ *el-Binâ*, 223.

³¹¹ *el-Binâ*, 224.

3.2.3.5. فَعْنَلَة (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

فَعْنَل veznindeki fiilin kıyası, ancak gayet az kullanılan bir masdar veznidir.³¹²

← قَلَسَ قَلَسَةً şapka, serpuş giymek

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde ve müştakkatında ilhakin bozulmaması için değişiklik yapılmamıştır.

3.2.3.6. فَعْلِيَة (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

فَعْلِي veznindeki fiilin kıyası, ancak gayet az kullanılan bir masdar veznidir.³¹³

← سَلَقَ سَلَقَةً sırt üstü yatırmak

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

فَعْلِي veznindeki bir kelime فَعْلَلَة gibi aslı üzere okunabildiği gibi "ya" harfini, -makabli fethalı olduğundan- "elî"e çevirerek فَعْلَلَة şeklinde okumak da mümkündür. Kelimenin sonu değişikliğe müsait olduğundan orada yapılan değişikliğin ilhaki bozmayacağı görüşünden hareketle, ilâle müsamaha edilmiştir.³¹⁴

3.2.4. Rubâî mezîd masdarlar, vezinleri ve bazı özellikleri

Rubâî mezîd masdarlar, rubâî mücerred fiillerin başına, ortasına veya sonuna bir veya iki harf eklemek suretiyle elde edilen fiiller ile bunlara mülhak olan fiillerin masdarları olup *humâsî* ve *südâsî* olmak üzere 2'ye ayrılır.

³¹² Sîbeveyh, IV,286; İbn 'Uşfûr, 116.

³¹³ Sîbeveyh, IV,286; İbn 'Uşfûr, 116.

³¹⁴ Seyyid 'Abdullâh, 19; Şemseddîn Ahmed, 23; İbn Kemâl, 23; el-İm 'ân, 22; Muştafâ Şıdkî, 45; el-Kefevî, 25.

← تَجَوَّرَبَ تَجَوَّرِبًا *çorap giyinmek*

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde de ilhakın bozulmaması için herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

3.2.4.2.3. تَفَعَّلَ (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

تَفَعَّلَ veznindeki fiilin تَفَعَّلَ şeklinde elde edilen kıyasî bir masdar veznidir.³¹⁹

← تَشَيْطَنَ تَشَيْطُنًا *şeytanlaşmak, şeytan gibi azgın olmak*

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde de ilhakın bozulmaması için herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

3.2.4.2.4. تَفَعَّلَ (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

تَفَعَّلَ veznindeki fiilin تَفَعَّلَ şeklinde elde edilen kıyasî bir masdar veznidir.³²⁰

← تَرَهَّوْكَ تَرَهَّوْكَأ *böbürlenmek*

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde de ilhakın bozulmaması için herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

3.2.4.2.5. تَفَعَّلَ (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

تَفَعَّلَ veznindeki fiilin تَفَعَّلَ şeklinde elde edilen kıyasî bir masdar veznidir.³²¹

← تَقَلَّسَ تَقَلَّسًا *şapka, serpuş vs. giyinmek*

³¹⁹ *eş-Şâfiye*, 3; *İbn 'Uşfûr*, 116; *Ahmed b. 'Alî*, 10; *Muṣṭafâ Şıdkî*, 64.

³²⁰ *eş-Şâfiye*, 3; *İbn 'Uşfûr*, 116; *Ahmed b. 'Alî*, 10; *Baḥrâk*, 149; *Muṣṭafâ Şıdkî*, 64.

³²¹ *İbn 'Uşfûr*, 117.

3.2.4.2.6. تَفْعَلِي (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

تَفْعَلِي veznindeki fiilin تَفْعَلِي şeklinde elde edilen kıyasî bir masdar veznidir.³²² Ancak fazla yaygın olmadığından bazı sarf kitaplarında mülhaklar arasında sayılmamıştır.

← تَقْلَسَى تَقْلَسِيًا şapka, serpuş vs. giyinmek

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde kelimenin sonunda "ya" bulunduğu için makablinin harekesi kesreye çevrilerek vezin, تَفْعَلِي şeklinden تَفْعَلِي şekline dönüştürülmüştür.

3.2.4.2.7. تَمَفْعَل (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

تَمَفْعَل veznindeki fiilin تَمَفْعَل şeklinde gelen bir masdar veznidir.³²³

← تَمَسْكَنَّ تَمَسْكُنًا zillet ve acziyet göstermek

Nadir sayılan bu vezin, iki sebepten dolayı şâz kabul edilmiştir.

Birincisi: Başındaki "mîm", zâid kabul edilirse ilhaka aykırı sayılmaktadır. Zira ilhak, kelimenin başına harf getirmekle olmaz.

İkincisi: Şayet "mîm" harfi asıl kabul edilirse, تَمَفْعَل babına mülhak değil rubâî mezîd bablardan sayılmalıdır. Nitekim تَمَسْكَنَّ de fasîh lûgat, تَمَسْكَنَّ dir.³²⁴

3.2.4.2.8. تَفْعُلْت (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

تَفْعُلْت veznindeki fiilin تَفْعُلْت şeklinde elde edilen bir masdar veznidir.³²⁵

← تَفَعَّرَتْ تَفَعَّرَتْ ifritleşti, ifrit gibi oldu

Bu vezin, bu babta gelen kelimeler yok denecek kadar az olduğundan bazı sarf kitaplarında sayılmamıştır.

³²² İbn 'Uşfûr, 116; Muştafâ Sıdkî, 64.

³²³ eş-Şâfiye, 3; İbn 'Uşfûr, 117; Aḥmed b. 'Alî, 10; Bahrak, 144.

³²⁴ Seyyid 'Abdullah, 19; İbn Kemâl, 23; 'İşâmuddîn, 19; Muştafâ Sıdkî, 63.

³²⁵ eş-Şâfiye, 3; İbn 'Uşfûr, 117; Aḥmed b. 'Alî, 10; Bahrak, 144.

3.2.4.2.9. تَفَهُّلٌ (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

تَفَهُّلٌ veznindeki fiilin تَفَعَّلْتُ şeklinde elde edilen bir masdar veznidir.³²⁶

← تَرَشَّهَفَ الْمَاءَ تَرَشُّهْفًا *suyu emmek*

Bu vezin de bir önceki vezin gibi nadir olan vezinlerdendir.

3.2.4.3. Sūdâsî fiillerin masdarı

Rubâî mücerred üzerine iki harf eklemek suretiyle elde edilen اِفْعَلَّلَ ve اِفْعَلَّلَ veznindeki fiillerin اِفْعَلَّلَ ve اِفْعَلَّلَ şeklindeki masdarı olmak üzere 2'ye ayrılır.

3.2.4.3.1. اِفْعَلَّلَ (babı) vezni

Bu veznin fiili ve kaidesi

اِفْعَلَّلَ kalıbındaki fiilin اِسْتَفْعَالَ veznine benzer şekilde اِفْعَلَّلَ vezninde elde edilen kıyasî bir masdar veznidir.³²⁷

← اِحْرَنْجَمَ اِحْرَنْجَامًا *toplanmak*

3.2.4.3.2. اِفْعَلَّلَ (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

اِفْعَلَّلَ veznindeki fiilin اِسْتَفْعَالَ veznine benzer şekilde اِفْعَلَّلَ vezninde elde edilen kıyasî bir masdar veznidir.³²⁸

← اِقْشَعَرَ اِقْشِعْرَارًا *ürpermek*

b. Bu babın diğer masdar vezinleri

1. فُعْلَيْة vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

فُعْلَيْة fiilinin bir diğer masdar kalıbı olduğu söylenmiş, ancak şâz kabul edilmiştir.³²⁹

³²⁶ Baḥrak, 145.

³²⁷ Sibeveyh, IV,85; Mehmed Zihni, 204.

³²⁸ Sibeveyh, IV,85; Mehmed Zihni, 205.

³²⁹ Şerḥu'l-'Umde, II,724 vd.; İbnu'n-Nâzım, 169; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,263; eş-Şabbân, II,309; el-Ḥamelâvi, 72; 'Abbâs Ḥasan, IV,201. Bu ve bunun gibi kaideye aykırı olarak gelen masdarlar

← إِقْشَعَرْتُ قَشَعْرِيَّةً ، إِطْمَأَنَّ طُمَأْنِينَةً ، يَاطِشُ مَاكُ ، سَكُونَتُ بُلْمَاكُ

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu babın fiilinde peş peşe gelen iki harf olduğundan birbirlerine idgam edilirken, masdar "elir"i bu harflerin arasını ayırdığından, masdar idgamsız olarak gelir.

3.2.4.4. Sūdâsî fiillerin masdarına mülhak masdarlar

Tüm çekimlerinde اِفْعِلَالْ veznine denk olan masdarlardır.³³⁰ Bunlar da اِفْعِلَالْ ve اِفْعَلَّى veznindeki fiillerin اِفْعِلَالْ , اِفْعِلَالْ şeklindeki masdarı olmak üzere 2 baktır.³³¹

3.2.4.4.1. اِفْعِلَالْ (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

اِفْعِلَالْ veznindeki fiilin اِفْعِلَالْ şeklinde elde edilen bir masdar veznidir.³³²

← اِقْعَنْسَسْ اِقْعِنْسَاسًا ، دَوْنَمَكُ ، كَالْمَاكُ ، اِقْعِنْسَسْ اِقْعِنْسَاسًا

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde de ilhakin bozulmaması için herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

3.2.4.4.2. اِفْعِلَالْ (babı) vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

اِفْعِلَالْ veznindeki fiilin اِفْعِلَالْ şeklinde elde edilen bir masdar veznidir.³³³

← اِسْلَنْقَى اِسْلِنْقَاءً ، يَاطِشُ مَاكُ ، سَكُونَتُ بُلْمَاكُ

b. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu veznin sonunda bulunan "ya" harfi, -zâid "elir"ten sonra geldiğinden-"hemze"ye çevrilir. Bu kaideye göre اِسْلِنْقَاءُ şeklindeki kelime اِسْلِنْقَاءُ şeklinde okunur.

Sîbeveyh'e göre ism-i masdar, diğer âlimlere göre ise semâfidir. Bk. Sîbeveyh, 85; İbn 'Akl, II, 131; er-Rifâ'i, 45.

³³⁰ İbn 'Uşûr, 117; 'İşâmuddîn, 19; Muştafâ Şıdkî, 63.

³³¹ eş-Şâfiye, 4; İbn 'Uşûr, 117.

³³² el-Bindî, 229.

³³³ el-Bindî, 230.

3.3. Merre masdarı

Gerek sülâsî ve gerekse sülâsî dışında olsun masdar, mutlak eyleme delâlet etmesinin yanı sıra bazı küçük değişikliklerle eylemin kaç defa yapıldığını da ifade eder. Böylece "*mutlak eylemle birlikte eylemin sayısını da anlatmak üzere getirilen ve özel bir kalıbı olan masdara merre veya aded masdarı*"³³⁴ denilir. Merre masdarı, sülâsî ve sülâsî dışındaki fiillerden olmak üzere 2'ye ayrılır.

3.3.1. Sülâsî mücerred fiillerin merre vezni ve şartları

Bir sülâsî mücerred fiilin merre masdarı, her zaman فَعْلَة vezninde gelir.³³⁵ Sülâsî mücerred masdarları konusunun فَعْلُ vezninde anlatıldığı gibi asıl masdar, فَعْلُ veznidir. جُلُوس ve ذَمَاب denildiğinde bunlarda fiillerinde bulunmayan bazı fazlalıklar bulunmaktadır. Âlimlere göre فَعْلُ şeklindeki fiilin masdarı فَعْلَة veznindedir. Mutlak masdar, cins isim mevkiinde olduğundan mutlak masdar ile merre masdarı arasındaki farkı belirtmek için merre masdarında, asıl masdarın sonuna bir "ta" getirilerek فَعْلَة denilmiştir.³³⁶

Her fiilin merre masdarı gelmez. Bir fiilin merre masdarının gelebilmesi için hem fiilde hem de fiilin mutlak masdarında bulunması gereken bazı şartlar vardır.

1. Masdarın fiili tam olmalıdır. كَانَ , صار gibi nakıs fiillerin merre masdarı gelmez.³³⁷

2. Masdar maddî anlamı fiillerden bina edilmiş olmalıdır. عِلْم , جَهْل vb. zihnî ve kalbî fiillerden merre masdarı gelmez.³³⁸

3. Fiil, tekrarı kabil olmalıdır. حَسَن , كَرَم ve جَهْل gibi sabit sıfata delâlet eden fiillerden merre masdarı gelmez.³³⁹

³³⁴ el-Hulvânî, 166; 'Abbâs Hasan, III,225; Fu'âd Ni'me, II,35; Muḥammed Sâlim Muḥaysin, *Taṣrîfu'l-Esmâ' ve'l-Ef'âl fî Dav'i Esâlibi'l-Kur'ân*, 347.

³³⁵ Sibeveyh, IV,45; ez-Zemaḥşerî, 266; eş-Şâfiye, 6; ez-Zencânî, 176; *Şerḥu'l-'Umde*, II,726; el-Eşbâh, IV,207; *Evḍaḥu'l-Mesâlik*, II, 265; el-Hamelâvî, 73; el-Galâyînî, I,178; el-Hulvânî, 168; 'Abbâs Hasan, III,227.

³³⁶ Sibeveyh, IV,45; Seyyid 'Abdullâh, 43.

³³⁷ el-Hulvânî, 166; Muḥammed Sâlim, 347.

³³⁸ eş-Şabbân, II,310; el-Huḍarî, II,32; er-Rifâ'î, 42; el-Hulvânî, 166; 'Abbâs Hasan, III,227; Muḥammed Sâlim, 348.

³³⁹ eş-Şabbân, II,310; el-Huḍarî, II,32; er-Rifâ'î, 42; el-Hulvânî, 166; 'Abbâs Hasan, III,227; Muḥammed Sâlim, 348.

← رَحِمَهُ رَحْمَةً وَاحِدَةً. ona bir defa rahmet etti.

دَعَاهُ دَعْوَةً وَاحِدَةً. onu bir kere çağırdı.

فَعْلَةٌ vezninde gelen حَمِيَّةٌ , نَشْدَةٌ gibi masdarların فَعْلَةٌ veznine çevrilmeden sadece sıfatlamak suretiyle merre masdarı olarak kullanılabileceği söylenmiştir.³⁴⁶ Ancak bu görüş, genel kaideye aykırı gibi görüldüğünden münferit kalmıştır.

Sonunda "tâ" bulunan bir masdarı, merre masdarına çevirirken mutlak masdardan farkını belirtmek için kelimenin sonunda bulunan "tâ" harfi hazfedilebilir.³⁴⁷

Bir masdarın eşanlamlısı merre masdarı olarak kullanılabilir.³⁴⁸

← يَدَعُهُ تَرْكَةً وَاحِدَةً. onu bir kere terkeder.

3.3.1.1. Merre masdarının tesniyelenmesi ve cemilenmesi

Merre masdarı, fiilin sayısını belirtmek için getirildiğinden asıl masdarın aksine tesniyelenebilir, cemilenebilir.

← جَرَعْتُ الْمَاءَ جَرْعَتَيْنِ. Suyu iki yudumda içtim.

← رَكَعْتُ رَكَعَاتٍ. Birkaç rükû yaptım.

Cemi olarak getirilmek istenilen merre masdarı, cemi kalıbında getirilebildiği gibi, sayıya delâlet eden bir kelimeyi masdara izâfe ederek getirmek de mümkündür.

← رَكَعْتُ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ. Üç rükû yaptım.

Asıl masdar böyle değildir. Yani asıl masdar tesniyelenmez ve cemilenmez.³⁴⁹ Ancak masdardan çeşit kasedilirse o takdirde tesniye veya cemi olarak getirilebilir.³⁵⁰

أُحِبُّكَ حُبَيْنِ ؛ حُبَّ الْهَوَى وَ حُبًّا لِأَنَّكَ أَهْلٌ لِّذَاكَ.

Seni iki türlü sevgiyle seviyorum; beşerî sevgi ve bir sevgi daha var ki sen buna layıksın.

³⁴⁶ Baḥrak, 190.

³⁴⁷ Şerḥu's-Şâfiye, 62.

³⁴⁸ Sibeveyh, IV, 87.

³⁴⁹ Sibeveyh, III, 582, 593; Dâvûdu'l-Karşî, 17; el-Galâyînî, II, 24, 25.

³⁵⁰ el-Galâyînî, I, 180; el-Hulvânî, 167.

فَعْلَةٌ vezni cemilenirken ortası sahîh ise, فَعْلَاتٌ illetli ise, فَعْلَاتٌ şeklinde gelir.

← قَصْعَةٌ ← قَصَعَاتٌ ، قَوْمَةٌ ← قَوْمَاتٌ

3.3.1.2. Bu vezinle ortak kelimeler

Bu vezinde, sülâsî mücerred masdarlarından biri olan فَعْلَةٌ vezninde anlatılan kelimeler gelmektedir.

3.3.1.3. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezin herhangi bir değişikliğe uğramadan sahîh gibi kullanılır.

3.3.2. Sülâsî dışındaki fiillerin merre masdarı

Sülâsî dışındaki fiillerin merre masdarı, asıl masdarın sonunda "tâ" yoksa, asıl masdar vezninde gelir Ancak iki masdar arasındaki farkı belirtmek için kelimenin sonuna bir "tâ" eklenir.³⁵¹

← أَكْرَمَ إِكْرَامَةً. bir kere ikram etti.

← اسْتَخْرَجَ اسْتِخْرَاجَةً. bir kere çıkardı.

إِقَامَةٌ ve اسْتِقَامَةٌ gibi sonunda "tâ" bulunan asıl masdardan merre vezni getirilirken, iki masdar arasındaki farkı belirtmek için merre masdarı uygun bir sıfatla açıklanır.³⁵²

← أَقَامَ إِقَامَةً وَاحِدَةً. bir kere ikamet etti.

← اسْتَقَامَ اسْتِقَامَةً وَاحِدَةً. bir kere doğruldu.

← دَخَرَاجَ دَخْرَاجَةً. bir kere yuvarladı.

Bir masdarın مُقَاتَلَةٌ ve قِتَالٌ , دَخْرَاجَةٌ ve دِخْرَاجٌ gibi her ikisi de kıyasî olan iki vezni varsa, merre masdarı en çok kullanılan vezinden getirilir.³⁵³

← قَاتَلْتُ مُقَاتَلَةً ، دَخَرَجْتُ دَخْرَاجَةً

³⁵¹ Sibeveyh, IV,86; ez-Zemaḥşerî, 266; eş-Şâfiye, 6; ez-Zencânî, 176; el-Ḥamelâvî, 73; el-Galâyînî, I,179; el-Hulvânî, 168; ‘Abbâs Hasan, III,227.

³⁵² Şerḥu’s-Şâfiye, 62; İbn ‘Akîl, II,132,133; Seyyid ‘Abdullâh, 43; el-Ḥamelâvî, 73; el-Galâyînî, I,179; el-Hulvânî, 168; Muḥammed Sâlim, 349.

³⁵³ Sibeveyh, IV,87; Seyyid ‘Abdullâh, 43; eş-Şabbân, II,310; er-Rifâ‘î, 42; Muḥammed Sâlim, 349.

İki vezni olan bir asıl masdarın kıyasî vezninin sonunda "tâ" yoksa, kıyasî olmayan masdarın sonuna "tâ" ekleyerek merre vezni olarak kullanılmaz. Aksine kıyasî olana "tâ" eklemek suretiyle merre vezni elde edilir.³⁵⁴ Bu kai-deye göre كَذَّبَ fiilinin merre masdarında kıyas olmayan كِذَابَةٌ vezni kullanılamaz.

Mezîd masdarlarda ism-i masdar, merre masdarı olarak kullanılabilir.³⁵⁵

← إجتَوَرَ تَجَاوُرَةً

3.4. Nevi masdarı

Bir fiilin kaç defa yapıldığını ifade etmek için merre masdarı bina edildiği gibi, fiilin nasıl ve hangi şekilde yapıldığını ifade etmek için özel bir kalıp kullanılır. Böylece "mutlak eylemle birlikte eylemin nasıl ve ne şekilde yapıldığını anlatmak üzere getirilen ve özel bir kalıbı olan masdara nevi veya heyet masdarı denilir".³⁵⁶ Nevi masdarı, sülâsî fiillerin ve sülâsî dışındaki fiillerin nevi masdarı olmak üzere 2'ye ayrılır.

3.4.1. Sülâsî mücerred fiillerin nevi vezni ve şartları

Nevi masdarı, merre masdarında bulunması gereken şartlarla şu şekilde gelir.

a. Masdarın vezni ne olursa olsun, masdarın sonunda "tâ" harfi yoksa, fazlalıklar atılır ve vezin فَعْلٌ şekline çevrilerek sonuna bir "tâ" eklenir. Böylece فَعْلَةٌ vezni elde edilmiş olur.³⁵⁷

← سَجُودٌ secde etmek ← سَجْدَةٌ bir çeşit secde etmek

← حَوْلَانٌ dolaşmak ← حَوْلَةٌ bir çeşit dolaşmak

Nevi masdarı ne tür bir sıfatla anlatılmak isteniyorsa sıfatını, kendisinden sonra getirmek veya başına izâfe ederek fiilin keyfiyeti ifade edilmiş olur.

← لِفُلَانٍ مِشْيَةٌ هَادِيَةٌ / فُلَانٌ هَادِيٌ الْمِشْيَةَ. Falanca sakın yürüyüşlüdür.

³⁵⁴ Baḥrâk, 199; el-Ğalâyiñi, I,178; el-Ḥulvânî, 168.

³⁵⁵ Sibeveyh, IV,87.

³⁵⁶ Baḥrâk, 189; el-Ḥulvânî, 169; 'Abbâs Ḥasan, III,225; Fu'âd Ni'me, II,35; Muḥammed Sâlim 350.

³⁵⁷ Sibeveyh, IV,44; ez-Zemaḥşerî, 266; eṣ-Şâfiye, 6; ez-Zencânî, 176; Şerḥu'l-'Umde, II,726; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,265; el-Ḥamelâvî, 73; el-Ğalâyiñi, I,180; el-Ḥulvânî, 169; 'Abbâs Ḥasan, III,229.

b. Masdarın sonunda "tâ" harfi var, fakat فَعْلَة vezninde değilse, فَعْلَة veznine çevrilir. Buna göre دَرَايَة , سَرَقَة vb. masdarlar nevi vezni için bina edilirken دَرِيَّة ve سِرْقَة şekline çevrilir. Böylece iki masdar arasındaki fark belirtilmiş olur.³⁵⁸

← دَرَايَة bilmek ⇐ دَرِيَّة bir çeşit bilmek

سَرَقَة çalmak ⇐ سِرْقَة çalmak bir çeşit

c. Mutlak masdar فَعْلَة şeklinde ise, merre masdarı da aynı şekilde gelir, ancak merre masdarı olduğunu belirtmek için kelime uygun bir sıfatla açıklanır.³⁵⁹

← نَشِيدَ الضَّالَّةِ نَشْدَةً حَسَنَةً. Yitiğini güzelce aradı.

فَعْلَة vezninde gelen رَحْمَة gibi masdarların فَعْلَة veznine çevrilmeden sadece sıfatlamak suretiyle nevi masdarı olarak kullanılabileceği söylenmiştir.³⁶⁰ Nitekim kelimelerin en fasîhi olan Kur'ân-ı Kerim'de nevi masdarı, فَعْلَة vezninde gelmiştir.

«تَوَبُّوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا.»³⁶¹ «Samimi bir tevbe ile Allâh'a dönün.»

← رَحِمَهُ رَحْمَةً وَاسِعَةً. ona geniş bir şekilde rahmet etti.

← رَحِمَهُ نَوْعًا مِنَ الرَّحْمَةِ. ona bir çeşit rahmet etti.

Asıl masdarın sonuna bir "tâ" getirilmesi ve birinci harfin harekesinin kesreye çevrilmesiyle gelen اِتْيَانَةً , اِتْيَاءٌ kelimeleri bu babta şâz kabul edilmişlerdir.³⁶² Ancak bunları kaideye uygun olarak فَعْلَة vezninde اِتْيَاء , اِتْيَاءٌ şeklinde getirmek de mümkündür.³⁶³

3.4.1.1. Nevi masdarının tesniyelenmesi ve cemilenmesi

Nevi masdarı, merre masdarı gibi tesniyelenebilir, cemilenebilir. فَعْلَة vezni cemilenirken فَعْلَات veya فَعْلَاتٌ şeklinde iki türlü gelebilir.³⁶⁴

← ضَرْبَةٌ ⇐ ضَرْبَات / ضَرْبَات

³⁵⁸Abbâs Hasan, III,229.

³⁵⁹Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,265; Bahrak, 189,190; el-Hudârî, II,33; el-Galâyîni, I,178; el-Hulvânî, 170;

Abbâs Hasan, III,228,229; Muhammed Sâlim 350.

³⁶⁰Bahrak, 189,190.

³⁶¹et-Tahrîm (66),8.

³⁶²Sibeveyh, IV,45; ez-Zemaḥşerî, 262; eṣ-Şâfiye, 6; Şerḥu's-Şâfiye, 62; el-Çârperdi, 55; Bahrak, 189; el-Galâyîni, I,179; el-Hulvânî, 167.

³⁶³Bahrak, 189.

³⁶⁴Sibeveyh, III,580,581.

3.4.1.2. Bu vezinle ortak kelimeler

Bu vezinde, sülâsî mücerred masdarların فَعْلَة vezninde anlatılan kelimeler gelmektedir.

3.4.1.3. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Bu vezinde sülâsî mücerred masdarın فَعْلَة vezninde anlatılan değişiklikler yapılmaktadır.

3.4.2. Sülâsî dışındaki fiillerin nevi masdarı

Kelimenin bünyesinin bozulmaması için sülâsî fiillerin dışındaki bablardan nevi masdarı bina edilmemiştir.³⁶⁵ Çünkü اِفْعَال , اِسْتِفْعَال gibi ziyadeli fiillerden nevi vezni getirilecek olsaydı, manevi gayeler için ziyade edilmiş olan harflerin atılması gerekecekti. Bu takdirde bir gaye için ziyade edilen harflerin atılmasıyla gaye de zail olacaktı. Ancak bu bablardan nevi binası kılınmak istenildiğinde asıl masdarın sonuna fiilin durumunu açıklayan bir sıfat getirilerek nevi masdarı ifade edilmiş olur.³⁶⁶

Korkan kimsenin gidişiyle yürüdüm. ← اِنطَلَقْتُ اِنْطِلَاقَ خَائِفٍ.

Çok konuşmak bıkkınlık getirir. ← التَّكَلُّمُ الْكَثِيرُ مُدْعَاةٌ لِلْمَلَلِ.

Sülâsî dışındaki bablardan فَعْلَة vezninde gelen اِخْتَمَرَتِ الْمَرْأَةُ خِمْرَةً Kadın bir çeşit yaşmak örttü, اِتَّقَبَتِ الْمَرْأَةُ نَقَبَةً Kadın bir çeşit peçe taktı, تَعَمَّمَ الرَّجُلُ عِمَّةً Adam bir çeşit sarık sardı gibi örneklerde bulunan خِمْرَةٌ , نَقَبَةٌ ve عِمَّةٌ şeklindeki nevi masdarlarının şâz olduğu söylenmiştir.³⁶⁷

3.5. Mimli masdar

"Başında, fiilde olmayan zâid bir "mîm" bulunan ve mutlak masdar mânasına delâlet eden"³⁶⁸ mimli masdar, mutlak masdar gibi zamandan ve mekandan mücerred olarak mutlak eylemi ifade eden bir masdar çeşididir. Mimli

³⁶⁵ *Evdaḥu'l-Mesâlik*, II,265; İbn 'Aḳîl, II,133; eş-Şabbân, II,311; er-Rifâ'î, 46; el-Ğa 180; el-Hulvânî, 169; Fu'âd Nî'me, II,35; Muḥammed Sâlim 350.

³⁶⁶ *Şerḥu'l-'Umde*, II,727; *Evdaḥu'l-Mesâlik*, II,265; Mehmed Zihni, 211; el-Ğalâyîni, I,180; 'Abbâs Hasan, III,229.

³⁶⁷ *Evdaḥu'l-Mesâlik*, II,265; İbn 'Aḳîl, II,133; eş-Şabbân, II,311; er-Rifâ'î, 46; el-Ḥamelâvî, 73; el-Ğalâyîni, I,180; el-Hulvânî, 169; Muḥammed Sâlim 350.

³⁶⁸ Bahrak, 202; Mehmed Zihni, 123; el-Ğalâyîni, I,180; el-Hulvânî, 164; 'Abbâs Hasan, III,186; Fu'âd Nî'me, II,34.

masdar, başındaki zâid "mîm" dolayısıyla bu adla anılmaktadır. Bu masdar, sülâsî mücerred ve sülâsî dışındaki fiillerin mimli masdarı olmak üzere 2'ye ayrılır.

3.5.1. Sülâsî fiillerin mimli masdarı

Kıyasî bir masdar vezni olan mimli masdar,³⁶⁹ sülâsî fiillerden ikisi kıyâsî, ikisi semâî ve ikisi de şâz ve nadir olmak üzere مَفْعَلٌ , مَفْعِلٌ , مَفْعَلَةٌ , مَفْعِلَةٌ ve مَفْعُلٌ şeklinde altı vezinde gelir.

3.5.1.1. مَفْعِلٌ vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

Bu vezin وَعَدَ يَعِدُ gibi "vâv"ı muzâride hazfedilmiş misâl fiil ile, "ayn"ı kesreli olan ecvef fiil dışında hangi baktan olursa olsun kıyasî bir mimli masdar veznidir.³⁷⁰ Bu vezni elde etmek için muzâri fiilinin başında bulunan harfi kaldırmak, karşılığında başına fethalı bir "mîm" getirmek ve "ayn"ın -fetha dışındaki- harekesini fethaya çevirmek yeterlidir.

← قَتَلَ يَقْتُلُ مَقْتَلًا ، ضَرَبَ يَضْرِبُ مَضْرَبًا dövmek

← فَتَحَ يَفْتَحُ مَفْتَحًا ، قَالَ يَقُولُ مَقَالًا söylemek, konuşmak

← غَزَى يَغْزُو مَغْزًى ، وَجَلَ يَوْجَلُ مَوْجَلًا ürmek, korkmak

← أَخَذَ يَأْخُذُ مَأْخِذًا ، رَدَّ يَرُدُّ مَرَدًّا reddetmek

← طَوَى يَطْوِي مَطْوًى ، وَقَى يَقِي مَوْقًى korumak

Bu vezin, "ayn"ı fethalı olduğu için telâffuzu kolay olduğundan hemen hemen tüm babların ortak masdar vezni sayılmıştır. Arap dilinde مَفْعِلٌ vezninde isim olmadığından "ayn"ı zammeli ve kesreli olan muzâri fiilinin mimli masdarı - hafif olduğundan- مَفْعُلٌ veznine hamledilmiştir.³⁷¹

³⁶⁹ *es-Şâfiye*, 6; *el-Muzhîr*, II,96; *el-Galâyînî*, I,180; *el-Hulvânî*, 164; *Abbâs Hasan*, III,231.

³⁷⁰ *ez-Zemahşerî*, 283; *Şerhu'l-'Umde*, II,734; *Bahrağ*, 204; *el-İm'ân*, 39; *Muştafâ Şıdkî*, 79; *Mehmed Zihnî*, 123; *el-Hamelâvî*, 73; *el-Galâyînî*, I,181.

³⁷¹ *Sîbeveyh*, IV,90; *Bahrağ*, 204.

b. Bu vezne aykırı olarak gelen kelimeler

Yukarıdaki kaideye uygun olarak مَفْعَلْ vezninde gelmesi gerekirken şâz oldukları için aşağıda görüldüğü gibi مَفْعِلْ vezninde gelen bazı mimli masdarlar bulunmuştur.³⁷²

← مَغْرِبْ batmak ، مَشْرِقْ doğmak ، مَطْلِعْ çıkmak ، مَنِبْتْ bitmek ،
 مَحْزَرْ boğazlamak ، كَسَمَكْ kesmek ، مَنَسِكْ ibadet etmek ، مَسْجِدْ secde etmek ،
 مَرْفِقْ eklemek ، مَسْكِنْ yerleşmek ، مَسْقِطْ düşmek ، مَفْرَقْ ayrılmak ،
 مَدْبْ kıpırdamak ، مَجْمِعْ toplamak ، مَرْجِعْ döndürmek ، دُونْمَكْ dönmek ،
 مَصِيرْ dönüşmek ، مَجِيْ gelmek ، مَأْوِيْ sığınmak ، مَكْبِرْ yaşlanmak ،
 مَهْلِكْ helak olmak

İbn Mâlik, kaideye aykırı olarak gelen bu masdarların semâî oldukları için nasıl işitilmişlerse öyle kabul edilmeleri gerektiğini ifade etmiş ve bunlarda kıyas yapılamıyacağını söylemiştir.³⁷³ el-Ferrâ' ise, bu masdarların işitilmemiş olsa da kaideye uygun olarak مَفْعِلْ vezninde getirilebileceğini söylemiştir.³⁷⁴ Nitekim el-Ferrâ'nın görüşünü tercih ederek bu kelimelerin kaideye uygun olarak getirilebileceğini, bunun yanı sıra semâî oldukları için de işitildiği gibi kullanılabileceğini söyleyenler de vardır.³⁷⁵

مَأْوِيْ kelimesi الْإِبِلْ kelimesine *deve barınağı*, şeklinde izâfe edilirse şâz, الْإِبِلْ kelimesi dışında kıyasa uygun olarak مَأْوِيْ şeklinde okunmuştur.³⁷⁶

c. Bu vezinle ortak kelimeler

1. İsm-i zaman ve ism-i mekanın bu vezinde gelmesi: Muzâri fiilin "ayn"ı fethalı veya zammeli olması halinde, tüm bablardan bu vezinde gelir. Ancak takdir değişir.

← مَكْتَبْ yazma zamanı , büro , yazıhane

³⁷² ez-Zemahşerî, 283; el-Hârizmî, III,136; Şerhu'l-'Umde, II,735; el-Muzhîr, II,97; el-İm'ân, 39; eş-Şabbân, II,311,312.

³⁷³ Şerhu'l-'Umde, II,735.

³⁷⁴ el-Hârizmî, III,136; eş-Şabbân, II,311,312.

³⁷⁵ el-Maṭlûb, 35; el-Hamelâvî, 83; 'Abbâs Hasan, III,234.

³⁷⁶ İbn Manzûr, I,274,275; el-Muzhîr, II,97.

← مَفْتَحٌ açma yeri, açma zamanı

2. Sayı isminin bu vezinde gelmesi: Bu vezinde birden ona kadar مَوْحَدٌ , مَثْنَى , مَثَلَتٌ ... مَعْشَرَ gibi *birer, ikişer, üçer ... onar* mânasında üleştirme sayıları gelmektedir.

3. İsmi bu vezinde gelmesi: مَوْزَقٌ , مَوْكَلٌ ve مَوْهَبٌ gibi özel isimler.

d. Bu vezinde yapılan değişiklikler

Ortasında "vâv" bulunan يَقُولُ , يَطُوفُ , يَمُوتُ vb. fiillerin masdarında "vâv"ın harekesi, makabli sakin olduğundan önce makabline taşınır, sonra da "elîf"e çevrilir. Böylece مَفْعَلٌ vezni مَفَالٌ veznine dönüşür.

← مَقُولٌ ← مَقُولٌ ← مَقَالٌ , مَطُوفٌ ← مَطُوفٌ ← مَطَافٌ

← مَخُوفٌ ← مَخُوفٌ ← مَخَافٌ , مَمُوتٌ ← مَمُوتٌ ← مَمَاتٌ

3.5.1.2. مَفْعِلٌ vezni

a. Bu veznin fiili ve kaidesi

Bu vezin وَعَدَ يَعِدُ gibi "vâv"ı muzâride hazfedilmiş misâl fiil ile, ortasında "yâ" bulunan ecvef fiillerde kıyasıdır.³⁷⁷ Bu vezni elde etmek için muzâri fiilinin başında bulunan harfî kaldırmak, karşılığında başına fethalı bir "mîm" getirmek ve "ayn"ın kesre dışındaki harekesini kesreye çevirmek yeterlidir.

← وَعَدَ يَعِدُ مَوْعِدٌ , وَضَعَ يَضَعُ مَوْضِعٌ koymak

← عَبَّ يَعِيبُ مَعِيبٌ , سَأَلَ يَسْأَلُ مَسْأَلٌ ayıplamak

Tayy kabilesine göre tüm misâl fiiller, sahîh gibi مَفْعِلٌ vezninde gelebilir.³⁷⁸ Onlara göre وَعَدَ يَعِدُ مَوْعِدٌ gibi مَوْعِدٌ de denilebilir.

وَعَدَ يَعِدُ gibi fiillerin mimli masdarında, مَفْعِلٌ vezni مَفْعَلٌ veznine tercih edilmiştir. Nakıs fiillerin masdarında ise isim mankûs olmasının diye مَفْعِلٌ vezni مَفْعَلٌ veznine tercih edilmiştir.³⁷⁹

³⁷⁷ Sibeveyh, IV,88; el-Hârizmî, III,137; Şerhu's-Şâfiye, 60; Seyyid 'Abdullâh, 42; el-Muzhîr, II,98; Bahrak, 202,203; el-İm'ân, 39,40; Muştafâ Şıdkî, 79; Mehmed Zihnî, 124; el-Hamelâvî, 73; el-Galâyînî, I,181; el-Hulvânî, 164; Abbâs Hasan, III,232.

³⁷⁸ el-Muzhîr, II,98; eş-Şabbân, II,311.

³⁷⁹ el-Muzhîr, II,97; er-Rifâ'i, 47.

وَقَى gibi, biri başında, diğeri sonda olmak üzere kendisinde iki illet harfî bulunan fiillerin mimli masdarının, مَفْعَلْ vezninde geleceği söylenmiştir.³⁸⁰ Buna göre وَقَى vb. fiillerin mimli masdarı, مَوْقٍ ve مَوْلٍ şeklinde gelmelidir. Ancak bu takdirde ismin mankûs hale dönmesi sözkonusu olacağından bu tür kelimeleri nakısa ilhak ederek مَفْعَلْ vezninde getirmek daha uygun görünmektedir.

Muzârîde "ayn"ı fethalı veya zammeli olan يَوْجَلْ ve يَيْسِرْ gibi fiillerin mimli masdarı, مَوْجَلْ veya مَيْسِرْ , مَيْسِرْ veya مَوْجَلْ , مَيْسِرْ veya مَوْجَلْ şeklinde iki türlü okunabileceği söylenmiştir. Bir başka görüşe ise, ism-i zaman ve ism-i mekanda مَوْجَلْ ve مَيْسِرْ denilse dahi, mimli masdarda مَيْسِرْ denilemeyeceği şeklindedir. Doğrusu da budur.³⁸¹ Çoğu Araplar, يَوْجَلْ kelimesini, ilâl yapmak suretiyle يَجَلْ veya يَاجَلْ şeklinde okunmasını nazar-ı dikkate alarak misâl fiilin mimli masdarı gibi, mimli masdarda مَوْجَلْ yerine مَوْجَلْ demişlerdir. مَوْجَلْ şeklinde getirenler ise, sahîh fiilin masdarına benzeterek مَوْجَلْ demişlerdir. Fiili olan isimlerin ilâl konusunda fiile tâbi oldukları bilinmektedir.³⁸²

Başında "yâ" harfî bulunan يَسِرْ vb. fiillerde ilâl yapılmadığından, bunlar mimli masdarda مَفْعَلْ vezninde gelir.³⁸³

Ortasında "yâ" bulunan fiillerin mimli masdarında üç görüş vardır.³⁸⁴

1. Bu tür fiillerin mimli masdarı, aksine bir şey duyulmuş olsun veya olmasın tıpkı sahîh fiillerin masdarı gibi مَفْعَلْ vezninde gelir. Nitekim el-Cevherî (v.398/1007), tercihini bu yönde belirtmiştir.³⁸⁵ Buna göre عَبَّ يَعِيبُ , عَبَّ يَعِيبُ vb. fiillerin mimli masdarı مَعَّاب , مَعَّاب , مَعَّاب şeklinde gelir.

2. Ortasında "yâ" bulunan fiillerin çoğu ikinci baktan geldiği için mimli masdarı مَفْعَلْ veya مَفْعَلْ vezninde iki türlü getirmek caizdir. Şu halde عَبَّ يَعِيبُ , عَبَّ يَعِيبُ vb. fiillerin mimli masdarı, مَعَّاب , مَعَّاب , مَعَّاب şeklinde veya مَعَّاب , مَعَّاب , مَعَّاب şeklinde gelebilir.

3. Bunlarda mimli masdar vezni semâîdir, nasıl işitilmişlerse öyle gelirler. مَفْعَلْ şeklinde işitilenler مَفْعَلْ , مَفْعَلْ vezninde işitilenler مَفْعَلْ vezninde gelirler. Bu

³⁸⁰ el-Maḥṣūd, 183.

³⁸¹ eṣ-Şabbân, II, 311; el-Hudârî, II, 33.

³⁸² Sîbeveyh, IV, 93; el-Hârizmî, III, 137; Şerḥu's-Şâfiye, 60; Seyyid 'Abdullâh, 42.

³⁸³ Sîbeveyh, IV, 94.

³⁸⁴ Baḥrâk, 213, 214; er-Rifâ'i, 50.

³⁸⁵ Baḥrâk, 213.

görüŖŖe göre مَصِير , مَزِيد , مَيِّت , مَغِيب , مَشِيب , مَحْيِي kelimeleri bu Ŗekilde iŖitildikleri için bunlarda kıyas car'ı olmaz.

Bunların içerisinde en doğru olanın üçüncü görüş olduğu söylenmiştir. Ancak bu takdirde nasıl geleceği belirtilmeyen mimli masdarların nasıl gelmesi gerekir sorusu cevapsız kalacağından bu görüş tartışmalıdır.³⁸⁶

مَدْبٌ مَفْعَلٌ gibi muzâaf fiillerin mimli masdarı , دَبَّ يَدِبُّ , مَدْبٌ مَحَلٌّ veya مَفْعَلٌ vezninde , مَدْبٌ مَحَلٌّ şeklinde iki türlü gelebilir.³⁸⁷

b. Bu vezne aykırı olarak gelen kelimeler

Yukarıdaki kaideye uygun olarak مَفْعِلٌ vezninde gelmesi gerekirken şâz olmaları cihetiyle aşağıda görüldüğü gibi başka vezinlerde gelen bazı mimli masdarlar bulunmuştur.³⁸⁸

1. مَفْعُلٌ vezninde şâz olarak gelen mimli masdar:

← مَوْقِعٌ *vâkî olmak* , مَوْضِعٌ *koymak*

2. مَفْعَلَةٌ vezninde şâz olarak gelen mimli masdar:

← مَوْقِعَةٌ *vâkî olmak*

3. مَفْعَلَةٌ vezninde şâz olarak gelen mimli masdar :

← مَيْسِرَةٌ kolay olmak

c. Bu vezinle ortak kelimeler

İsm-i zaman ve ism-i mekanın bu vezinde gelmesi: Muzâri fiilin "şayn"ı kesreli olması halinde tüm bablardan bu vezinde gelir, ancak takdir değişir.

← مضرب *dövecek yer, dövecek zaman*

← مَجْلِس oturacak yer, oturacak zaman

³⁸⁶er-Rifâ'i, 50.

³⁸⁷ *el-Muzhir*, II, 97; 'Abbâs Hasan, III, 234.

³⁸⁸ *Serhu'l-'Umde*, II, 735; *Bahrak*, 207; *es-Šabbân*, II, 312.

3.5.1.3. مَفْعَلَة vezni

Bu veznin fiili ve kaidesi

Bu vezin مَفْعَلٌ şeklindeki bir mimli masdarın sonuna "tâ" eklemek suretiyle elde edilmiştir. Önceleri semâî kabul edilen bu vezin, 1971 yılında Kahire'de düzenlenen dil kongresinde Arap Dil Kurumu tarafından kelimelerin çokluğu ve yaygın olarak kullanılması gözönüne alınarak kıyâsî kabul edilmiştir.³⁸⁹ Bu karara göre مَفْعَلٌ vezninde gelen tüm mimli masdarları, sonuna "tâ" eklemek suretiyle bu vezinde getirmek mümkündür.

← مَقْبَرَة sevmek , مَزْلَة kaymak , gizlemek, gömmek

مَمْشَاة yürümek , مَلَامَة kınamak , مَقَالَة konuşmak , مَدْعَاة çağırmak

مَأْذَبَة ziyafet çekmek , مَشْرِقَة doğmak , مَرْحَمَة acımak , مَنَقَصَة eksiklik

مَقْدَرَة kabiliyetli olmak , مَخْمَصَة karnı acıkmak , مَشْأَمَة uğursuz olmak

مَفْعَلَة vezni aynı zamanda, bir nesnenin bir yerde çok olduğunu belirtmek maksadıyla câmid isimlerin türetilmesinde kullanılmaktadır. Ancak bu anlamda kullanılabilmesi için ismin üç harfli olması gerekir.³⁹⁰

← أَسَد aslan ← مَأْسَدَة aslanı bol yer , ذَنْب kurt ← مَأْذَبَة kurdu bol yer

سَيِّح yırtıcı hayvan ← مَسْبَعَة yırtıcı hayvanı bol yer

Dört harfli olduğu halde أَفْعَى ve حَيَّة kelimeleri مَفْعَلَة kara yılanı bol yer, مَحْيَا yılanı bol yer şeklinde bu anlamda kullanılmıştır. تَغْلَب tilki gibi asgari dört harfli olan kelimeleri bu vezinde bina etmek mümkün olmadığından bunlar izâfet halinde كَثِيرَةُ الثَّعَالِبِ tilkinin bol olduğu yer şeklinde kullanılır.³⁹¹

Bu vezin yukarıda belirtilen mânalar dışında bir şeyin sebebini bildirmek için de kullanılır.³⁹²

« إِنَّ الْوَلَدَ مَبْخَلَةٌ مَجْنُونٌ. »

«Gerçekte çocuk cimrilik ve korkaklık sebebi(kaynağı) dir.»³⁹³

³⁸⁹ el-Hulvânî, 164; 'Abbâs Hasan, III,235.

³⁹⁰ Sîbeveyh, IV,94; ez-Zemaşşerî, 285; ez-Zencânî, 175; Seyyid 'ale'l-'İzzî, 101; eş-Şabbân, II,312; el-Hamelâvî, 83.

³⁹¹ Sîbeveyh, IV,94; ez-Zemaşşerî, 285; Seyyid 'ale'l-'İzzî, 101.

³⁹² eş-Şabbân, II,312; Mehmed Zihni, 126; 'Abbâs Hasan, III,231.

³⁹³ İbn Mâce, Edeb, 3.

3.5.1.4. مَفْعَلَةٌ vezni

Bu veznin fiili ve kaidesi

Bu vezin semâî bir mimli masdar veznidir.³⁹⁴

← مَهْلَكَةٌ *helak olmak* ، مَعْجَزَةٌ *aciz olmak* ، مَحْسِبَةٌ ، مَظْنَةٌ *zannetmek*
 مَعْتَبَةٌ *azarlamak* ، مَشْرِقَةٌ *doğmak* ، مَقْبَرَةٌ *gömmek* ، gizlemek,
 مَقْدِرَةٌ *kabiliyetli olmak* ، مَأْدِبَةٌ *ziyafet vermek* ، مَحْمَدَةٌ *övmek*
 مَعِيشَةٌ *yaşamak* ، مَظْلَمَةٌ *zulmetmek* ، مَوْعِظَةٌ *öğüt vermek* ، مَعْرِفَةٌ *tanımak*

Nakıs fiilin mimli masdarı her zaman مَفْعَلٌ vezninde gelirken, sonuna "tâ" eklendiği takdirde bu vezinde gelir.³⁹⁵

← مَعْصًا ← مَعْصِيَةٌ ، مَحْمًا ← مَحْمِيَةٌ

3.5.1.5. مَفْعَلَةٌ vezni

Bu veznin fiili ve kaidesi

Bu vezinde gelen kelimeler son derece az olduğundan bu da, bir önceki vezin gibi semâî olarak kullanılan bir vezindir.³⁹⁶

← مَهْلَكَةٌ *helâk olmak* ، مَشْرِقَةٌ *doğmak* ، مَقْدِرَةٌ *güç yetirmek*
 مَأْدِبَةٌ *ziyafet vermek* ، مَعْدِرَةٌ *dilemek* ، مِيسْرَةٌ *kolay olmak* ،
 مَأْرِبَةٌ *akıllı olmak* ، مَكْرَمَةٌ *kerem sahibi olmak* ، مَعُونَةٌ *yardım etmek*

3.5.1.6. مَفْعَلٌ vezni

Bu veznin fiili ve kaidesi

Bu vezinde gelen kelimeler son derece az olduğundan bu da, bir önceki vezin gibi semâîdir.³⁹⁷

← مَكْرَمٌ *kerem sahibi olmak* ، مَعُونٌ *yardım etmek* ، مَهْلُكٌ *helâk olmak*

³⁹⁴ el-Çârperdi, 53; Şemseddin Ahmed, 15; Mehmed Zihni, 123.

³⁹⁵ Sibeveyh, IV,92; Şerhu's-Şâfiye, 60.

³⁹⁶ Baḥrak, 211; eş-Şabbân, II,312.

³⁹⁷ eş-Şâfiye, 6; el-Çârperdi, 53; Şemseddin Ahmed, 15; el-İm'ân, 35; Baḥrak,212; eş-Şabbân, II,312; er-Rifâ'i, 49; Mehmed Zihni, 123.

Sîbeveyh'e göre, Arap dilinde مَفْعُل vezninde isim olmadığından bu vezinde ne müfred ne de cemi olarak gelen herhangi bir kelime bulunmamaktadır. el-Ferrâ' ise, masdarın bu vezinde gelmesini uzak gördüğünden تَمْرَ kelimesinin تَمْرَة kelimesinin cemisi olduğu gibi, bu kelimelerin مَكْرَمَة , مَعُونَة ve مَهْلَكَة kelimelerinin cemisi olduğunu söylemiştir.³⁹⁸ Ona göre مَفْعُل kelimesi cemi olarak gelebilir.

أَبْلَغُ النُّعْمَانِ عَنِّي مَالِكًا ، إِنَّهُ قَدْ طَالَ حُبِّي وَأَنْتَظَرِي.

Numân'a sevgim ve hasretim uzadı diye benden selâmlarımı ilet.

Şiirdeki مَالِكًا kelimesi مَالِكَة kelimesinin cemisi olarak kullanılmıştır. Çünkü مَفْعُل vezni müfredde kullanılmaz.³⁹⁹ es-Sîrâfî (v.368/929) ise,

بُشَيْنُ الزَّمِي «لا» إِنَّ «لا» إِنَّ لَزَمِيهِ ، عَلَى كَثْرَةِ الْوَاشِينَ أَيْ مَعُون.

"Buşeyn! Sakın «لا» dan başka bir şey söyleme, sen bunu söylemekten geri kalmazsan o, jurnalcilere karşı ne büyük bir yardımdır." beytindeki مَعُون kelimesinin aslının مَعُونَة olduğunu, ancak şiir zaruretinden dolayı hazfedildiğini söylemiştir. el-Ferrâ' ise, "tâ'nın şiir zarureti dışında da hazfedilebileceğini söylemiştir.⁴⁰⁰

Mimli masdar vezinlerinden buraya kadar verilen bilgilerden ortaya şu sonuçlar çıkmaktadır.

1. Bazı mimli masdarlar yalnızca tek vezinde gelir. مَفْتَح , مَضْرَب gibi.
2. مَفْعُل vezninin sonuna "tâ" eklendiği takdirde, vezin مَفْعَلَة veznine dönüşür. مَقَالَة ve مَقْبَرَة gibi.
3. مَفْعُل vezninde gelen nakıs mimli masdarın sonuna "tâ" eklendiği takdirde, vezin مَفْعَلَة veznine dönüşür. مَعْصِيَة , مَحْمِيَة ve مَاوِيَة gibi.
4. "Ayn" mevkiinde "yâ" bulunan bir fiilin mimli masdarı, مَفْعِل veya مَفْعَل vezninde gelebilir. مَمَال , مَبَاع gibi.
5. Böyle bir fiilin مَفْعُل vezninde gelen mimli masdarının sonuna "tâ" eklendiği takdirde, vezin مَفْعَلَة veznine dönüşür.⁴⁰¹ مَعِيشَة gibi.

³⁹⁸ Şerhu's-Şâfiye, 60; el-Çârperdi, 53; Şabbân, II,312.

³⁹⁹ el-Hârizmî, III,138.

⁴⁰⁰ Şerhu's-Şâfiye, 60.

⁴⁰¹ Sîbeveyh, IV,88.

6. Muzâaf fiillerin mimli masdarı مَفْعَل veya مَفْعِل şeklinde iki türlü gelebilir.⁴⁰² مَحَلّ, مَدَبّ gibi.

7. Bazı mimli masdarlar مَفْعَلَة veya مَفْعِلَة şeklinde iki türlü gelebilir. مَضَلَّة , مَزَلَّة gibi.

8. Bazı mimli masdarlar مَفْعَلَة , مَفْعِلَة veya مَفْعَلَة şeklinde üç türlü gelebilir. مَهْلَكَة , مَشْرُقَة , مَقْدَرَة , مَأْدَبَة gibi.

9. Vezni bilinmeyen bir fiilin mimli masdarı bu babta -kıyasî oldukları için- مَفْعَل veya مَفْعِل şeklinde iki türlü gelebilir.⁴⁰³

3.5.2. Sülâsî dışındaki fiillerin mimli masdarı

Sülâsî dışındaki fiillerin mimli masdarı her zaman ism-i mef'ûl vezninde gelir.⁴⁰⁴

Sülâsî dışındaki mimli masdar, ism-i zaman ve ism-i mekan için ism-i mef'ûl vezninin tercih edilmiş olmasının iki sebebi vardır.⁴⁰⁵

Birincisi: İsm-i mef'ûl vezni, -"ayn"ı fethalı olduğu için- ism-i fâil vezninden daha hafiftir. Bilindiği gibi ism-i fâil kesre ile, ism-i mef'ûl ise, fetha ile gelir. Fetha, kesreden daha hafif olduğundan mimli masdarda İsm-i mef'ûl vezni tercih edilmiştir.

İkincisi: Gerek masdar ve gerekse zarf, mâna bakımından fiilin taalluk ettiği yer olması bakımından mef'ûl olduğundan İsm-i mef'ûl vezninin tercih edilmiş olması kıyasa uygun görülmüştür.

← مُخْرِجٌ , مُقَاتِلٌ , مُحَامِلٌ yüklenmek , vuruşmak , çıkarmak

مُنْطَلِقٌ , مُدْخَرٌ yürümek , yuvarlamak

3.5.3. Mimli masdarın hükmü

Mimli masdar her zaman müfred ve müzekker olarak gelir.⁴⁰⁶

^{402c} Abbâs Hasan, III, 234.

⁴⁰³ Mehmed Zihnî, 123.

⁴⁰⁴ Sibeveyh, IV, 95; ez-Zemaşşerî, 284; eş-Şâfiye, 6; Şerhu'l-'Umde, II, 729; Baḥrâk, 215; eş-Şabbân, II, 312; el-Ḥudârî, II, 33; el-Ḥamelâvî, 82; el-Galâyînî, I, 181; el-Hulvânî, 165; Abbâs Hasan, III, 232; Fu'âd Nîme, II, 34.

⁴⁰⁵ er-Rifâ'î, 50; Muştafâ Şıdkî, 80.

^{406c} Abbâs Hasan, III, 231.

3.6. Sınâî masdar

"Herhangi bir kelimenin veya ibarenin sonuna bir "یّة" takısı eklemek suretiyle masdar mânasına delâlet eden kelimedir."⁴⁰⁷

Sınâî (yapma) masdar*, masdar ekini getirmeden önce delâlet etmediği mücerred bir mânaya delâlet eder. Bu mücerred mânâ, o kelimeye ait olan sıfattır. Meselâ; *إِنْسَان* kelimesi *konuşan canlı* mânasına delâlet eder. Bu ismin sonuna masdar eki getirilerek *إِنْسَانِيَّة* denildiğinde ise, insanın sahip olduğu çeşitli sıfatların tümüne delâlet eden yeni bir mânâ ortaya çıkar.⁴⁰⁸

Diğer dillerde örneğin; İngilizcede olduğu gibi Arapçada da sınâî masdar yapmak için kelimenin sonuna bir masdar eki getirilir.

Human: İnsan ⇒ Humanity: İnsanlık ← *إِنْسَان ← إِنْسَانِيَّة*

Free: Hür ⇒ Freedom: Hürriyet ← *حُرّ ← حُرِّيَّة*

Masdar eki gerek câmid ve gerekse müştak olsun, Arapça ve Arapçaya girmiş olan kelimelerin sonuna eklenir.

Câmid isim: *insanlık* ← *إِنْسَانِيَّة* ← *insan* *إِنْسَان* ←

İsmi fâil: *câhillik* ← *جَاهِلِيَّة* ← *câhil* *جَاهِل* ←

İsm-i mef'ûl: *mazur olmak* ← *مَعْذُورِيَّة* ← *mazûr olan* *مَعْذُور* ←

İsm-i tafdîl: *faziletlilik* ← *أَفْضَلِيَّة* ← *en faziletli* *أَفْضَل* ←

Alem: *Osmanlılık* ← *عُثْمَانِيَّة* ← *Osman* *عُثْمَان* ←

Masdar: *masdarlılık* ← *مَصْدَرِيَّة* ← *masdar* *مَصْدَر* ←

İbare: *kapitalizm* ← *رَأْسُمَالِيَّة* ← *anamal* *رَأْسُ مَالٍ* ←

Yabancı kelime: *romantiklik* ← *رُومَانْسِيَّة* ← *romantik* *رُومَانْسِي* ←

⁴⁰⁷ Mehmed Zihni, 215; el-Hamelâvî, 73; el-Galâyîni, I, 184; el-Hulvânî, 171; 'Abbâs Hasan, III, 186; ed-Dahdâh, 77; Fu'âd Nîme, II, 34; Muḥammed Sâlim, 345.

*Eski âlimlerin en-Nezâ'ir adını verdikleri sınâî masdar sonraki âlimler tarafından bu adla anılmaya başlamıştır. Masdar mânasına delâlet eden fakat lâfzından fiil türetmeyen kelimeler 3'e ayrılır.

1. Sınâî masdar: *جَاهِلِيَّة*, *إِنْسَانِيَّة* gibi.

2. Lâfzından fiili olmayan fakat masdar mânasına delâlet eden: *وَيْح*, *وَيْس*, *وَيْل* gibi.

3. İsm-i masdar: *عَطَاء*, *سَلَام*, *كَلَام* gibi. Bk. Mehmed Zihni, 215; Muḥammed Sâlim, 345.

⁴⁰⁸ 'Abbâs Hasan, III, 186;

Felsefeciler ve kelâmcılar tarafından كَمِيَّة nicelik, ماهِيَّة nitelik, أَنَانِيَّة egoizm, هَوِيَّة kimlik, لَمِيَّة lemlik gibi türetilen terimlerle sıkça kullanılan sınâî masdar, son devirde de قَوْمِيَّة milliyetçilik, اِشْتِرَاكِيَّة sosyalizm, شُعْبِيَّة ulusçuluk vb. kelimelerle yaygın olarak kullanılmıştır.⁴⁰⁹

Müvelledler, ilimlerin Arapçaya tercüme edilmesinden sonra çok sayıda sınâî masdar türetmişlerdir. İlimler çeşitlenmiş, âlimler araştırmalarında derinleştikçe bir takım terimleri kullanma gereği ortaya çıktığından sınâî masdar kalıbına ihtiyaç duyulmuştur. Arap Dil Kurumu, 1971 yılında Kahire'de düzenlenen dil kongresinde yeni araştırmalar için bir takım terimlere ihtiyaç duyulduğundan sınâî masdarın kıyâsî olduğu kararına varmıştır.⁴¹⁰

Sonuna masdar eki eklenen her kelime sınâî masdar değildir. Şayet sonuna masdar eki gelen kelimedden sıfat mânası kasdediliyorsa mevsûfu zikredilsin veya zikredilmesin ism-i mensûb olur. Kelimedden sıfat mânası kasdedilmezse o takdirde sınâî masdar olur.⁴¹¹ Aşağıdaki misallerde sınâî masdarla ism-i mensûb arasındaki fark kolayca farkedilebilir.

الْأُسْلُوبِيَّةُ عِلْمٌ يَدْرُسُ الْأُسْلُوبَ وَيُحَدِّدُ خَصَائِصَهُ .

Üslûpçuluk, üslûbu inceleyen ve özelliklerini belirleyen bir ilim dalıdır

تَعَلَّمَ الْعَرَبِيَّةَ أَرَاظَايَ اَوَّغَرَن

تَعَلَّمَ اللُّغَةَ الْعَرَبِيَّةَ اَرَاظَايَ اَوَّغَرَن

« إِنَّكَ أَمْرٌ فَيْكَ جَاهِلِيَّةٌ . »

« Sen, kendisinde câhillik olan bir kişisin. »⁴¹²

Sınâî masdar için belli bir kalıp yoktur. Bu masdar müştakla te'vil edilen câmid bir isimdir.⁴¹³

عَالِمٌ ālim ← عَالِمِيَّة ālimlilil = الصِّفَةُ الْمُنْسُوبَةُ إِلَى الْعَالِمِ ālimle ilgili sıfat

⁴⁰⁹ el-Hulvânî, 172.

⁴¹⁰ Abbâs Hasan, III, 187; Muhammed Sâlim, 347.

⁴¹¹ el-Galâyîni, I, 184; el-Hulvânî, 172; ed-Dahdâh, 77.

⁴¹² el-Buḥârî, İmân, 22.

⁴¹³ el-Galâyîni, I, 184; el-Hulvânî, 172; Abbâs Hasan, III, 187.

3.7. Müevvel masdar

"أَنْ , أَنَّ , مَا , لَوْ ve كَيْ gibi masdar harfleri ile bunların sırası durumundaki cümlelerin yerine, masdar koymak caiz ve mümkün olan cümleciktir."⁴¹⁴

3.7.1. Masdar harfleri

3.7.1.1. "أَنْ": Sırası tam ve çekilen fiil olan bir masdar edatıdır. Sırası durumundaki fiil; mâzî, muzâri veya emir olabilir.⁴¹⁵

Gelenin gecikmesine şaştım.

عَجِبْتُ مِنْ أَنْ تَأَخَّرَ الْقَادِمُ.

Bana gelmen senin için iyidir.

أَنْ تَأْتِيَنِي خَيْرٌ لَكَ.

Ona kalkmasını yazdım.

كَتَبْتُ إِلَيْهِ بِأَنْ قُمْ.

Misâllerde "أَنْ" ve sırası durumundaki mâzî, muzâri ve emir fiillerinin yerine bu fiillerin مِنْ تَأَخَّرَ , مِنْ أَتَيْتَكَ ve بِقِيَامِهِ şeklinde masdarlarını koymak mümkün olduğundan, bunlara müevvel masdar denilmiştir.

Ancak bazı nahiv âlimleri, mâzî fiilinin başına "أَنْ" getirilmesine karşı çıkmışlardır. Onlara göre "أَنْ" yalnızca muzâri fiilinin başına gelir ve onu istikbale tahsis eder. İbn Hişâm ise, "şart edatının mâzî fiilinin başına geldiğinde mânasını istikbale tahsis ederek mahallini cezmettiği gibi, "أَنْ" harfi de, mâzî fiilinin başına gelir, mânasını istikbale tahsis eder ve mahallini nasbeder" diyerek onların bu görüşüne itiraz etmiştir.⁴¹⁶

Ebû Hıyyân el-Gırnâtî ise, emir fiilinin, "أَنْ"ın sırası olamayacağını ileri sürmüştür. Ona göre "أَنْ"ın, emir fiilinin başına gelmesi emir mânasını iptale götürür. Emir fiilinin başına gelen "أَنْ" tefsîriyye edatıdır. Meselâ; أَعَجَبْتُ أَنْ قُمْ cümlesinde أَنْ قُمْ cümlecîği fâil olamaz. Sîbeveyh'in كَتَبْتُ إِلَيْهِ بِأَنْ قُمْ şeklindeki rivayetinde⁴¹⁷ "bâ" harfi, zâid sayılmakta "أَنْ" ise, "أَيْ" mânasında tefsîriyye edatı mânasına gelmektedir. İbn Hişâm'a göre, Ebû Hıyyân'ın bu görüşü iki yönden geçersizdir.

⁴¹⁴ Şerhu's- Şuzûr, 382; İbn 'Akl, I,141; el-Galâiyî, III,263; 'Abbâs Hasan, I,368; ed-Dahdâh, 78.

⁴¹⁵ Sîbeveyh, III,152,162; ez-Zemahşerî, 374; İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, I,28; Muḥammed el-Anṭākî, el-Minhâc fi'l-Kavâ'id ve'l-İ'râb,198,199; 'Abbâs Hasan, I,338,369; ed-Dahdâh, 78.

⁴¹⁶ Muğni'l-Lebîb, I,28,29.

⁴¹⁷ Sîbeveyh, III,162.

1. Emir mânasının iptali mâzî ve muzâri mânasının iptaline benzer. *أَنْ قُمْ* cümlecîği fâil olamayacaksa fiilin ona taallûk etmesinin bir anlamı olmaz.⁴¹⁸

2. Sîbeveyh'in *كَتَبْتُ إِلَيْهِ بِأَنْ قُمْ* şeklindeki rivayeti, Ebû Hâyyân'ın lehine değil, aksine aleyhine delildir. Çünkü cer harfî, zâid de olsa ancak isim veya isim te'vilinde olan bir kelimenin başına gelir. Şu halde "أَنْ", tefsîriyye değil masdar edatıdır.⁴¹⁹

"أَنْ" harfinin sılası durumundaki fiil, masdarı olmayan câmid bir fiil ise, te'vil edilirken kendi mânasında bir masdarla te'vil edilir.⁴²⁰

شَاعَ أَنْ يَتَحَقَّقَ الْأَمَلُ وَأَنْ عَسَى الْكَرْبُ أَنْ يَزُولَ.

Emelin gerçekleşip, kederin gitmesi ümidi yaygınlaştı.

Misâlde "أَنْ"ın sılası olan *عَسَى* fiili çekilmeyen, câmid bir fiil olduğundan masdarla te'vil etme imkanı olmadığı için kendi mânasında bir masdarla te'vil edilmiştir.

شَاعَ أَنْ يَتَحَقَّقَ الْأَمَلُ وَرَجَاءُ الْكَرْبِ أَنْ يَزُولَ.

"أَنْ"ın sılası, menfî bir fiil ise te'vil edilirken masdarın başına olumsuzluğa delâlet eden bir kelime getirilir.⁴²¹

«وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» ← «عَدَمُ كَوْنِ شَيْءٍ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى»

*"İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur."*⁴²²

Diğer harflerin sılası mâzî veya muzâri şeklinde olurken sılası, emir fiili olan, yalnızca "أَنْ" harfidir.⁴²³

3.7.1.2. "أَنْ": Başına geldiği isim cümlesini masdara çeviren bir masdar edatıdır.⁴²⁴

Havanın normal olmasına sevindim.

سَرَّيْنِي أَنَّ الْحَوَّ مُعْتَدِلٌ.

⁴¹⁸ *Muğni'l-Lebîb*, I,29, 30.

⁴¹⁹ A.e., I,29,30.

⁴²⁰ *Abbâs Hasan*, I,376.

⁴²¹ A.e., I,377.

⁴²² *en-Necm* (53),39.

⁴²³ *Abbâs Hasan*, I,338.

⁴²⁴ *Sîbeveyh*, III,119; *ez-Zemaşşerî*, 349; *Muğni'l-Lebîb*, I,40; *el-Anţâkî*, 203 'Abbâs Hasan, I,320; *ed-Dahdâh*, 78.

Misâlde, *أَنَّ الْجَوَّ مُعْتَدِلٌ* cümlecîği masdar hükmündedir. Bu cümlecîğin yerine masdar koyabilmek için "أَنَّ"ın haberine bakılır ve sırasıyla şu işlemler yapılır.

1. "أَنَّ"ın haberi müştak ise, kendi lâfzından bir masdarla te'vil edilir.⁴²⁵ *مُعْتَدِلٌ* kelimesi müştak olduğundan bunun masdarı alınır. İsmine izâfe edilir ve cümle içerisindeki yerine göre irâbı verilir. Bu işlemlerden sonra *سَرْنَى إِعْتِدَالُ الْجَوِّ أَنَّ الْجَوَّ مُعْتَدِلٌ* cümlesi *سَرْنَى إِعْتِدَالُ الْجَوِّ* şekline dönüşür.

2. Haber zarf ise *إِسْتِقْرَارٌ* şeklinde masdarla te'vil edilir. Meselâ; *بَلَّغْنِي أَنَّكَ* cümlesinde haber, hakikatte *إِسْتَقَرَّ* veya *مُسْتَقَرٌّ* kelimesidir.⁴²⁶

3. Haber câmid bir isimse, o takdirde bir *كَوْنٌ* kelimesi takdir edilir. Çünkü her câmid haberi *كَوْنٌ* kelimesi ile muhber-i bihe nisbet etmek caizdir.⁴²⁷ Meselâ; *بَلَّغْنِي أَنَّ هَذَا زَيْدٌ* cümlesinde haber olan *زَيْدٌ* kelimesi, câmid olduğundan te'vil edilirken ismin başına *كَوْنٌ* kelimesi getirilir. Haber bu kelimenin manşûb haberi olur. Şu halde *بَلَّغْنِي أَنَّ هَذَا زَيْدٌ* cümlesinin te'vili; *بَلَّغْنِي كَوْنٌ هَذَا زَيْدًا* şeklindedir. Haberin câmid olduğu yerde *كَوْنٌ* kelimesi ile te'vil edilmesinin yanı sıra, haberin sonuna bir masdar eki getirmek ve isme izâfe etmek suretiyle cümleyi *بَلَّغْنِي زَيْدِيَّةٌ هَذَا* şeklinde te'vil etmek de mümkündür.⁴²⁸

4. Haber menfi bir fiil ise te'vil edilirken olumsuzluğa delâlet eden *عَدَمٌ* veya *إِنْتِفَاءٌ* kelimelerinden biri getirilir. Meselâ; *بَلَّغْنِي أَنَّكَ لَا تَجْتَهَدُ* cümlesinin te'vili, haber "لا" ile menfi olduğundan *بَلَّغْنِي عَدَمُ اجْتِهَادِكَ* veya *بَلَّغْنِي إِنْتِفَاءُ اجْتِهَادِكَ* şeklindedir.

3.7.1.3. "مَا": Masdar edatı olarak da kullanılan bu harf, masdariyye ve masdariyye-i zarfiyye olmak üzere ikiye ayrılır.

3.7.1.3.1. Masdariyye-i zarfiyye: Başına geldiği cümleyi masdara çevirirken aynı zamanda da cümleye zarf mânasını kazandırır. Bu harfin sılası mâzî, muzâri veya isim cümlesi olabilir.⁴²⁹ Sıla muzâri fiil ise genelde *لَمْ* ile menfi olarak kullanılır. Sıla müsbet de olabilir, ancak bu azdır.⁴³⁰

⁴²⁵ *Muğni'l-Lebîb*, I,40; 'Abbâs Hasan, I,376.

⁴²⁶ *Muğni'l-Lebîb*, I,40; 'Abbâs Hasan, I,376.

⁴²⁷ *Muğni'l-Lebîb*, I,40; 'Abbâs Hasan, I,376.

⁴²⁸ 'Abbâs Hasan, I,376.

⁴²⁹ *Muğni'l-Lebîb*, I,304; *el-Galâyîni*, III,264; *el-An'âkî*, 324; 'Abbâs Hasan, I,371; *ed-Dahdâh*, 78.

⁴³⁰ 'Abbâs Hasan, I,373.

a. Sılası mâzî fiil olan masdariyye harfine misal:

Sağ olduğum sürece Allâh'a ibadet ederim.   *أَعْبُدُ اللَّهَ مَا دُمْتُ حَيًّا.*

Misâlde *مَا دُمْتُ حَيًّا* cümlecîği te'vil edilirken *دُمْتُ* ve *حَيًّا* kelimeleri masdara çevrilir, başına bir *مُدَّة* kelimesi izâfe edilir. Böylece cümle *أَعْبُدُ اللَّهَ مُدَّةَ دَوَامِ حَيَاتِي* şekline dönüşür.

b. Sılası muzâri fiil olan masdariyye harfine misâl:

Beni ziyaret etmedikçe sana ikram etmem.   *لَا أَكْرِمُكَ مَا لَمْ تَزُرْنِي.*

Bu cümlelerin te'vili, fiilin masdarını almak, *لَمْ* kelimesinin yerine *عَدَم* ve bunların başına *مُدَّة* kelimesi izâfe etmekle *لَا أَكْرِمُكَ مُدَّةَ عَدَمِ زِيَارَتِكَ إِيَّايَ* şeklinde olur.

Sen uyudukça ben bağırmam.   *لَا أَصِيحُ مَا تَنَامُ.*

Bu cümlelerin te'vili de aynen yukarıdaki cümlelerin te'vili gibidir. Ancak fiil müsbet olduğundan başına *عَدَم* kelimesi getirilmez. *لَا أَصِيحُ مُدَّةَ نَوْمِكَ*

c. Sılası isim cümlesi olan masdariyye harfine örnek:

Vakit uygun olduğu sürece seni ziyaret ederim.   *أَزُورُكَ مَا الْوَقْتُ مُنَاسِبٌ.*

Bu cümlelerin te'vili yukarıdaki işlemlerle *أَزُورُكَ مُدَّةَ مُنَاسَبَةِ الْوَقْتِ* şeklindedir.

3.7.1.3.2. Masdariyye-i gayr-i zarfiyye: Başına geldiği cümleyi yalnızca masdara çevirir. Bu harfin sılası da mâzî, muzâri veya isim cümlesi olabilir. Zarfiyye olmayan "مَا"nın masdariyye olmasının iki alâmeti vardır.

Birincisi: Yerine "أَنْ" konulabilmesidir. Ancak "مَا", "أَنْ" gibi muzâriyi nasbetmez.⁴³¹

İkincisi: "مَا" harfinden sonra lazım fiil veya mef'ûlunu almış müteaddî fiil gelir.⁴³²

Adamın ihmalinden korktum.   *فَزِعْتُ مِمَّا أَهْمَلَ الرَّجُلُ.*

Gecelerin geçmesi beni sevindirdi.   *سَرَّنِي مَا ذَهَبَ اللَّيَالِي.*

Gazeteleri okumuş olman beni sevindiriyor.   *يَسُرُّنِي مَا قَرَأْتَ الصُّحُفَ.*

⁴³¹Sibeveyh, III,111,156; *Muğni'l-Lebb*, I,304; *el-Galâyiñi*, III,264; 'Abbâs Hasan, I,304; *ed-Daḥdâḥ*, 78.

⁴³²Abbâs Hasan, I,372.

Her iki çeşidiyle "مَ" harfî, mâna itibariyle sılasına göre mâzî, hal veya istikbale delâlet edebilir. Ancak uygun olan hal mânasına delâlet etmesidir.⁴³³

3.7.1.4. "كَي": Muzâri fiilinin başına gelen ve onu nasbederek masdara çeviren bir edattır. Mâna ve amel bakımından "أَن" gibidir. Bu harfin "أَن" mânasında olması ve masdariyet ifade etmesi için başında lâfzan veya takdiren cer harfinin bulunması gerekir.⁴³⁴

Bana ikram etmen için sana geldim.

جِئْتُكَ لِكَي تُكْرِمَنِي.

جِئْتُكَ كَي تُكْرِمَنِي.

"كَي" in başında cer harfî takdir edilmezse, kendisi cer harfî olur ve kendisinden sonra "أَن" gizlenir.⁴³⁵

جِئْتُكَ كَي تُكْرِمَنِي.

Misâlde "كَي" in başında cer harfî bulunmadığından ve takdir de edilmediği için kendisi "lâm" mânasında cer harfî olmuş, kendisinden sonra da cümleyi masdarla te'vil etmek için bir "أَن" takdir edilmiştir. Buna göre جِئْتُكَ كَي تُكْرِمَنِي cümlesi جِئْتُكَ لَأَن تُكْرِمَنِي mânasındadır.

el-Ahfeş, "كَي" in her zaman cer harfî olduğunu söylemiştir. Ona göre muzâri fiili, gizli "أَن" ile mansûbtur. Ancak onun bu iddiası "كَي" in başında cer harfî bulunan اَيُّهَا لِكَيْلَا تَأْسَوْا ayeti⁴³⁶ ile çelişmektedir. Zira aynı mânaya gelen iki cer harfî peş peşe kullanılamaz. Kûfeliler ise, "كَي" in her zaman nasb edatı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Kûfelilerin bu iddiası كَيْمَ "niçin" şeklindeki soru edatı ile birlikte kullanılan "كَي" kelimesi ile çelişmektedir. Zira bu durumda nasb edatının, soru edatının başına gelmesinin bir anlamı olmaz.⁴³⁷

3.7.1.5. "أَ" (Hemze-i Tesviye): Araları "أَمْ" ile ayrılan ve hükümde eşit olan iki cümlelerin başına gelir. Genelde cümlelerin başında سَوَاءٌ , مَا أَدْرِي , مَا أَبَالِي gibi kelimelerden biri bulunur.⁴³⁸

«سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَعَذَّرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ.»

⁴³³ Sîbeveyh, III,102; 'Abbâs Hasan, I,372.

⁴³⁴ el-Galâyînî, II,178; 'Abbâs Hasan, I,371.

⁴³⁵ Muğni'l-Lebîb, I,182; el-Anîkî, 293; ed-Dağdâh, 78.

⁴³⁶ el-Hadîd (57),23.

⁴³⁷ Muğni'l-Lebîb, I,183.

⁴³⁸ Sîbeveyh, III,170; Muğni'l-Lebîb, I,17; el-Anîkî, 171; 'Abbâs Hasan, I,374; ed-Dağdâh, 78.

«Onları korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir.»⁴³⁹

Kalkmışsın, kalkmamışsın aldırmam.

مَا أَبَالِي أَقَمْتَ أَمْ لَمْ تَقُمْ.

Bu örneklerde de diğer masdar edatlarında yapılan işlem uygulanır ve misâller مَ أَبَالِي قِيَامَكَ وَ عَدَمَ قِيَامِكَ ve سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذَرُكَ وَ عَدَمُ أُنذَارِكَ şeklinde te'vil edilirler.

3.7.1.6. "لَوْ": "أَنَّ" mânasında masdar edatı olarak da kullanılır. Masdar edatı olarak kullanıldığında, genelde başında وَدَّ , وَدَّ رَغِبَ فِي vb. *istemek, arzu etmek* mânasına gelen fiillerinden biri bulunur.⁴⁴⁰

Başarılı olmanı istedim.

وَدِدْتُ لَوْ نَجَحْتَ ، رَغِبْتُ لَوْ نَجَحْتَ.

Burada da diğer masdar edatlarında yapılan işlem uygulanır.

3.7.2. Masdar harflerinin hükmü

1. "مَا", başına geldiği cümleye hal mânası verir. Fiil, mâzî dahi olsa cümlelerin mânası hâle delâlet eder.⁴⁴¹

2. "أَنَّ", "لَوْ" ve "كَيْ", cümleyi istikbale tahsis eder.⁴⁴²

3. "أَنَّ", sırası hangi zamana delâlet ediyorsa onu, o zamana tahsis eder. Zamana delâlet etmeyen sılayı ise olduğu gibi bırakır.⁴⁴³

3.7.3. Özelliklerine göre müevvel masdarın sarîh masdardan farkı

Arap dilinde, maksadı ifade etmekte kullanılan sarîh masdarın yanı sıra müevvel masdarın da kullanıldığı görülmektedir. Maksadı ifade etmekte sarîh masdar varken müevvel masdara neden ihtiyaç duyuluyor? Bir başka deyişle işin başında sarîh masdarla meramımızı ifade etmek varken niçin önce müevvel masdar kullanıyor, bir dizi işlemten sonra sarîh masdar mânasını elde edecek sonuca varıyoruz? Meselâ; *"Gelmen senin için iyidir"* yerine niçin *أَنَّ* *إِتْيَانَكَ خَيْرٌ لَّكَ* diyoruz? Bu sorunun cevabını bulmak için müevvel masdarı kullanmaya götüren sebeplere, özelliklerine ve sarîh masdarla arasındaki farklara

⁴³⁹ el-Bakara (2), 6.

⁴⁴⁰ *Muğni'l-Lebîb*, I, 263; el-Galâiyîni, II, 264; el-Anfâkî, 316; 'Abbâs Hâsan, I, 373; ed-Dağdâh, 78.

⁴⁴¹ 'Abbâs Hâsan, I, 380.

⁴⁴² A.e., a.y.

⁴⁴³ A.e., a.y.

bakmak gerekir. Bazı yerlerde müevvel masdar; biri mâna, diğeri ise gramer açısından olmak üzere iki sebepten dolayı sarîh masdara tercih edilmektedir.

3.7.3.1. Mâna bakımından müevvel masdarın sarîh masdara tercih edilmesinin sebepleri

1. Müevvel masdar, fiilin zamanına delâlet eder. Oysa sarîh masdar, zamandan mücerred olduğu için, fiilin ne zaman yapıldığını veya ne zaman yapılacağını göstermez.⁴⁴⁴

Gelmiş olman hoşuma gitti.

أَعْجَبَنِي أَنْ حَضَرْتُ.

Gelecek olman hoşuma gider.

يُعْجِبُنِي أَنْ تَحْضُرَ.

Birinci misâlde müevvel masdar, fiilin geçmişte yapıldığını, ikincisinde ise gelecekte yapılacağını ifade etmektedir.

2. Müevvel masdar hükmün yalnızca fiile tahsis edildiğini ifade eder. Oysa sarîh masdar fiilin yanı sıra fiille ilgili bazı özelliklere de delâlet eder.⁴⁴⁵

Yemiş olman hoşuma gitti.

أَعْجَبَنِي أَنْ أَكَلْتُ.

Misâlde أَكَلْتُ şeklindeki müevvel masdar, أَعْجَبَ fiilinin yalnızca yeme eylemine tahsis edildiğini ifade eder. Yemenin az, çok, hızlı veya yavaş gibi, eylemin özelliklerine delâlet etmez. Oysa müevvel masdar yerine sarîh masdar kullanılarak أَعْجَبَنِي أَنْ أَكَلْتُ denilmiş olsaydı, sayılan özelliklere delâlet etmiş olacaktı.

3. Müevvel masdar, fiilin vukûunun mümkün olduğunu ifade eder. Oysa sarîh masdar, fiilin kesin olarak meydana geldiğini ifade etmekte kullanılır.⁴⁴⁶

İbrâhim'e yolculuk göründü.

ظَهَرَ أَنْ يُسَافِرَ إِبْرَاهِيمُ.

Misalde, müevvel masdarla İbrâhim'in yolculuğunun mümkün olabileceği ifade edilmiştir. Şayet masdar müevvel değil de sarîh olarak getirilseydi bu, yolculuğun kesin olduğunu ifade edecekti.

4. Taaccüp kalıbında fiil, meçhûl kalıbında bina kılındığında, fâilin hazfedilmesindeki gaye zâil olmasın diye masdar müevvel olarak getirilir.

⁴⁴⁴A.e., I,377.

⁴⁴⁵A.e., a.y.

⁴⁴⁶A.e., a.y.

Hakkın bilinmesi ne güzel

مَا أَحْسَنَ مَا عُرِفَ الْحَقُّ

Misâlde, ifade edilmek istenilen, hakkı kimin bildiği değil, hakkın bilinmesi olduğundan, fâil hazfedilmiştir. Oysa burada masdar, müevvel değil de sarîh getirilseydi, müevvel masdarla yapılan vurgu yapılamayacaktı.⁴⁴⁷

3.7.3.2. Gramer bakımından müevvel masdarla sarîh masdar arasındaki farklar

1. Müevvel masdar, müekkid masdar (mef'ûl-i mutlak) olarak kullanılamaz. Oysa sarîh masdar, müekkid masdar olarak gelebilir.⁴⁴⁸ Meselâ; فَرِحْتُ أَنْ أَفْرَحَ denilmez, ancak sarîh masdar şeklinde فَرِحْتُ فَرَحًا denilir.

2. Müevvel masdar, sıfatlanamaz. Oysa sarîh masdar sıfatlanır. Meselâ; يُعْجِزُنِي الْمَشْيُ الْهَادِي denilmez, ancak يُعْجِزُنِي الْمَشْيُ الْهَادِي denilebilir.⁴⁴⁹

3. Müevvel masdar, عَسَى gibi nakis fiillerin iki ma'mûlû yerine geçer. Oysa sarîh masdar, iki ma'mûlûn yerine geçemez.⁴⁵⁰ Meselâ; عَسَى أَنْ يَقُومَ الرَّجُلُ denilir, ancak عَسَى قِيَامَ الرَّجُلِ denilmez.

4. Müevvel masdar, iki mef'ûl yerine geçer. Oysa sarîh masdar yalnızca bir mef'ûl yerine geçer.⁴⁵¹ Nitekim ayette «أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا» *İnsanlar bırakılacaklarını mı sanıyorlar?*⁴⁵² denilmiş, fakat sarîh masdarı iki mef'ûl yerinde kullanarak أَحْسِبَ النَّاسُ التَّرْكَ denilmemiştir.

5. Müevvel masdar, madde isminin haberi mevkiinde bulunabilir. Oysa sarîh masdar böyle bir yerde, ancak te'vil yoluyla bulunabilir.⁴⁵³ Meselâ; عَلِيٌّ إِمَّا قَوْلٌ وَإِمَّا سَكُوتٌ denilir, ancak عَلِيٌّ إِمَّا قَوْلٌ وَإِمَّا سَكُوتٌ denilmez.

4. MASDARLA İLGİLİ DİĞER HÜKÜMLER

4.1. Masdarın İsm-i fâil ve İsm-i mef'ûl Vezninde Gelmesi

Gerek sülâsî ve gerekse sülâsî dışındaki masdarın kendine mahsus asıl

⁴⁴⁷ A.e., a.y.

⁴⁴⁸ A.e., 378.

⁴⁴⁹ A.e., a.y.

⁴⁵⁰ A.e., a.y.

⁴⁵¹ A.e., a.y.

⁴⁵² el-Ankebût (29), 2.

⁴⁵³ Abbâs Hasan, 378.

vezni yanı sıra ism-i fâil ve ism-i mef'ûl vezninde geldiği de olur.⁴⁵⁴ Ancak masdarın bu vezinlerde kullanılması semâî olduğundan asıl masdar vezinleri gibi yaygın değildir. Oysa masdar, mubâlağa kasdıyla mecâzî olarak ism-i fâil ve ism-i mef'ûl mânasında kullanılabilir.⁴⁵⁵

İsm-i fâil vezninde gelen masdara birkaç örnek;

← قَمْتُ قَائِمًا. *Dimdik durdum.*

← أَفْضَلَ اللَّهُ إِفْضَالًا. *Allâh onu tam erdemli kıldı.*

← عَافَاهُ اللَّهُ عَافِيَةً. *Allâh ona tam afiyet verdi.*

← عَقِبَ فَلَانٌ مَكَانَ أَبِيهِ عَاقِبَةً. *Falanca adım adım babasını izledi.*

Misâllerdeki قَامٍ , إِفْضَالًا , عَافِيَةً ve عَاقِبَةً kelimeleri ism-i fâil vezninde قِيَام , إِفْضَال , مُعَافَاة ve عَقَبَ mânasında kullanılmışlardır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de ism-i fâil vezninde olan bazı kelimelerin masdar mânasında olduğu söylenmiştir.

«لَيْسَ لَوْعَتِهَا كَاذِبَةً.»⁴⁵⁶ *«Onun oluşu yalan değildir.»*

«فَهَلْ تَرَى لَهُمْ مِنْ بَاقِيَةٍ.»⁴⁵⁷ *«Ondan artakalan bir şey görüyor musun?»*

«فَأَهْلِكُوا بِالطَّاعِيَةِ.»⁴⁵⁸ *«Şiddetli bir sarsıntısı ile helâk edildiler.»*

Ayetlerde ism-i fâil kalıbında gelen كَاذِبَةً , بَاقِيَةٍ ve الطَّاعِيَةِ kelimelerinin sonunda bulunan "tâ" harfinin aslı, sayıya delâlet eden merre "tâ"sı iken, bundan sarf-ı nazar edilerek kelimenin masdar mânasında olduğuna işaret olarak masdar "tâ"sı olarak kullanıldığı söylenmiştir.⁴⁵⁹ Ancak bu kelimelerin masdar mânasında değil de bunların hazfedilmiş bir نَفْس kelimesinin sıfatı olarak ism-i fâil olarak kullanıldığı da söylenmiştir.⁴⁶⁰

İsm-i mef'ûl vezninde gelen masdara birkaç örnek;

← مَيْسُورٌ ، مَعْشُورٌ ، مَرْفُوعٌ ، مَوْضُوعٌ ، مَجْلُودٌ ، مَعْقُولٌ

⁴⁵⁴ ez-Zemahşerî, 263; el-Hârizmî, III,78; eş-Şâfiye, 6; Aḥmed b. 'Alî, 7; Seyyid 'Abdullâh, 42,43; Semseddin Aḥmed, 15,16; el-Galâyînî, I,182.

⁴⁵⁵ Semseddin Aḥmed, 15; İbn Kemâl, 15.

⁴⁵⁶ el-Vâkıa (56),2.

⁴⁵⁷ el-Hâkka (69),8.

⁴⁵⁸ el-Hâkka (69),5.

⁴⁵⁹ Muḥammed eṭ-Ṭâhir b. 'Aşûr, et-Taḥrîr ve't-Tenvîr, XXIX,112.

⁴⁶⁰ Şerḥu's-Şâfiye, 61.

4.3.2. فَعْلَى vezni

Mubâlağa kasdıyla gerek sülâsî ve gerekse sülâsî dışındaki masdarlarda kullanılmaktadır.⁴⁶⁵

Sülâsî masdarlardan gelen mubâlağa masdarlarına örnek:

← دَلَّالَةٌ yol göstermek ← دَلَّى rehberlik işiyle uğraşmak
 ← هَجَرَ korkmak, ürkmek ← هَجَّرَ çok korkmak, ürkmek
 ← خِلَافَةٌ halifelik ← خَلَفَى halifelik işiyle uğraşmak

Sülâsî dışındaki masdarlardan mubâlağa masdarlarına örnek:

← تَحَاتُّ teşvikte bulunmak ← حَتَّى çokça teşvik etmek
 ← تَرَامٍ atışmak ← حَتَّى çokça atışmak

Bu veznin, "lâ" harfini uzatarak فَعْلَاء şeklinde okunabileceği söylenmiştir. Ancak "lâ" harfinin uzatılmaksızın kelimenin, فَعْلَى şeklinde okunmasının daha iyi olduğu söylenmiştir. el-Kisâî, bu vezni فَعْلَاء şeklinde kullanmış, ancak el-Ferrâ' bunu reddetmiştir.⁴⁶⁶

Mubâlağa vezni Sîbeveyh'e göre semâî, cumhur âlimlere göre ise kıyasî kabul edilmiştir.⁴⁶⁷

4.4. Masdarın Tesniye ve Cemi olarak Gelmesi

Sarih masdar, -merre ve nevi için olanı hariç- câmid isim mertebesinde olduğundan tesniyelenmez ve cemilenmez. Çünkü masdarın, تَمْر ve مَاء gibi aza ve çoğa şamil olan cins isim olması dolayısıyla tesniyelenmeye veya cemilenmeye ihtiyacı yoktur. Bu sebeple meselâ; ism-i fâil veya ism-i mef'ûl mânasında kullanılan masdar, sıfat olması halinde mevsûfu tesniye, cemi, müzekker veya müennes de olsa mevsûfuna uymaksızın, değişmeden hep aynı şekilde gelir.⁴⁶⁸

← رَجُلٌ عَدْلٌ ، رَجَالٌ عَدْلٌ ، إِمْرَأَةٌ عَدْلٌ ، نِسَاءٌ عَدْلٌ
 ← رَجُلٌ ثَقَّةٌ ، رَجَالٌ ثَقَّةٌ ، إِمْرَأَةٌ ثَقَّةٌ ، نِسَاءٌ ثَقَّةٌ

⁴⁶⁵ ez-Zemahşerî, 266; Aḥmed b. 'Alî, 7; Şerḥu's-Şâfiye, 59; el-Çârperdi, 53.

⁴⁶⁶ Şerḥu's-Şâfiye, 59.

⁴⁶⁷ İbn Kemâl, 53.

⁴⁶⁸ Dâvûdu'l-Karşî, 8; el-Galâiyîni, I, 180; el-Hulvânî, 167; 'Abbâs Ḥasan, III, 183, 231.

İKİNCİ BÖLÜM

1. MASDARIN ÂMİL OLMASI

Gerek sülâsî ve gerekse sülâsî dışında, gerek lâzım ve gerekse müteaddî olsun masdar, fiili gibi amel eder. Ancak masdarın amel etmesi fiile benzediği için değil, iştikâk konusunda asıl olduğu ve başında اُف bulunan fiille te'vil edilebilmesinden dolayıdır.¹

Amel konusunda asıl olan fiil, şartsız amel ederken, amel konusunda fiile ilhak edilen masdar şartlı olarak amel eder. Masdar, şartları gerçekleştiğinde fiili müteaddî ise fâilini ref, mef'ûlünü nasb eder. Şayet fiili lâzım ise, yalnızca fâilini ref eder. Masdarın naib-i fâili ref etmesi konusunda iki görüş vardır.²

Birinci görüş: Başta el-Ahfeş ve eş-Şelebîn (v.654/1256) olmak üzere baz âlimler, masdarın naib-i fâili ref edemeyeceğini söylemişlerdir. Meselâ; اُعْجِنِي ضَرْبُ زَيْدٍ denildiğinde akla hemen malûm masdar gelir.

İkinci görüş: Ebû Hıyyân, şayet masdarın fiili meçhul ise, karışma tehlikesi olmadığından naib-i fâili ref edebileceğini söylemiştir. Meselâ; اُعْجِنِي cümlesinde زَيْدٍ kelimesinin, fiili lâzım olduğu için masdar tarafından naib-i fâil olarak ref edilmesini caiz görmüştür. Bu görüşe göre karışma ihtimali olmayan yerde masdar, nâib-i fâili ref edebilir.

اُعْجِنِي قِرَاءَةً فِي الْحَمَامِ الْقُرْآنُ وَ أَكُلُ الْخُبْزِ وَ شَرْبُ الْمَاءِ.

Hamamda Kur'ân okunması, ekmek yenilmesi ve su içilmesi tuhafıma gitti.

Misâlde الْقُرْآنُ, الْخُبْزِ ve الْمَاءِ kelimeleri, masdarın fâili olamayacaklarına göre الْقُرْآنُ kelimesi lâfzan, الْخُبْزِ ve الْمَاءِ kelimeleri ise masdar tarafından nâib-i fâil olarak mahallen ref edilmişlerdir.³

¹ 'Omer b. Muḥammed b. 'Omer eş-Şelebîn, *Şerḥu'l-Muḳaddimetü'l-Cezûlîyyeti'l-Kebîr*, II,918,921; eş-Şabbân, II,283; el-Galâyînî, III,278.

² eş-Şelebîn, II,921; eş-Şabbân, II,283.

³ eş-Şabbân, II,283; el-Ḥuḍarî, II,21; 'Abbâs Ḥasan, III,211.

1.1. Masdarın Amel Etme Şartları

Masdarın fiili gibi amel edebilmesi için, aşağıdaki şartların gerçekleşmesi gerekir.

1. Genel olarak masdar, "أَنْ" veya "مَا" ile başlayan cümlecğin kendisinin yerine geçmesine uygun olmalıdır. Şayet masdar, mâzî veya istikbal mânasında ise yerine geçen fiil "أَنْ" ile, mâzî, hal veya istikbal mânasında ise "مَا" ile başlar.⁴

Zeyd'in Amr'ı dün dövmesi hoşuma gitti. عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ عَمْرًا أَمْسَ.

Zeyd'in Amr'ı dövmesi hoşuma gitti. عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ عَمْرًا.

Eğitilmiş مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ عَمْرًا غَدًا.

Zeyd'in Amr'ı yarın dövecek olması hoşuma gitti.

Misâllerde görüldüğü gibi masdar, işleniş zamanını gösteren zarflarla mâzî, hal ve istikbal mânasında olduğu için fiili gibi fâil ve mef'ûlde amel etmiştir. Birinci ve üçüncü misâlerdeki masdarı, أَنْ يَضْرِبَ veya أَنْ ضَرْبَ şeklinde te'vil etmek mümkündür. Aynı şekilde üç cümlelerin tamamını مَا يَضْرِبُ şeklinde te'vil etmek de mümkündür.

عَلِمْتُ إِكْرَامًا زَيْدٍ عَمْرًا. vb. kesinlik ifade eden fiilden sonra gelen masdar "أَنْ" den hafifletilmiş "أَنْ" ile te'vil edilir.⁵

Zeyd'in Amr'a ikramını bildim.

عَلِمْتُ إِكْرَامًا زَيْدٍ عَمْرًا.

Misâlerdeki masdar, ismi gizli şân zamiri, sonrası da haberi olmak üzere عَلِمْتُ أَنْ أَكْرَمَ زَيْدٍ عَمْرًا şeklinde te'vil edilir.

Müevvel masdarla te'vil edilebilmesi için masdar, fiilini te'kid eden mef'ûl-i mutlak olmamalıdır. Mef'ûl-i mutlak mevkiinde olan masdar, iki sebepten dolayı amel edemez.

Birincisi: Mef'ûl-i mutlak, müevvel masdarla te'vil edilemez.⁶ Te'vil edilemediği için de fiile olan benzerliği ortadan kalkar ve amel edemez olur.⁷

⁴ *el-Lubâb*, 1,448; *Şerhu'l-Kâfiye*, II,194; *eş-Şelebîn*, II,915; *Şerhu'l-'Umde*, II,698; *el-Galâyînî*, III,279; 'Abbâs Hasan, III,212.

⁵ *eş-Şabbân*, II,285.

⁶ *Şerhu'l-Kâfiye*, II,194; *eş-Şelebîn*, II,921; *eş-Şabbân*, II,285; 'Abbâs Hasan, III,214.

⁷ *el-Lubâb*, 1,448.

İkincisi: Masdar, fiille te'vil edilebilseydi zamire muzâf olan masdar şekline dönerdi. Bu izâfet, masdarı te'kid edici mef'ûl-i mutlak olmaktan çıkarır. Çünkü mef'ûl-i mutlak müphem masdardır. Muzâf olan masdar ise, nevi masdardır.⁸ Ancak masdarın müevvel olmayan şekliyle de amel edebileceği söylenmiştir.⁹

سَمِعُ أُذُنِي أَحَاكَ يَقُولُ ذَلِكَ.

Kulağım kardeşini şunu söylerken işitmiş olmaktadır.

كَانَ اسْتِقْبَالُكَ الضُّيُوفَ حَسَنًا. Misafirleri karşılayan güzel oldu.

إِنَّ إِكْرَامَكَ الْوُفُودَ حَمِيدٌ لَا إِعْرَاضَ عَنْ أَحَدٍ.

Elçilere ikramda bulunman hiç kimsenin reddedemeyeceği bir şekilde övgüye değer.

Birinci misâlde masdarı اُنَّ veya مَا ile te'vil etmek mümkün değildir. Çünkü fasîh Arapların masdarı, haberi hâl yerine geçen mübtada olarak kullandıkları işitilmemiştir. İkinci ve üçüncü misâlde, masdarın fiille te'vil edilebilmesi için اِنَّ nin müevvel masdarla arasında haberin girmesi gerekirdi.

2. Fiil hazfedilmiş, masdar fiilin yerine geçmiş olmalıdır.¹¹

ضَرْبًا زَيْدًا. Zeydi döv. ، تَعْظِيمًا لَوَالِدَيْكَ. Ebeveynine saygı göster.

Misâllerdeki ضَرْبًا ve تَعْظِيمًا kelimeleri hazfedilmiş olan عَظَّمَ ve اِضْرَبَ fiillerinin yerini aldıklarından زَيْدًا ve لَوَالِدَيْكَ kelimelerini nasbetmişlerdir. Şayet masdar, fiilin yerine geçmemiş ise amel edemez. Çünkü amel konusunda asıl olan fiil varken, masdarın amel etmesi uygun değildir.¹² misâlindeki اِضْرَبَ ضَرْبًا زَيْدًا cümlede fiil bulunduğu için, masdar amel edemez. Zira ضَرْبًا kelimesi mef'ûl-i mutlak olduğu için te'vil edilememektedir.

Fiilin yerine geçen masdarın ameli konusunda iki görüş vardır.

⁸ eş-Şabbân, II,285; el-Huḍarî, II,21; 'Abbâs Ḥasan, III,214.

⁹ eş-Şabbân, II,286; el-Huḍarî, II,21; 'Abbâs Ḥasan, III,216.

¹⁰ Tâhâ (20),118.

¹¹ eş-Şelebîn, II,915; Şerḥu's-Şuzûr, , 381; İzhârul-Esrâr, 110; eş-Şabbân, II,285; 'Abbâs Ḥasan, III,211.

¹² el-Lubâb, I,448.

Birinci görüş: Masdar olması bakımından, yahut fiilin yerine geçtiği için amel ona aittir.¹³ Ancak mef'ûl-i mutlak mevkiindeki masdarın emir, dua ve istifhamda amel etmesinin kıyas, bunların dışında ise semâî olduğu belirtilmiştir.¹⁴ Bu kaideye göre ضَرْبًا زَيْدًا , أَضْرَبُ زَيْدًا vb. misâllerde fiilin hazfedilip yerine masdarın geçtiği yerlerde masdar kıyasen amel etmiştir.

İkinci görüş: Fiil, amel konusunda asıl olduğu için hazfedilse dahi amel ona aittir. Zira masdar gerçekte fiilin yerine geçmiş değil, onun yerine geçmiş sayılmaktadır.¹⁵

3. Masdar, musağğar olmamalıdır. Çünkü masdarın musağğar olması onu fiilden uzaklaştırır. Musağğar olan masdar, fiilin aslı olmadığından amel edemez olur. Masdar, ancak mükebbir olduğunda fiilin aslı olur ve amel etmeye hak kazanır. Aynı zamanda musağğar masdar, fiille te'vil edilemez. Çünkü fiil tasğîr edilemez.¹⁶ Buna göre فَتَحَكَ الْبَابَ بَعْنَفٍ أَمْرًا لَا يَسُوعُ "Kıyayı zorlayarak açman tasvip edilmeyen bir iştir." diyecek yerde masdarı musağğar kalıbında getirerek رُوِيَكَ فَتَحَكَ الْبَابَ بَعْنَفٍ أَمْرًا لَا يَسُوعُ denilemez. Ancak masdarın musağğar olarak رُوِيَكَ "Sorana mühlet ver." misâlinde olduğu gibi amel ettiği söylenmiştir. Bir isim fiil olan رُوِيَ kelimesinin aslı إِرْوَادًا idi. Tasğîr edilerek رُوِيَ şekline çevrilmiş, fiilin yerini aldığı için de kendisinden sonra gelen mef'ûlû nasbetmiştir.¹⁷

4. Masdar, zamir olmamalıdır. Çünkü zamir, fiille te'vil edilemediğinden masdarı zamir olarak kullanmak suretiyle amel ettirmek mümkün değildir.¹⁸ Bu kaideye göre حُبِّي الْأَوْطَانِ عَظِيمٌ وَحُبِّي بِلَادًا أَعْجَبِيَّةً أَقْلُ Vatanlara olan sevgim büyüktür. Yabancı ülkelere olan sevgim ise daha azdır." cümlesinde حُبِّي kelimesinin yerine zamir koyarak, حُبِّي الْأَوْطَانِ عَظِيمٌ وَهُوَ بِلَادًا أَعْجَبِيَّةً أَقْلُ şeklinde masdarı zamir olarak getirip kendisinden sonraki ma'mûllerde amel ettirilemez.

5. Masdar merre kalıbında olmamalıdır. Çünkü fiilin sayısına delâlet eden merre masdarının delâleti, her şeyden mücerred olan masdarın delâletine aykırıdır. Aynı zamanda fiilde, sayıya delâlet eden herhangi bir şey olmadığından fiille te'vil edilemez.¹⁹ Bu kaideye göre عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِكَ الْعَدُوَّ "Düşmana bir kere

¹³ Şerhu'l-Kâfiye, II,197; 'Abdurrahmân b. Aḥmed b. Muḥammed el-Câmî, el-Fevâ'idu'z-Zıyâ'iyye, 200

¹⁴ el-Ḥudârî, II,21.

¹⁵ el-Lubâb, I,448; Şerhu'l-Kâfiye, II,197.

¹⁶ el-Lubâb, I,449; Şerhu'l-'Umde, II,692; Şerhu's-Şuzûr, 381; İzhârû'l-Esrâr, 110; el-Ḥudârî, II,22; el-Galâyînî, III,279; 'Abbâs Ḥasan, III,215.

¹⁷ el-Lubâb, I,458; eş-Şabbân, II,286; 'Abbâs Ḥasan, III,215.

¹⁸ İbn Hişâm, Kafru'n-Nedâ ve Bellu's-Şadâ, 262; eş-Şabbân, II,286; el-Ḥudârî, II,22; 'Abbâs Ḥasan, III,215; ed-Dahdâh, 79.

¹⁹ Şerhu's-Şuzûr, 381; eş-Şabbân, II,286; el-Ḥudârî, II,22; 'Abbâs Ḥasan, III,214,215.

vurmuş olman hoşuma gitti." denilmez. Ancak masdar, merre kalıbında ise o takdirde amel eder. رَحْمَتُكَ الضَّعْفَاءُ دَلِيلُ نَيْلِكَ "zayıflara merhamet etmen şerefli olduğunun delilidir." gibi.

6. Zarf değilse, masdarın ma'mûlû kendisinden önce gelmemelidir. Masdar, başında "أَنْ" bulunan fiille te'vil edildiğinden "أَنْ"ın sılası durumunda olan ma'mûl, "أَنْ"ın başına geçemediği için masdarın ma'mûlû de ondan önce gelemez.²⁰ Bu kaideye göre أَعْجَبْتَنِي مُسَاعَدَتُكَ الْمَرِيضَ hastaya yardım etmen hoşuma gitti, misâlinde masdarın me'ûlû durumunda olan الْمَرِيضُ kelimesini, masdardan önce getirmek suretiyle cümleyi مُسَاعَدَتُكَ - الْمَرِيضَ - أَعْجَبْتَنِي şeklinde okumak caiz değildir. Ancak masdarın ma'mûlû şibh-i cümle ise, o takdirde takdim caizdir. Çünkü bu kelâmın en fasîhi olan Kur'ân-ı Kerim'de varit olmuştur.²¹

«فَلَمَّا بَلَغَ - مَعَهُ - السَّعْيَ.»²² «Babasıyla beraber yürüyecek çağa gelince.»

«لَا يَتَغَوَّنَ - عَنْهَا - حَوْلًا.»²³ «Oradan hiç ayrılmak istemezler.»

Masdarın ma'mûlû yalnızca iki yerde kendisinden önce gelebilir.²⁴

Birincisi: Masdarın fiili hazfedilmiş ve masdar fiilin yerine geçmişse. Bu takdirde masdar, te'vilsiz âmil olacağından ma'mûlûn takdimine engel olan husus ortadan kalkmıştır. زَيْدًا ضَرْبًا misâlinde masdar, müevvel masdar mânasında değil, fakat yerini aldığı اضْرِبْ fiilinin mânasında olduğu için, ma'mûlû kendisinden önce gelebilmiştir.

İkincisi: Ma'mûl, şibh-i cümle ise. فَلَمَّا بَلَغَ - مَعَهُ - السَّعْيَ. gibi.

7. Masdarla ma'mûlû arasına yabancı bir ma'mûl girmemelidir. Masdarın ma'mûlû masdarın peşi sıra gelmelidir.²⁵ Buna göre ضَرْبِي زَيْدًا حَسَنٌ Zeydi dövmem güzeldir." denilecek yerde حَسَنٌ - زَيْدًا - ضَرْبِي denilemez.

8. Masdar, tesniye veya cemi kalıbında olmamalıdır.²⁶ Tesniye veya cemi kalıbı, masdarı asıl bünyesinden çıkarttığı için amel edemediği söylenmektedir.²⁷

²⁰ Sîbeveyh, I,131; el-Lubâb, I,451; Mollâ Câmî, 199; eş-Şabbân, II,291; el-Huḍarî, II,22; el-Galâ'yînî, III,280; 'Abbâs Ḥasan, III,216; ed-Daḥdâḥ, 79.

²¹ 'Abbâs Ḥasan, III,216.

²² es-Sâffât (37),102.

²³ el-Kehf (18),108.

²⁴ el-Hârizmî, II,96; Şerḥu'l-Kâfiye, II,197; el-Huḍarî, II,22; el-Galâ'yînî, III,280.

²⁵ el-Lubâb, I,451; Şerḥu'l-Kâfiye, II,195; Kaṭru'n-Nedâ, 266; eş-Şabbân, II,291; el-Huḍarî, II,22; 'Abbâs Ḥasan, III,216; ed-Daḥdâḥ, 79.

²⁶ Kaṭru'n-Nedâ, 261; eş-Şabbân, II,286; el-Huḍarî, II,22; ed-Daḥdâḥ, 79.

²⁷ eş-Şabbân, II,287.

Ancak masdar, atıf veya te'kidlenmek suretiyle tekrarlanması durumunda mânaca takviye edildiği için amel eder.²⁸ Buna rağmen cemi kalıbında olan masdarın amel etmesini caiz gören âlimler de vardır. Bu görüş, bu konuda bir hayli misâl bulunmasının yanı sıra kolaylık da sağladığı için güzel görülmüştür.²⁹

قَدْ جَرَّبُوهُ فَمَا زَادَتْ تَجَارِبُهُمْ ، أَبَا قَدَامَةَ إِلَّا الْمَجْدَ وَالْفَنَاءَ.

Onu çok denediler. Ancak denemeleri, Ebû Kudame'nin şeref ve yüceliğini artırmaktan başka bir şeye yaramadı.

9. Masdar sıfatlanmış olmamalıdır. Masdar sıfatlanırsa amel edemez. Fiil vasıflanmadığından masdarın vasıflanması onu fiilden uzaklaştırır. Masdar mevsûl, ma'mûlû ise onun sılası durumunda olduğundan vasıflanması halinde mevsûl ile sılanın arası ayrılacağı için amel edemeyeceği söylenmiştir.³⁰ Bu kaideye göre masdarı vasıflamak suretiyle اَعْجَبَنِي ضَرْبٌ شَدِيدٌ زَيْدٌ عَمْرًا denilmez. Ancak masdar amel ettikten sonra vasıflanırsa o takdirde ameline zarar gelmez.

1.1.1. Merre masdarının amel etmesi

Merre masdarı, asıl masdarda zikredilen sebeplerden dolayı amel edemez.

يُحَايِي بِهِ الْجِلْدَ الَّذِي هُوَ حَازِمٌ ، بِضَرْبَةٍ كَفَّيْهِ الْمُلَا نَفْسَ رَاكِبٍ.

Sert ve sağlam toprak, ellerini toprağa bir kere vurmasıyla yolcuyu diriltir, şiirinde amel etmiş olarak gelen merre masdarının ameli şâz kabul edilmiştir.³¹

1.1.2. Nevi masdarının amel etmesi

Nevi masdarı, fâiline muzâf olması durumunda kıyasen amel edebileceği söylenmiştir.³²

تَرَعْتُ حَقْلِي زِرَاعَةَ الْفَلَاحِ حَقْلُهُ. *Tarlamı çiftçinin ektiği gibi ektim.*

Bu gibi şekillerde âmilin hazfedilen bir masdar olduğu, nevi masdarının ise, bu masdarın yerine geçtiği için amel edebileceği söylenmiştir.³³ Buna göre cümlelerin şu şekilde olması gerekir. تَرَعْتُ حَقْلِي حَقْلًا مِثْلَ زِرَاعَةِ الْفَلَاحِ حَقْلُهُ.

²⁸ Şerhu'l-'Umde, II,692,693.

²⁹ eş-Şabbân, II,287; el-Hudârî, II,22; 'Abbâs Hasan, III,217.

³⁰ el-Lubb, I,449; Şerhu'l-Kâfiye, II,197; eş-Şabbân, II,286; el-Galâ'ini, III,278.

³¹ eş-Şabbân, II,286.

³² el-Hudârî, II,22; 'Abbâs Hasan, III,214.

³³ Şerhu'l-Kâfiye, II,194,195.

1.1.3. İsm-i masdarın amel etmesi

İsm-i masdar, alem olan ve alem olmayan olmak üzere 2'ye ayrılır. İsm-i masdar alem ise amel edemez. Meselâ; *iyilik yapmak* mânasında olan بَرَّةٌ kelimesi بَرٌّ kelimesinin cins ismidir. Şayet بَرَّةٌ kelimesinin fiili أَبْرَّ ise, بَرَّةٌ kelimesi amel edemez. Fiili بَرٌّ ise, normal masdar olduğundan amel eder.³⁴

İsm-i masdar alem değilse, asıl masdar mânasında olduğundan onun gibi amel eder. Bu sebeple bazı nahiv âlimleri, ism-i masdarın amelinin kıyası olduğunu söylemişlerdir.³⁵

إِذَا صَحَّ عَوْنُ الْخَالِقِ الْمَرْءِ لَمْ يَجِدْ ، عَسِيرًا مِنَ الْأَمَالِ إِلَّا مُيسَّرًا.

Hâlıkın kişiye yardımı tamsa, ümitlerinde kolaylıktan başka hiçbir zorlukla karşılaşmaz.

Misâlde عِشْرَةٌ kelimesi, مُعَاشَرَةٌ kelimesi mânasında olduğundan onun gibi amel etmiştir. İsm-i masdar kıyasî olmakla birlikte az kullanılmıştır. Bu sebeple bazı âlimler, ism-i masdarın amelinin şâz olduğunu söylemişler ve mümkünse kullanılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁶

1.1.4. Mimli masdarın amel etmesi

Bazı nahiv âlimleri, mimli masdarı ism-i masdardan saydıkları için onu, amel konusunda ism-i masdara ilhak etmişlerdir.³⁷ Ancak bazı âlimlere göre mimli masdar, bu adla anılan özel bir masdar çeşididir. Bugün için geçerli ve yaygın olan görüşün, bu olduğu ve alınması gerektiği söylenmiştir.³⁸ Mimli masdar, tıpkı asıl masdar gibi onda geçerli olan şartlarla amel eder.

أَظْلَمُ إِنَّ مُصَابَكُمْ رَجُلًا ، أَهْدَى السَّلَامِ نَجِيَّةٌ - ظُلْمٌ.

Ey Zalûm! size esenliği selâm olarak getiren bir adama zarar vermeniz zulümdür.

Misâlde mimli masdar olan مُصَابٌ kelimesi, إِصَابَةٌ kelimesi gibi kendisinden sonra gelen ma'mûllerde amel etmiştir.

³⁴ *Şerhu'l-'Umde*, II,692; *Şerhu'l-Kâfiye*, II,198; *Evdaḥu'l-Mesâlik*, II,242; İbn 'Aḳîl, II,98; eş-Şabbân, II,287; el-Ḥuḍarî, II,23; 'Abbâs Ḥasan, III,221.

³⁵ İbn 'Aḳîl, II,101.

³⁶ İbn 'Aḳîl, II,101; eş-Şabbân, II,288; el-Ġalâ'iyî, III,281; 'Abbâs Ḥasan, III,221.

³⁷ *Evdaḥu'l-Mesâlik*, II,242; *Şerhu's-Şuḡûr*, 410.

³⁸ 'Abbâs Ḥasan, III,223.

1.2. Kullanılışı Bakımından Masdarın Amel Etmesi ve Kısımları

Masdar cümle içerisinde muzâf, nekre ve "lâm-ı ta'rif"li olmak üzere üç şekilde kullanılır.³⁹ Masdarın amel edebilmesi için bu üç şekil arasında hiçbir fark yoktur. Ancak kullanılış ve fesahat bakımından masdar, yukarıda belirtilen şekilde sıralanmıştır.

1.2.1. İzâfet halinde masdarın amel etmesi

Bu kısım masdarın en fasîh ve çok kullanılan şeklidir.⁴⁰ Ancak izâfet halinde fiile benzerliği azaldığından kıyasa uygun olmadığı söylenmiştir.⁴¹

Masdar fâile, mef'ûle veya zarfa muzâf olur. Bunlara izâfetinde şu şekiller ortaya çıkmaktadır.

1. Fâile muzâf olur, mef'ûlu nasb eder. Masdarın fâiline muzâf olması, onunla tek cüz gibi görüldüğünden birinci derecede sayılmaktadır. Bu sebeple izâfet hali tenvinli halinden daha hafif görülmüştür.⁴²

«Babalarınızı anar gibi Allâh'ı anın.»⁴³ «فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ.»

Fâilin sıfat, bedel, te'kid gibi tâbii varsa bunu, lâfzına bakarak mecrûr, mahalline bakarak merfû' okumak caizdir.⁴⁴

مُصَاحَبَةُ الْمَرْءِ الْعَاقِلِ / الْعَاقِلُ الْعُقَلَاءَ أَلْزَمَ.

Akıllı kişinin, akıllı kimselerle dostluk yapması gereklidir.

Muzâf ileyh durumundaki fâilin sıfatı olan الْعَاقِلُ kelimesi, misâlde görüldüğü gibi fâilin lâfzına veya mahalline göre iki irâb şekliyle okunabilmektedir. Ancak bunun şeklen uygunluk olsun diye lâfzına bakılarak okunması tercihe şayan görülmüştür.⁴⁵

2. Mef'ûle muzâf olur, fâili ref' eder. Masdarın bu şekilde kullanılması birinci şekilden daha azdır. Ancak karine bulunduğu masdar, mef'ûlüne muzâf olur ve fâili tehir edilebilir. Karine; ya mef'ûle tâbi olan kelimenin mef'û-lün

³⁹ ez-Zemaşşerî, 267; el-Lubâb, I,450; Şerhu's-Şuzûr, 384; İbn 'Akl, II,94; el-Galâyînî, III,278;

'Abbâs Hasan, III,218-221.

⁴⁰ eş-Şelevbîn, II,918; İbn 'Akl, II,94; eş-Şabbân, II,284. 'Abbâs Hasan, III,218.

⁴¹ el-Lubâb, I,450; Şerhu's-Şuzûr, 381; Mollâ Câmî, 200; el-Eşbâh, II,117.

⁴² Şerhu'l-Kâfiye, II,196.

⁴³ el-Bakara (2),200.

⁴⁴ Sibeveyh, I,190; el-Lubâb, I,453; eş-Şelevbîn, II,921; el-Galâyînî, III,278; 'Abbâs Hasan, III,218.

⁴⁵ Şerhu'l-Kâfiye, II,197.

mahalline bakarak getirilmesi veya fâilin açık olarak zikredilmesi, yahut muzâf ileyhin mef'ûl olduğuna dair mânevi bir işaretin bulunmasıdır.⁴⁶

صَيَانَةُ الْحَوَاسِّ الْمَرْءِ وَدِيْعَةٌ تَنْفَعُهُ فِي شَيْخُوخَتِهِ.

Kişinin duyularını koruması, kendisine ihtiyarlığında fayda sağlayacak bir emanettir.

Misâlde masdar mef'ûlüne muzâf olmuş ve fâilini ref' etmiştir. Buradaki karine, açık olarak fâilin zikredilmiş olmasıdır.

أَعَجَبَنِي أَكْلُ الْخُبْزِ. *Ekmeği yemek hoşuma gitti.*

Misâlde masdar mef'ûlüne muzâf olmuş, ancak fâil hazfedilmiştir. Buradaki karine manevî olup, o da mef'ûlün hakikatte fâil olmaya müsait olmamasıdır.

Bazı nahiv âlimleri, masdarın fâili hazfedilmiş olarak mef'ûle muzâf olmasını zayıf görmüşler ve bu durumun ancak şiir zaruretinde olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak bu görüş zayıftır. Zira masdarın böyle kullanılması hem Kur'ân-ı Kerîm'de hem de hadîs-i şerifte varit olmuştur.⁴⁷

Mef'ûlün sıfat, bedel, te'kid gibi tâbii varsa bu tâbii mef'ûlün lâfzına bakarak mecrûr, mahalline bakarak mansûb okumak caizdir.⁴⁸

صَيَانَةُ الْحَوَاسِّ الْخَمْسِ / الْخَمْسَ الْمَرْءِ وَدِيْعَةٌ تَنْفَعُهُ فِي شَيْخُوخَتِهِ.

Muzâf ileyh durumundaki mef'ûlün sıfatı olan الْخَمْسِ kelimesi, misâlde görüldüğü gibi mef'ûlün lâfzına veya mahalline göre iki irâb şekliyle okunabilmektedir. Ancak bunun, şeklen uygunluk olsun diye lâfzına bakılarak okunması tercihe şayan görülmüştür.

3. Zarfa muzâf olur, varsa fâili ref', mef'ûlü nasbeder.

إِهْمَالُ الْيَوْمِ الْمَرِيضُ الدَّوَاءَ مُعَوِّقٌ لِلشِّفَاءِ.

Hastanın bugün ilacını ihmal etmesi şifasını engeller.

⁴⁶ Şerhu'l-Kâfiye, II, 196.

⁴⁷ Şerhu's-Suzûr, 381. Örnek için Bk. Âl-i İmrân (3), 97.

⁴⁸ Evdâhu'l-Mesâlik, II, 246, 247; İbn 'Akl, II, 105; el-Galâyîni, III, 280; 'Abbâs Hasan, III, 219.

1.2.2. Nekre olması halinde masdarın amel etmesi

Masdarın nekre olarak kullanılması ikinci mertebede olan şeklidir. Masdarın, nekre olduğu için fiile daha çok benzemesi itibariyle bu şekilde kullanılması kıyasa uygundur. Çünkü fiil muzâf olmaz.⁴⁹ Nekre olan masdarın kullanılması halinde ortaya iki şekil çıkmaktadır.⁵⁰

1. Fâil önce, mef'ûl sonra.

Zeyd'in 'Amr'ı dövmesi hoşuma gitti. عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ عَمْرًا.

2. Mef'ûl önde, fâil sonda.

'Amr'ı Zeyd'in dövmesi hoşuma gitti. عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ عَمْرًا زَيْدٌ.

Masdar nekre olduğunda kullanılan şekil, mansûb ma'mûlün gelmesidir. Oysa bu türde kaide عَرَفْتُ قِيَامًا زَيْدٌ misâlinde olduğu gibi yalnızca merfû', veya عَرَفْتُ ضَرْبًا زَيْدٍ عَمْرًا misâlinde olduğu gibi merfû' ve mansûb ma'mûlün birlikte kullanılmış olmasıdır.⁵¹

Masdarın ma'mûlû olarak yalnızca fâil veya yalnızca mef'ûl kullanılacaksa ma'mûlün merfû' olması daha iyidir. Ancak bu takdirde masdar meçhul olarak takdir edilir.⁵²

عَجِبْتُ مِنْ قِرَاءَةِ فِي الْحَمَامِ الْقُرْآنِ.

Hamamda Kur'ân'ın okunması hoşuma gitti. Burada masdar, أَنْ يُقْرَأَ te'vilinde meçhul mânasında kullanılmıştır.

Basralı âlimlere göre nekre olan masdar amel eder. Kûfeliler'e göre ise, amel edemez. Onlara göre nekre masdardan sonra merfû' veya mansûb olarak gelen ma'mûl, gizli bir fiille merfû' veya mansûb olur.⁵³

⁴⁹ İbn 'Akl, II,94; eş-Şabbân, II,284; 'Abbâs Hasan, III,218.

⁴⁹ el-Lubâb, I,450; eş-Şelebîn, II,918; Şerhu's-Şuzûr, 381; el-Eşbâh, II,117.

⁵⁰ Sîbeveyh, I,189; Şerhu'l-'Umde, II,699; el-Galâyînî, III,278.

⁵¹ Şerhu'l-'Umde, II,696.

⁵² Şerhu'l-'Umde, II,696.

⁵³ eş-Şabbân, II,284.

1.2.3. "lâm-ı ta'rif"le ma'rife olan masdarın amel etmesi

Masdarın "lâm-ı ta'rif"le ma'rife olması halinde amel etmesi caizdir. el-Halîl ve Sîbeveyh'e göre, bu şekildeki masdar mutlak olarak amel eder.⁵⁴

Ma'rife olduğu için fiille aralarındaki benzerliğin azalmasına rağmen "lâm-ı ta'rif"li olan masdarın amel etmesi caizdir. Bu haliyle her ne kadar fiille te'vil edilemese de "lâm-ı ta'rif", masdarla tek kelime gibi sayıldığından masdarın ameli caiz görülmüştür.⁵⁵

ضَعِيفُ النَّكَايَةِ أَعْدَاءَهُ ، يَخَالُ الْفِرَارَ يُرَاجِي الْأَجَلَ.

Düşmanlarına karşı kahır ve hilesi zayıftır, kaçmanın eceli geciktireceğini sanır.

Misâlde "lâm-ı ta'rif"li olan النَّكَايَةِ kelimesi, kendisinden sonra gelen أَعْدَاءَهُ kelimesini mef'ûl olarak nasbetmiştir. Ancak el-Mubberred, başında "lâm-ı ta'rif" bulunan masdarda ismiyyetin galip olması dolayısıyla أَعْدَاءَهُ kelimesinde amel edemeyeceğini, mansûb olarak gelen mef'ûlün ise, ya فِي أَعْدَاءِهِ şeklinde harf-i cerle şibh-i cümle olarak kullanılması veya mef'ûlün başına nekre bir masdar takdir edilmesi gerektiğini söylemiştir.* O'na göre yukarıdaki cümlelerin aslı şöyledir.

ضَعِيفُ النَّكَايَةِ فِي أَعْدَاءِهِ / نِكَايَةُ أَعْدَاءِهِ ، يَخَالُ الْفِرَارَ يُرَاجِي الْأَجَلَ.

Kur'ân-ı Kerîm'de bu şekildeki masdarın yalnızca harf-i cerle kullanıldığı söylenmiştir.⁵⁶

«لَا يَجِبُ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلِمَ».

*«Allâh kötü sözün açıkça söylenmesini sevmez; hakızlığa uğrayan hariç».*⁵⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de başında "lâm-ı ta'rif" bulunan masdarın bu şekilde kullanılmış olması el-Mubberredin bu görüşünün pek de yanlış olmadığı kanaatini uyandırmaktadır.

⁵⁴ Sîbeveyh, I,192; ez-Zemaşşerî, 267; el-Kâfiye, 56; Şerhu's-Şuzûr, 384; el-Galâyîni, III,278; 'Abbâs Hasan, III,220.

⁵⁵ el-Lubâb, I,450; eş-Şelebîn, II,918; Şerhu'l-Kâfiye, II,196; Mollâ Câmî, 200; eş-Şabbân, II,284; el-Huđarî, II,22.

*Masdarın şibh-i cümlede amel edebilmesi için fiille te'vil edilmesine ihtiyaç yoktur. Çünkü masdar şibh-i cümlede şartsız amel eder. Bk. eş-Şabbân, II,286; 'Abbâs Hasan, III,213.

⁵⁶ Şerhu'l-Kâfiye, II,196; Mollâ Câmî, 200.

⁵⁷ en-Nisâ (4),148.

İsm-i masdar da masdar gibi üç türlü kullanılır ve tüm şekillerinde masdar gibi amel eder.

نَاصَرْتُ الْوَطْنَ نَصَرَ الْحُرِّ وَطَنَهُ.

Hür kimsenin vatanına yardım ettiği gibi vatana yardım ettim.

طَرَبْتُ لِنَصْرِ حُرِّ وَطَنِهِ إِنْتَصَارًا بَاهِرًا.

Hür kimsenin, göz kamaştıracak bir şekilde vatanına yardım etmesinden dolayı coştum.

عَاوَنْتُ الصَّدِيقَ كَالْعَوْنِ الْأَهْلَ.

Dostuma aileme yardım eder gibi yardımcı oldum.

1.3. Masdarın Hazfedilmesi

Masdar fâilde, mef'ûlde, zarf ve car-mecrûrda amel eder. Ma'mûl zarf veya car-mecrur değilse masdar hazfedilmez, meğerki masdara delâlet eden güçlü bir karine bulunsun.⁵⁸ Ma'mûl, zarf veya car-mecrûr ise, masdarın hazfi caiz görülmüştür. Bu sebeple بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ cümlecindeki cer harfinin taallûk ettiği kelimenin, أَتَدَأُ , أَكُلُ veya أَشْرَبُ gibi yapılan işi anlatan bir fiil olmasının yanı sıra إِنْتَدَأِي , أَكْلِي ve شَرْبِي gibi masdar olmasını da caiz görmüşlerdir. Bu durumda masdar mübteda, haberi ise حَاصِلٌ , كَائِنٌ gibi mutlak oluşturma delâlet eden bir kelime olur.⁵⁹ Buna göre takdir şöyledir.

إِنْتَدَأِي بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ حَاصِلٌ.

1.4. Masdarın Fâilinin Hazfedilmesi

Fiil gibi, fâil ve mef'ûlde amel eden masdarın fâilini ve mef'ûlünü hazfetmek caizdir.⁶⁰ Oysa fiilin fâili, onsuz fiil gerçekleşmeyeceği için hazfedilemez. Fakat mücerred bir mânaya delâlet ettiğinden masdarı fâilsiz tasavvur etmek mümkündür. Fiilin fâili hazfedildiğinde altında zamir olarak takdir edilir.

إِكْرَامُ الضَّيْفِ كَرَمٌ.

⁵⁸ *Şerhu'l-Kâfiye*, II,195.

⁵⁹ *Kaṭru'n-Nedâ*, 265; *el-Huḍarî*, II,22; *Abbâs Hasan*, III,217.

⁶⁰ *el-Galâiyî*, III,278.

Misâlde olduğu gibi fâili hazfedilmiş masdarda fâil, zamir olarak gizlenmez. Çünkü masdar câmid isimdir, zamir taşımaz, Şayet masdarın fâili zamir olarak takdir edilecek olsa meselâ; fâil tesniye veya cemi ise, hazfedildiğinde masdarın altında tesniye veya cemi olarak takdir edilmesi gerekir. Haziften sonra hiç takdir edilmese, müfredle karışır. Acaba hazfedilen fâil müfred midir? Yoksa tesniye veya cemi midir? Fâili belirtmek için masdar tesniye veya cemi kalıbında getirilse, o takdirde masdarın sonuna alâmet getirmek gerekecek. Oysa masdar, câmid olduğundan tesniyelenmez, cemilenmez.⁶¹

Aynı şekilde fâilin tesniye ve cemi olması halinde takdir edilme durumu ortaya çıktığında, hem masdara hem de fâiline bakarak eş zamanda iki tesniye ve ceminin bir araya gelmesi gerekecek.⁶² Ancak masdarın sarîh fâilde amel ettiği için zamirde de amel edebileceğini söyleyenler olmuşsa da bunun zayıf olduğu belirtilmiştir.⁶³

Fiilin yerini aldığında onun gibi amel edeceğinden masdarın fâili, altında zamir olarak takdir edilir.⁶⁴

ضَرْبًا زَيْدًا. Zeydi döv.

Misâlde ضَرْبًا kelimesi hazfedilen اضْرَبْ fiilinin yerine geçtiğinden fiilde vucûben gizli olan هُوَ zamiri, masdara intikal etmiş ve masdar bu zamiri ref' etmiş, زَيْدًا kelimesini de mef'ûl olarak nasbetmiştir.

1.5. Masdarın Mef'ûlünün Kendisinden Önce Gelmesi

Fiilin yerini alan masdarın mef'ûlünü kendisinden önce getirmek caizdir. Buna göre ضَرْبًا زَيْدًا vb. mahallerde mef'ûlü masdardan önce getirmek suretiyle ضَرْبًا زَيْدًا denilebilir. Çünkü buradaki masdar fiille te'vil edilen ve kendi anlamında kullanılan masdar değil, yerini aldığı اضْرَبْ mânasındadır.⁶⁵ Kuvvetli bir âmil olan fiil, kendisinden önce gelen mef'ûlde amel edebildiği gibi, fiilin yerine geçen masdar da fiil kuvvetinde âmil sayıldığı için kendisinden önceki mef'ûlde amel eder.

⁶¹ el-Lubâb, I,451; el-Hârizmî, II,91; Şerhu'l-Kâfiye, II,195; eş-Şabbân, II,283; Abbâs Hasan, III,211.

⁶² eş-Şelebîn, II,916,917; Mollâ Câmî, 199.

⁶³ el-Lubâb, I,452.

⁶⁴ Şerhu'l-'Umde, II,692; eş-Şabbân, II,284; Abbâs Hasan, III,211; ed-Dağdâh, 79.

⁶⁵ el-Hârizmî, II,96.

2. MASDARIN MA'MÛL OLMASI

Sarîh masdar, müştakların aslı olması itibariyle cümle içerisinde mübteda, haber, fâil, mef'ûl-i bih, hâl vb. irâb mevkilerinden birinde bulunabilir.⁶⁶ Sarîh masdar, bu mevkilerde masdar olduğu için değil, fakat isim olduğu için yer alır. Ancak masdarın masdar olması itibariyle cümle içerisinde yer aldığı özel bir irâb şekli vardır ki bu, ancak masdar olması dolayısı iledir. Masdarın cümle içerisinde biri mef'ûl-i mutlak, diğeri ise mef'ûlün leh olmak üzere yer aldığı iki özel konumu vardır.

2.1. Mef'ûl-i mutlak

*"Kendi lâfzından olan fiilden sonra, fiilin mânasını kuvvetlendirmek veya fiilin şeklini yahut sayısını anlatmak üzere gelen mansûb masdardır."*⁶⁷

Bu masdara iki sebepten dolayı mef'ûl-i mutlak denilmektedir.⁶⁸

Birincisi: Mef'ûl-i mutlak, fâilin gerçek mef'ûlüdür. Meselâ; ضَرَبْتُ denildiğinde أَوْجَدْتُ الضَّرْبَ "Dövme işini yaptım." denilmiş olmaktadır. Oysa ضَرَبْتُ زَيْدًا denildiğinde زَيْدًا yapılmış bir eylem değil, fakat fiilin kendisine yöneltildiği bir objedir. Mef'ûl-i mutlaka aynı zamanda, ne yaptın? sorusunun cevabını oluşturduğu için bu ad verilmiştir.

İkincisi: Mef'ûl-i mutlak, بِه , فِيه , لَهُ ve مَعَه gibi cer edatı olmaksızın kullanılması ve mef'ul denilince ilk akla gelen olması dolayısı ile bu adla anılmaktadır. Oysa diğer mef'ûllere fiil ona yöneltildiğinde mef'ûlün bih, fiil orada yapıldığında mef'ûlün fih, fiil onun için yapıldığında mef'ûlün leh, faile eşlik ettiğinde ise mef'ûlün maah denilmektedir.

2.1.1. Mef'ûl-i mutlakın özellikleri

a. Mef'ûl-i mutlak olabilmesi için, masdar sarîh olmalıdır. Müevvel masdar, mef'ûl-i mutlak mevkiinde bulunamaz.

b. Mef'ûl-i mutlak her zaman mansûb olarak gelir. Mansûb olmayan masdara mef'ûl-i mutlak denilmez. Meselâ; ضَرَبْتُكَ ضَرْبَ أَلِيمٍ cümlesindeki her iki

⁶⁶ 'Abbâs Hasan, II,194.

⁶⁷ el-Kâfiye, 16; Şerhu's-Şuzûr, 225; İbn 'Akl, I,557; eş-Şabbân, II,109; el-Galâyînî, III,29; 'Abbâs Hasan, II,194.

⁶⁸ el-Lubâb, II,261; el-Hârizmî, I,297; Şerhu'l-Kâfiye, I,113; İbn 'Akl, I,557; eş-Şabbân, II,110; el-Hudârî, I,186; 'Abbâs Hasan, II,193.

ضَرَبَ kelimesine masdar denilir, ancak mansûb olmadıkları için mef'ûl-i mutlak denilmez.⁶⁹

2.1.2. Mef'ûl-i mutlakın kısımları

Mef'ûl-i mutlak müekkid, nevi ve aded olmak üzere 3'e ayrılır ve bunlar mef'ûl-i mutlakın bölümlerini oluşturur.⁷⁰

2.1.2.1. Müekkid masdar

Müekkid masdar, âmilin mânasını pekiştirmek ve mecaz ihtimalini ortadan kaldırmak üzere gelir. Bu tür masdara, fiilin mânası üzerinde fazlalık olmaksızın mücerred eylem mânasını ifade ettiği için "müphem" masdar denilmektedir.⁷¹

ضَرَبْتُ ضَرْباً. İyice dövdüm.

Misâldeki ضَرَبْتُ ضَرْباً kelimesi ضَرَبَ fiilinin iki mânasından biri olan ضَرَبَ anlamını pekiştirmek üzere gelmiştir. Bu şekilde fiilini te'kid etmek üzere getirilen masdar, lâfzî te'kid kabilindendir. Meselâ; عَبَرْتُ النَّهْرَ عَبْرًا denildiğinde, hakikatte أُوجِدْتُ عَبْرًا عَبْرًا denilmiş olmaktadır.⁷²

Edebî yönden mef'ûl-i mutlakın getirilmesinden maksat, âmilin fâile isnadında şüphe ve garabeti ortadan kaldırmaktır. Meselâ; أَكَلْتُ قَعْدَتُ قُعُوداً veya أَكَلْتُ قَعْدَتُ قُعُوداً kelimeleri, fiillerinin fâile isnadlarında garabet olmadığından lâfız yönünden mef'ûl-i mutlak olmakla birlikte, edebi yönden zayıftırlar. Ancak طَارَتِ السَّمَكَ طَيْرَاناً "Balık öyle bir uçtu ki." denildiğinde fiilin fâile isnadında garabet ve şüphe ihtimali bulunmaktadır. Masdarın gelişi bu şüphe ve garabeti ortadan kaldırmakta ve cümlelerin mecaz değil, hakikat olduğunu ifade etmektedir.⁷³

2.1.2.2. Nevi masdarı

Nevi masdarı, âmili te'kid etmekle birlikte fiilin nasıl yapıldığını da ifade eder. Bu tür masdarın kullanılmasından maksat, fiilin şeklini açıklamaktır. Ancak âmilin mânasını pekiştirmeden şeklini açıklamak mümkün değildir.⁷⁴

⁶⁹ eş-Şabbân, II,109; el-Hudârî, I,186.

⁷⁰ Şerhu'l-'Umde, II,690; Şerhu's-Şuûr, 226; el-Galâyîni, III,29; 'Abbâs Hasan, II,197.

⁷¹ eş-Şabbân, II,112; el-Hudârî, I,186; el-Galâyîni, III,29; 'Abbâs Hasan, II,197.

⁷² Şerhu'l-Kâfiye, I,114; eş-Şabbân, II,109; el-Hudârî, I,186; el-Galâyîni, III,30; 'Abbâs Hasan, II,196.

⁷³ 'Abbâs Hasan, II,196.

⁷⁴ el-Hudârî, I,186; 'Abbâs Hasan, II,196,197.

Güzel bir şekilde oturdum.

جَلَسْتُ جُلُوسًا حَسَنًا.

Misâldeki جُلُوسًا kelimesi âmilde mevcut olan *oturmak* mânasını te'kid ederken aynı zamanda *oturmanın* şeklini de açıklamaktadır.

Nevi masdarı izâfet halinde kullanılabilir. Böyle kullanıldığında masdarı, âmili te'kid eden değil, hazfedilen masdarın yerine geçen masdar saymak daha doğru olur. Aksi halde insan başkasının fiilini işlemiş sayılır ki bu imkansızdır. Çünkü bir kişi ancak kendi fiilini işleyebilir. Meselâ; رُشِدَ سِرْتُ سَيْرًا ذِي رُشْدٍ "Rüşd sahibinin yürüyüşü gibi yürüdüm" cümlesinin aslı, سِرْتُ سَيْرًا مِثْلَ سَيْرِ ذِي رُشْدٍ şeklindedir. Önce masdar hazfedildi, masdarın sıfatı masdarın yerine geçti. Sonra da sıfat hazfedildi. Muzâf ileyî mevkîinde olan سَيْرِ kelimesi masdarın yerine geçti. Şayet böyle olmasaydı mâna, "Rüşd sahibinin yürüyüşünü yaptım" şeklinde olacaktı ki bu, kişinin aynı anda hem kendi yürüyüşünü, hem de rüşd sahibinin yürüyüşünü yapmış olacaktı. Bu ise, açık bir çelişkidir. Çelişkiyi ortadan kaldırmak için izâfet halindeki nevi masdarı, masdarın naibi sayılmıştır.⁷⁵

2.1.2.3. Aded masdarı

Aded (sayı) masdarı, fiilin mânasını te'kid etmekle birlikte sayısını da açıklamak üzere getirilen bir masdardır. Bu masdarın getirilmesinden maksat fiilin sayısını açıklamaktır. Ancak fiili te'kid etmeden sayısını açıklamak mümkün değildir. Bu sebeple nevi ve aded masdarlarına fiilin asıl mânası dışında vasıf, izâfet veya sayı gibi, fiilde olmayan mânalara delâlet ettikleri için muhtass masdar denilmiştir.⁷⁶

Edîbin risalesini bir defa okudum.

قَرَأْتُ رِسَالَةَ الْأَدِيبِ قِرَاءَةً وَاحِدَةً.

Misâldeki قِرَاءَةً kelimesi âmilde mevcûd olan *okumak* mânasını te'kid ederken aynı zamanda *okumanın* sayısını da açıklamaktadır.

2.1.3. Bu kısımların hükmü

2.1.3.1. Müekkid masdarın hükmü

1. Müekkid masdar, âmilin mânasını takviye ve şüphe ihtimalini ortadan kaldırmak üzere geldiğinden hazfedilemez. Çünkü hazif takviyeyi zayıflatır.⁷⁷

⁷⁵ Şerhu'l-Kâfiye, I,115; eş-Şabbân, II,112; el-Huḍarî, I,187; 'Abbâs Ḥasan, II,197.

⁷⁶ el-Ḥârizmî, I,297; el-Huḍarî, I,186; el-Galâ'yînî, III,29; 'Abbâs Ḥasan, II,196.

⁷⁷ Şerhu'l-'Umde, II,691; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,36; İbn 'Aḳîl, I,563; eş-Şabbân, II,115; el-Huḍarî, I,189; el-Galâ'yînî, III,35; 'Abbâs Ḥasan, II,200.

2. Müekkid masdarın âmili hazfedilmediğinden, amel konusunda asıldır. Çünkü cümlede asıl varken müekkid masdar amel edemez.⁷⁸

3. Müekkid masdar, cins mâna ifade ettiği için aza ve çoğa şamil olur. Bu bakımdan tesniye veya cemilenmeye ihtiyacı yoktur.⁷⁹ Meselâ; ضَرَبْتُ ضَرْبًا cümlesinde ضَرْبًا kelimesi ضَرَبْتُ ضَرْبًا mânasında fiilin tekrarı mesabesinde olduğundan her zaman müfred olarak gelir.⁸⁰

4. Müekkid masdar, lâfzî te'kid kabilinde olduğu için "müekkid lâfız müekkedden önce gelemmez" prensibine göre âmilinden önce gelemmez.⁸¹ Bu kaideye göre ضَرَبْتُ ضَرْبًا misâlinde masdarı başa getirmek suretiyle ضَرَبْتُ ضَرْبًا denilemez.

2.1.3.2. Nevi ve aded masdarının hükümü

a. Nevi masdarından çeşit kasedilirse tesniye veya cemi olarak gelebilir.⁸² Aynı şekilde aded masdarı da tesniye veya cemi olarak gelebilir.

قرأتُ الكتابَ قراءَتَيْنِ. Kitapı iki şekilde okudum.
«وَتَظُنُّنَ بِاللَّهِ الظُّنُونَا»⁸³ «Allâh hakkında türlü türlü şeyler düşündüğünüzde»
قرأتُ الكتابَ قراءَتَيْنِ. Kitapı iki kere okudum.
ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرْبَاتٍ. Zeydi bir kaç kere dövdüm.

b. Nevi ve aded masdarı âmilinden önce gelebilir.⁸⁴

قَرَأَتَيْنِ قَرَأْتُ الْكِتَابَ. İki şekilde kitabı okudum.
قَرَأَتَيْنِ قَرَأْتُ الْكِتَابَ. İki kere kitabı okudum.

2.1.4. Mef'ûl-i mutlakın âmili

Mef'ûl-i mutlakın âmili aşağıda görüldüğü gibi, bir kaç çeşide ayrılır.

⁷⁸ İbn 'Akîl, I,561; eş-Şabbân, II,115; el-Huḍarî, I,189; el-Ğalâyînî, III,29; 'Abbâs Ḥasan, II,199.

⁷⁹ el-Kâfiye, 16; Şerhu'l-Kâfiye, I,115; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,35; el-Huḍarî, I,189.

⁸⁰ eş-Şabbân, II,115.

⁸¹ eş-Şabbân, II,115; el-Ğalâyînî, III,34; 'Abbâs Ḥasan, II,200.

⁸² Şerhu'l-Kâfiye, I,115; eş-Şabbân, II,112; el-Huḍarî, I,187; 'Abbâs Ḥasan, II,197.

⁸³ el-Ahzâb (33)10.

⁸⁴ el-Huḍarî, I,189; el-Ğalâyînî, III,34;

1. Lâfzında ve mânasında veya yalnızca mânasında mef'ûl-i mutlaka denk olan masdar olur.⁸⁵

عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِكَ زَيْدًا ضَرْبًا شَدِيدًا.

Zeyd i şiddetli bir şekilde dövme ne şaşım.

عَجِبْتُ مِنْ فَرْحِكَ طَرَبًا شَدِيدًا.

Şiddetli bir şekilde sevinmene şaşım.

Misâllerde mef'ûl-i mutlaka nasbenden âmil, birincisinde kendi lâfzında ve mânasında, ikincisinde ise lâfzı değişik, fakat mânasına denk olan masdardır.

2. Kendi lâfzında ve mânasında veya yalnızca mânasında mef'ûl-i mutlaka denk olan, tam ve çekilen bir fiil olur.⁸⁶

Zeyd i iyice dövdüm.

ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرْبًا.

Öyle bir oturdum ki.

قَعَدْتُ جُلُوسًا.

Misallerde mef'ûl-i mutlaka nasbenden âmil, birincisinde kendi lâfzında ve mânasında, ikincisinde ise lâfzı değişik fakat mânasına denk olan fiildir. كَانَ babı ve amelden lağvedilmiş olan ظَنَّ babı masdarda amel edemez. Buna göre زَيْدٌ قَائِمٌ ظَنَنْتُ ظَنًّا denilmez.

3. İsm-i tafdîl ve sıfat-ı müşebbehe hariç, çekilebilen sıfat olur.⁸⁷

أَنَا ضَارِبٌ زَيْدًا ضَرْبًا شَدِيدًا.

Ben Zeyd i şiddetli bir şekilde döven kimseyim.

الْمُعْجَبُ بِنَفْسِهِ إِعْجَابَ الْحَمَقَى يُطْلِقُ لَهَا الْعِنَانَ فَيَهْلِكُ.

Kendini aptalların beğendiği gibi beğenen dizginlerini salar ve böylece helâk olur.

Mef'ûl-i mutlaka nasbenden âmil birinci misâlde ism-i fâil, ikincisinde ise ism-i mef'ûldür. İbn Hişâm'a göre sıfat-ı müşebbehe mef'ûl-i mutlakta amel

⁸⁵ Şerhu'l-'Umde, II,691; Evdaḥu'l-Mesâlik, II,33; İbn 'Aqîl, I,558; eş-Şabbân, II,111,112; el-Huḍarî, I,187; 'Abbâs Hasan, II,195.

⁸⁶ Şerhu'l-'Umde, II,691; Evdaḥu'l-Mesâlik, II,33; İbn 'Aqîl, I,558; eş-Şabbân, II,111,112; el-Huḍarî, I,187; 'Abbâs Hasan, II,195.

⁸⁷ Şerhu'l-'Umde, II,691; Evdaḥu'l-Mesâlik, II,33; İbn 'Aqîl, I,558; eş-Şabbân, II,111,112; el-Huḍarî, I,187; 'Abbâs Hasan, II,195.

eder.⁸⁸ İbn Hişâmın görüşünden hareketle الْفَرِحُ فَرَحاً شَدِيداً مُسْرِفاً كَالْحَزِينِ حَزْناً "Müsrif olarak aşırı şekilde sevinen kimse aşırı üzülen kimseye benzer." örneğinde mef'ûl-i mutlakın âmili sıfatı müşebbehedir.

2.1.5. Mef'ûl-i mutlakın hazfedilmesi ve bunun şartları

Mef'ûl-i mutlak mevkiinde olan masdar, bazı durumlarda hazfedilebilir. Ancak masdarın hazfedilebilmesi için iki şartın gerçekleşmesi gerekir.

1. Mef'ûl-i mutlakın maddeleri fiiliyle aynı kalıpta olmalıdır. Buna göre fiiliyle aynı mânada fakat lâfzı değişik olan سُرِرْتُ فَرَحاً vb. misâllerde فَرَحاً masdarı fiilin hakiki masdarı olmadığı için hazfedilmez.⁸⁹

2. Mef'ûl-i mutlakın hazfinden sonra yerini tutacak bir şeyin olması gerekir.⁹⁰ Sayılan şartlar gerçekleştiği için masdarın hazfedilmesi ve haziften sonra masdarın yerine geçen kelimeler aşağıda gösterilmektedir.

2.1.6. Mef'ûl-i mutlakın yerine geçen kelimeler

1. Masdarın murâdifi.⁹¹ (eş anlamlısı)

Gelen büyük için hızlıca ayağa kalktım. قُمْتُ وَقُوفاً سَرِيعاً لِلْقَادِمِ الْعَظِيمِ.

Misâlde وَقُوفاً kelimesi mânaca murâdifi olan قِيَاماً masdarının yerine geçmiştir.

Murâdif masdar, misâlde görüldüğü gibi te'kid ve nevi masdarının yerini tutar.⁹²

2. İsm-i masdar.

İsm-i masdar alem olmamak kaydıyla asıl masdarın yerine geçer.⁹³ Ancak bunun için ism-i masdarın, masdardan fazla bir mânaya delâlet etmemesi gerekir. Alem olan ism-i masdar, hem aleme, hem de masdar mânasına delâlet ettiğinden hazfedilecek olan masdarın yerini almaya müsait değildir. Çünkü hazfedilen

⁸⁸ eş-Şabbân, II,111,112; el-Huḍarî, I,187;

⁸⁹ el-Huḍarî, I,187; 'Abbâs Ḥasan, II,201.

⁹⁰ 'Abbâs Ḥasan, II,201.

⁹¹ ez-Zemaḥşerî, 45; el-Kâfiye, 16; Şerḥu'l-'Umde, II,691; İbn 'Aḳîl, I,561; el-Ğalâiyîni, III,31; 'Abbâs Ḥasan, II,204.

⁹² el-Huḍarî, I,188.

⁹³ Şerḥu'l-'Umde, II,691; eş-Şabbân, II,114; el-Huḍarî, I,188; el-Ğalâiyîni, III,31.

masdar aleme delâlet etmemektedir. Aslın yerine geçen kelime aslında bulunmayan bir mânaya delâlet edemez.⁹⁴

Şu kelimeler, masdarın yerine geçebilen ism-i masdar çeşitleridir.

Alem olmayan ism-i masdar.

İyice yıkandım.

إِغْتَسَلْتُ غُسْلًا.

Kökü aynı, babı farklı olan ism-i masdar.

«Bütün varlığıyla ona yönel.»⁹⁵

«وَتَبَيَّلَ إِلَيْهِ تَبْيِيلًا.»

Masdar iken madde ismi olan kelime.

«وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا.»⁹⁶ *Allâh sizi yerden ot (bitirir) gibi bitirmiştir.*

Misâllerdeki غُسْلًا , تَبْيِيلًا ve نَبَاتًا kelimeleri, asıl masdar olan إِغْتَسَالَ ve تَبَيَّلَ kelimelerinin yerine geçerek bunların mânasını ifade ettiklerinden mef'ûl-i mutlak olmuşlardır.

Sibeveyh'e göre, ism-i masdar kendisinden türeyen, ancak mukadder olan kendi fiiliyle mansûbtur. el-Mâzinî ve es-Sîrâfî'ye göre ise, ayrıca fiil takdir etmeye gerek yoktur, bunlar mevcut fiille mansûb olur.⁹⁷

3. Hazfedilen masdarın benzerine izâfe edilmesi şartıyla كُلٌّ ve بَعْضٌ kelimeleri. Umûm veya bazısına delâlet eden جَمِيعٌ , عَامَّةٌ , كَافَّةٌ ve نِصْفٌ kelimeleri de aynı maksadı ifade eder.⁹⁸

Büsbütün infakta bulunma.

لَا تُنْفِقُ كُلَّ الْإِنْفَاقِ.

Onun üzerinde bazı tereddütlerim var.

أَتَرَدَّدُ عَلَيْهِ بَعْضَ التَّرَدُّدِ.

Bu cümlelerin aslı لَا تُنْفِقُ إِنْفَاقًا كُلَّ الْإِنْفَاقِ ve أَتَرَدَّدُ عَلَيْهِ تَرَدُّدًا بَعْضَ التَّرَدُّدِ şeklindedir.

4. Masdarın sıfatı.⁹⁹

En güzel şekilde konuştum.

تَكَلَّمْتُ أَحْسَنَ التَّكَلُّمِ.

⁹⁴ Abbâs Hasan, II,202.

⁹⁵ el-Müzzemmil (73),8.

⁹⁶ Nûh (71),17.

⁹⁷ Şerhu'l-Kâfiye, I,116.

⁹⁸ Şerhu'l-'Umde, II,691; Şerhu'l-Kâfiye, I,115; eş-Şabbân, II,113; el-Hudârî, I,188; el-Galâyînî, III,33;

⁹⁹ Abbâs Hasan, II,203.

⁹⁹ Şerhu'l-Kâfiye, I,114; eş-Şabbân, II,113; el-Galâyînî, III,31.

Amma da konuştum.

تَكَلَّمْتُ أَيَّ التَّكَلُّمِ.

Bu cümlelerin aslı تَكَلَّمْتُ أَحْسَنَ التَّكَلُّمِ حَسَنًا ve تَكَلَّمْتُ تَكَلُّمًا أَيَّ تَكَلُّمٍ şeklindedir.

5. İsm-i işaret. Bunda asıl, genelde ism-i işaretten sonra masdarın benzerinin sıfat olarak gelmesidir.¹⁰⁰

رَأَيْتُ عَدْلُ عُمَرَ فَسَأَعْدِلُ ذَاكَ الْعَدْلِ.

Ömer'in adaletine hayran kaldım, ben de o adaleti yapacağım.

Misâlde ism-i işaret عَدْلًا kelimesinin yerine geçtiği için mef'ûl-i mutlak olmuştur. Sîbeveyh'e göre ism-i işaretten sonra sıfat gelmesi de olur. Sîbeveyh'in görüşüne göre فَسَأَعْدِلُ ذَاكَ demek caizdir.¹⁰¹

6. Zamir.¹⁰²

فَإِنِّي أُعَذِّبُهُ عَذَابًا لَا أُعَذِّبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ.

*«Kâinatta hiç kimseye yapmadığım azabı ona yapacağım.»*¹⁰³

Burada zamir, عَذَابًا kelimesinin yerine geçtiği için onun hükmünü almıştır.

7. Masdara delâlet eden sayı.¹⁰⁴

يَدُورُ عَقْرَبُ السَّاعَةِ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ أَرْبَعَةً وَعِشْرِينَ دَوْرَةً.

Saatin akrebi bir günde yirmidört kez döner.

Örnekte أَرْبَعَةً وَعِشْرِينَ sayısı, masdarın yerini aldığı için mef'ûl-i mutlak sayılmaktadır.

8. Masdar mânasını elde etmek için kullanılan alet.¹⁰⁵

Susamışa bir bardak su verdim.

سَقَيْتُ الْعَاطِشَ كُوبًا.

¹⁰⁰ Şerhu'l-Kâfiye, I,116; İbn 'Akl, I,562; el-Hudârî, I,188; 'Abbâs Hasan, II,204.

¹⁰¹ İbn 'Akl, I,562.

¹⁰² Şerhu'l-'Umde, II,691; Şerhu'l-Kâfiye, I,116; İbn 'Akl, I,562; eş-Şabbân, II,113; el-Galâyînî, III,31; 'Abbâs Hasan, II,204.

¹⁰³ el-Mâide (5),115.

¹⁰⁴ Şerhu'l-'Umde, II,691; Şerhu'l-Kâfiye, I,115; İbn 'Akl, I,562; eş-Şabbân, II,114; el-Galâyînî, III,32; 'Abbâs Hasan, II,205.

¹⁰⁵ Şerhu'l-'Umde, II,691; Şerhu'l-Kâfiye, I,115; İbn 'Akl, I,562; eş-Şabbân, II,114; el-Galâyînî, III,32; 'Abbâs Hasan, II,205.

Aletin, masdarın yerini alabilmesi için, masdar mânasını elde etmekte kullanılmakta bilinmesi gerekir. Aksi halde mef'ûl-i mutlak olmaz.¹⁰⁶ Buna göre meselâ; dövme aleti olarak kullanılmayan *yastık* mef'ûl-i mutlak olmaz. ضَرْبَتُهُ cümlesinde وَسَادَةٌ kelimesi mef'ûl-i mutlak olmaz.

9. Masdar çeşitlerinden biri.¹⁰⁷

Düşman gerisin geri döndü. رَجَعَ الْعَدُوُّ الْقَهْقَرَى.

Çocuk dizlerini karnına çekerek oturdu. قَعَدَ الطِّفْلُ الْقَرْفَصَاءَ.

Sîbeveyh'e göre, bu masdarlar asıl masdardır. el-Mubberred'e göre ise, bunlar fiilin kendi masdarının sıfatıdır. O'na göre bu terkiplerin aslı şöyledir:

رَجَعَ الْعَدُوُّ رُجُوعَ الْقَهْقَرَى.

قَعَدَ الطِّفْلُ قُعُودَ الْقَرْفَصَاءَ.

Kûfeliler'in bir kısmına göre ise, bu ve benzeri masdarlar kullanılmasa da kendi lâfzından türetilmiş bir fiille mansûbtur. Onlara göre bu terkiplerin aslı şöyle olmalıdır. قَرَفَصَ الطِّفْلُ الْقَرْفَصَاءَ , قَهَقَرَ الْعَدُوُّ الْقَهْقَرَى

10. Masdarın şekline delâlet eden lâfız.¹⁰⁸

مَشَى الْقِطُّ مِشْيَةَ الْأَسَدِ وَوَتَبَ وَتَبَةً النَّمْرِ.

Kedi, aslanın yürüdüğü gibi yürüdü, kaplanın sıçradığı gibi sıçradı.

Misâldeki مِشْيَةً ve وَتَبَةً kelimeleri hazfedilmiş مَشًى ve وَتَبًى şeklindeki masdarların şekline delâlet ettikleri için asıl masdarın yerine geçmişlerdir.

11. Masdarın zamanı.¹⁰⁹

Acı zamanını yaşamadı. لَمْ يَعِشْ سَاعَةَ الْأَلَمِ.

Örnekteki سَاعَةً kelimesi, masdar olan عِشًّا kelimesinin yerine geçtiğinden onun hükmünü alarak mef'ûl-i mutlak olmuştur. Cümlenin aslı şöyledir. لَمْ يَعِشْ عِشًّا سَاعَةَ الْأَلَمِ

¹⁰⁶ eş-Şabbân, II,114; el-Huḍarî, I,188; 'Abbâs Ḥasan, II,205.

¹⁰⁷ Sîbeveyh, I,35; Şerḥu'l-'Umde, II,691; eş-Şabbân, II,113; el-Huḍarî, I,188; el-Galâyinî, III,32; 'Abbâs Ḥasan, II,205.

¹⁰⁸ Sîbeveyh, I,35; Şerḥu'l-Kâfiye, I,114; eş-Şabbân, II,113; 'Abbâs Ḥasan, II,206.

¹⁰⁹ eş-Şabbân, II,114; el-Huḍarî, I,188; 'Abbâs Ḥasan, II,206.

12. "ما" istifhamiyye.¹¹⁰

Tarlana ne ekiyorsun?

مَا تَزْرَعُ حَقْلَكَ؟

Misâlde "ما" istifhamiyye, masdar olan زَرَعًا kelimesinin yerine geçtiğinden onun hükmünü alarak mef'ûl-i mutlak olmuştur. Cümlelin aslı şöyledir. أَيُّ زَرْعٍ تَزْرَعُ حَقْلَكَ؟

13. "ما" şartiyye.¹¹¹

Nasıl istersen öyle otur.

مَا شِئْتَ فَاجْلِسْ.

Misâlde "ما" şartiyye, masdar olan جُلُوسًا kelimesinin yerine geçtiğinden onun hükmünü alarak mef'ûl-i mutlak olmuştur. Cümlelin aslı şöyledir. أَيُّ جُلُوسٍ شِئْتَ فَاجْلِسْ

2.1.7. Mef'ûl-i mutlakın âmilinin hazfedilmesi

Kendi lâfzından ve maddesinden olmak kaydıyla çok kullanıldığı için veya ona delâlet eden bir karine bulunduğundan masdarın âmile ihtiyacı kalmaz ve hazfedilir.¹¹² Âmilin hazfedilmesi cevazen ve vucûben olmak üzere 2 türlüdür.

2.1.7.1. Âmilin cevazen hazfedilmesi

1. Nevi ve aded masdarında âmile delâlet eden karine, lâfzî veya hal karinesi olabilir. Lâfzî karine, cümlede âmile delâlet eden lâfızdır.

Ziyaretçi oturdu mu?

هَلْ جَلَسَ الرَّائِي؟

Uzunca bir oturuşla. ....

..... جُلُوسًا طَوِيلًا.

Misâlde nevi masdarının âmili, soruda geçtiği için ona ihtiyaç kalmadığından hazfedilmiştir. Cümlelin aslı جَلَسَ جُلُوسًا طَوِيلًا şeklindedir.

Eve döndün mü?

أَرَجَعْتَ الْبَيْتَ؟

İki kez .....

..... رَجَعْتَنِي.

Misâlde aded masdarının âmili, soruda geçtiği için tekrara gerek kalmadığından hazfedilmiştir. Cümlelin aslı رَجَعْتُ رَجَعْتَنِي şeklindedir.

¹¹⁰ eş-Şabbân, II,114; el-Huḍarî, I,188; el-Galâiyînî, III,32; 'Abbâs Ḥasan, II,206.

¹¹¹ el-Huḍarî, I,188; el-Galâiyînî, III,32; 'Abbâs Ḥasan, II,206.

¹¹² ez-Zemaḥşerî, 46; el-Kāfiye, 16; Şerḥu'l-'Umde, II,691; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,35; İbn 'Aḳîl, I,563; 'Abbâs Ḥasan, II,207.

Hal karinesi, lâfızla ilgili olmayan, ancak görüş ve müşahedeye ve o andaki duruma bağlı olan manevî bir karinedir. Meselâ; avına isabet eden avcıyı gördüğünde أَصَابَ إِصَابَةً تَامَةً "Tam isabet etti." demek yerine âmili hazfederek إِصَابَةً تَامَةً "Tam isabet...." demek suretiyle yalnızca masdarla yetinilmesi gibi. Buradaki manevi karine avcının hedefine isabet etmesidir.

2. Fiili te'kid için getirilen masdarda aslolan hazfedilmemesidir. Çünkü bu masdarın getirilmesindeki maksat, âmili takviye etmek ve âmilden kasdedileni vuzûha kavuşturmaktır. Bu sebeple te'kid için gelen masdar tesniyelenmez, cemilenmez. Fâil ve mef'ûlde amel edemez ve âmilinden önce gelemez.¹¹³ Ne var ki Araplar, bazı yerlerde müekkid masdarın âmilini hazfetmişler, haziften sonra da âmilin yerine geçtiğinden masdarın fâil ve mef'ûlde amelini gerekli görmüşlerdir. Ancak âmilin hazfinden sonra hiç bir şekilde onu zikretmemişlerdir. Masdar, âmilin yerine geçtiği için zikredilmesine gerek kalmamıştır. Çünkü cümlede aslın yerini alan bir kelimeyle asıl bir arada bulunamaz.*

2.1.7.2. Âmilin vucûben hazfedilmesi

Masdarın âmilinin hazfedilmesi, semâî ve kıyasî olmak üzere 2'ye ayrılmıştır.

2.1.7.2.1. Âmilin semâen hazfedilmesi

Masdarın, âmilin yerine geçtiği yerler; emir, nehiy, dua taaccüp ve istifham gibi inşâ' cümlesi olabildiği gibi, haber cümlesi de olabilir.¹¹⁴

1. İnşâ' cümlesinde âmilin hazfedilmesi

a. Emirde: Büyük bir misafir bir meclise geldiğinde orada oturanlara hitaben قِيَامًا "ayağa" içeri girip oturduktan sonra da جُلُوسًا "oturun" demek gibi. Bu gibi yerlerde masdar, hazfedilen fiilin yerini aldığından fâili masdarın altında gizlenmiştir. "Âmil hazfedilince fâili de onunla birlikte hazfedilmiş olduğundan,

¹¹³Abbâs Hasan, II,207.

* Âmilin yerini alan müekkid masdarı ayrı bir bölüm saymanın daha uygun olduğu söylenmiştir. Çünkü bu masdar, te'kid için getirilmiş değildir. Böyle olmasaydı âmili hazfedilmeyecekti. Zira hafif takviyeyi zayıflatır. Buna göre mef'ûl-i mutlakın bölümleri şu şekildedir.

1.Te'kid

2.Beyân

3.Aded

4.Âmili hazfedildiği için âmilinin yerine geçen masdar. Bk. eş-Şabbân, II,116; el-Huḍarî, I,189; el-Galâyînî, III,29; Abbâs Hasan, II,206.

¹¹⁴Evdâhu'l-Mesâlik, II,37; eş-Şabbân, II,116; el-Huḍarî, I,190; el-Galâyînî, III,35,36; Abbâs Hasan, II,208.

ayrıca masdarın altında gizlemeye gerek yoktur" diyenler de vardır. "âmil hazfedildiğinde fâil masdarın altında gizlenir" diyenlerin görüşü daha güzel, ancak ikinci görüş, takdir külfeti olmadığından daha kullanışlı ve hafiftir.¹¹⁵ Cümlelerin aslı şöyledir. قَوْمُوا قِيَاماً وَاجْلِسُوا جُلُوساً

Zeyd'i bırak.

بَلِّغْ زَيْدًا.

Zeyd'e mühlet tanı.

رَوِّدْ زَيْدًا.

Misâllerde isim fiiller, kendi lâfzından fiili olmayan masdar mânasında kullanılmışlardır.¹¹⁶ Bu cümlelerin aslı اَتْرُكْ تَرْكاً زَيْدًا ve اُرْوِدْ اِرْوَاداً زَيْدًا şeklinde takdir edilir. İsim fiiller, emir fiilinin hazfinden sonra âmilin masdarı olarak kendilerinden sonraki ma'mûlde amel eder. Âmilin hazfinin semâî olduğu bölümlerde masdarın âmiliyle aynı maddeden olması şart olmadığından kendi lâfzından olmayan âmil takdir edilebilir.¹¹⁷

b. Nehiyde: Burada âmilin vucûben hazfedilmesi için başında "لا" bulunan nehiy fiili, atıf yoluyla emir fiiline bağlanmış olmalıdır.¹¹⁸ Misâl olarak; sukûnet içerisinde olunması gereken yerde konuşan kimseyi uyarmak maksadıyla şöyle denilir.

Sus! konuşma.

سُكُوتاً لَا كَلَاماً.

Bu cümlelerin aslı اُسْكُتْ سُكُوتاً وَلَا تَتَكَلَّمْ كَلَاماً şeklindedir.

c. Duada: Dua ve beddua makamında âmil hazfedilir, masdar âmilin yerine geçerek âmilin görevini ve mânasını ifâ eder.

نَصْرًا عِبَادَكَ الْمُخْلِصِينَ وَهَلَاكًا وَشُحْقًا لِلْبَاغِي الْأَيْمِ.

İhlâslı kullarına yardım et, günahkâr azgını da helak et ve ona azap ver (Allâh'ım)!

Bu cümlelerin aslı ... وَأَهْلِكَ هَلَاكًا ... وَأَسْحَقُ شُحْقًا ... şeklindedir.

Bazen âmili hazfedilen masdardan sonra, fâili veya mef'ûlû açıklamak üzere harf-i cerle mecrûr olan bir ma'mûl gelir.

Sana hamdolsun!

حَمْدًا لَكَ!

¹¹⁵ el-Galâyîni, III,35; 'Abbâs Hasan, II,209.

¹¹⁶ Sibeveyh, I,251; eş-Şabbân, II,121.

¹¹⁷ el-Hudârî, I,190; 'Abbâs Hasan, II,218.

¹¹⁸ Sibeveyh, I,312; ez-Zemaşşerî, 46; el-Galâyîni, III,35,36; 'Abbâs Hasan, II,210.

<i>Sana teşekkür ederim!</i>	شُكْرًا لَكَ!
<i>Allâh seni korusun!</i>	سَقِيًّا لَكَ / رَعِيًّا لَكَ!
<i>Allâh sana rahmet etsin!</i>	وَيْحًا لَكَ / وَيْسًا لَكَ!
<i>Allâh onu helâk etsin!</i>	وَيْلًا لَهُ / وَيَّيًّا لَهُ / بُعْدًا لَهُ / سُحْقًا لَهُ!
<i>Düşmandan selâmet olsun.</i>	سَلَامًا مِنَ الْأَعْدَاءِ.

Bu misâllerde masdar, kendisinden sonra gelen car-mecrûrla izah edilmiş olup, âmili hazfedildiğinden kendisi âmilin yerine geçmiştir. Bu vb. misallerdeki car-mecrûr, hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olmak üzere merfû'dur. Buna göre cümlelerin aslı *أَحْمَدُ اللَّهُ حَمْدًا هَذَا الدُّعَاءُ لَكَ* "Allâh'a hamdederim. Bu dua sanadır" şeklindedir.¹¹⁹

Mecrûrun muhatap değil, fâili yahut mef'ûlû açıklamak için gelmiş olduğu söylenmiştir. Bu rivayete göre, câr-mecrûrun başına hazfedilmiş bir *أَعْنَى* fiili takdir edilmiştir. Böyle olursa câr-mecrûr hazfedilmiş fiilin mef'ûlûn bih olur. Câr-mecrûr ister haber, ister mef'ûl olsun, her iki halde de burada iki cümle vardır.¹²⁰ misâlinde olduğu gibi mecrûr muhatap sayılmazsa, "*lâm*" takviye için gelmiş, *زَيْد* kelimesi ise, masdarın mef'ûlû durumunda olduğundan cümle tektir. Bu durumda tek cümlede iki ayrı zata iki ayrı hitap yöneltme gibi bir mahzur da ortadan kalkmaktadır.¹²¹

Aslı itibariyle azap ve helâktan kinaye iken, çok kullanıldıklarından acıma ve şefkatte kullanılan *وَيْحًا* ve *وَيْسًا* azap ve helâкта kullanılan *وَيْلًا* ve *وَيَّيًّا* gibi kendi lâfzından fiili olmayan bir masdarı açıklamak üzere gelen bir car-mecrûrdan harf-i ceri hazfederek masdarı mecrûra izâfe etmek suretiyle bunları *وَيْحَكَ* , *وَيْسَكَ* , *وَيْلَكَ* ve *وَيَّيْلَكَ* şeklinde okumak dahi mümkündür. Bu şekilde izâfet halinde kullanılan kelimelerin mef'ûl-i mutlak veya mef'ûlûn bih olarak mansûb; yahut haberi hazfedilmiş mübteda veya mübtedası hazfedilmiş haber olmak üzere merfû' okunabilecekleri söylenmiştir.¹²² Bu tür izâfet halindeki kelimelerde muzâf olan kelime "*lâm*" yerinde olduğundan izâfetle yetinilmiştir.¹²³

Masdar, mef'ûl-i mutlak

رَحِمَهُ اللَّهُ وَيَّحَهُ / وَيْسَهُ (رَحْمَتُهُ)

¹¹⁹ *Serhu'l-Kâfiye*, I, 117.

¹²⁰ *eş-Şabbân*, II, 117; *el-Hudârî*, I, 190.

¹²¹ *eş-Şabbân*, II, 117.

¹²² *eş-Şabbân*, II, 117; *el-Hudârî*, I, 190; 'Abbâs Hasan, II, 218, 219.

¹²³ *Sîbeveyh*, I, 318; *Evdaḥu'l-Mesdlik*, II, 36; *el-Galâiyîni*, III, 36.

Masdar, mef'ûlün bih

أَلَزَمَهُ اللَّهُ وَيَحَهُ / وَيَسَهُ

Masdar, mübteda

وَيَحَهُ مَطْلُوبٌ

Masdar, haber

الْمَطْلُوبُ وَيَحَهُ

Bu yerlerde âmilin hazfedilmesinin kaidesi, masdardan mecrûrun zikredilmiş olması veya masdarın muzâf olarak gelmiş olmasıdır.¹²⁴ Böyle yerlerde hazif, kaide haline geldiğinden vacip sayılmıştır. Şayet masdara taallûk eden bir şey yoksa, hazif caiz olur.¹²⁵ Buna göre âmili hazfederek حَمْدًا , شَكَرًا , سَقَاكَ اللَّهُ سَقِيًا , حَمِدْتُ حَمْدًا veya شَكَرًا , سَقِيًا demek caizdir.

Bu bölümdeki masdarların başına "lâm-ı ta'rif" getirilebilir. Şayet bunlar "lâm"lı ise, başlarına kendi mânalarında bir âmil takdir ederek mef'ûl-i mutlak veya nasbedecek bir fiil takdir ederek mef'ûlün bih olarak mansûb okumak da caizdir.¹²⁶

Mef'ûl-i mutlak

رَحِمَ اللَّهُ الْوَيْحَ لَهُ ، الْوَيْسَ لَهُ.

Mef'ûlün bih

أَلَزَمَ اللَّهُ الْوَيْحَ ، الْوَيْسَ لَهُ.

Bunlar için, hazfedilmiş bir haber takdir etmek suretiyle merfû' okunmaları daha güzel görülmüştür.

الْوَيْحُ لِلْحَلِيفِ وَالْوَيْلُ لِلْعَدُوِّ.

Ancak "lâm-ı ta'rif"li olarak işitilenlerin haricindekiler, "lâm-ı ta'rif"li okunmaz. Buna göre السَّقِيُّ لَهُ denilmez.¹²⁷

Şayet bunlar "lâm-ı ta'rif"li değilse, mef'ûl-i mutlak olmak üzere mansûb veya hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olmak üzere merfû' okunabilirler.¹²⁸

Bir isim fiil olan هَيَّاتَ kelimesi, kendisinden sonra câr-mecrûr gelmesi halinde بُعْدًا anlamında beddua makamında kullanılan masdar itibar edilerek mahallen mansûb olur.¹²⁹

Zeyd ne kadar (da) uzak!

هَيَّاتَ لِرَيْدٍ!

¹²⁴ Şerhu'l-Kâfiye, I,116.

¹²⁵ Şerhu'l-Kâfiye, I,116; el-Hudârî, I,191; el-Galâyînî, III,38.

¹²⁶ Abbâs Hasan, II,219,220.

¹²⁷ Sîbeveyh, I,328; eş-Şabbân, II,117; el-Hudârî, I,190; 'Abbâs Hasan, II,219,220.

¹²⁸ Sîbeveyh, I,334.

¹²⁹ Şerhu'l-Kâfiye, I,117.

Bu takdirde cümlelerin aslı kendi mânasında bir fiili takdir edilerek şu şekildedir.

Allâh Zeyd'i ne kadar (da) uzaklaştırdı.   أُبْعَدَ اللَّهُ بُعْدًا لَزِيدًا.

Gerçekte masdar olmadıkları halde mansûb olarak gelen bazı madde isimleri beddua makamında kullanılmıştır.¹³⁰

Toprak olasın, ölesin!   تُرْبًا لَكَ!

Taş olasın, ölesin!   جَنْدَلًا لَكَ!

Bu cümlelerin aslı kendi mânasından türetilmiş, helâk ve bela mânasında kullanılan âmille şu şekilde takdir edilmektedir.

تَرَبْتُ تُرْبًا (تُرَابًا) هَذَا الدُّعَاءُ لَكَ!

جُنْدِلْتُ جَنْدَلًا (صَخْرًا) هَذَا الدُّعَاءُ لَكَ!

Ancak bu masdarların hazfedilmiş bir fiilin mef'ûlün bihi olarak kabul edilmeleri daha güzel görülmüştür.¹³¹

أَلَزَمَهُ اللَّهُ تُرْبًا / لَقِيَ تُرْبًا / أَصَابَ تُرْبًا.

أَلَزَمَهُ اللَّهُ جَنْدَلًا / لَقِيَ جَنْدَلًا / أَصَابَ جَنْدَلًا.

d. Taaccübte: Kendi lâfzından fiili olsun veya olmasın, insanı şaşırtan ve dehşete düşüren bir olay karşısında şaşkınlığını ifade etmek için izâfet halinde kullanılan ve deyim yerinde olduklarından her zaman mansûb olarak gelen bazı masdarlar vardır.¹³²

Allâh'ı tenzih ederim!   سُبْحَانَ اللَّهِ / حَاشَا لِلَّهِ!

Allâh'a sığınırım!   مَعَاذَ اللَّهِ!

Şu olaya şaşıtm!   عَجَبًا لِتِلْكَ الْقَضِيَّةِ.

Bu cümlelerin aslı, bunlar için kendi mânalarında bir fiil takdir edilerek şöyledir. أَعْجَبُ عَجَبًا , أَعُوذُ بِاللَّهِ مَعَاذًا , أَنْزَهُ اللَّهُ تَنْزِيهًا .

¹³⁰ Sîbeveyh, I,314; ez-Zemaşşerî, 47; 'Abbâs Hasan, II,222,223.

¹³¹ 'Abbâs Hasan, II,223.

¹³² Sîbeveyh, I,322; el-Galâyînî, III,38; 'Abbâs Hasan, II,222.

حَاشَا kelimesi tenvînsiz, ma'mûlû de mecrûr olarak gelirse harf-i cer olur. Aksi halde تَزَيُّهَا mânasında isim fiildir. Aynı şekilde bazı sesler taaccüp makamında mef'ûl-i mutlak olarak kullanılmaktadır.¹³³

Zeyd'e şaştım.

وَيَ لَزَيْدٍ.

Sana şaştım.

وَيْكَ

Bu cümlelerin mânası da kendi lâfzından olmayan bir fiille takdir edilir. Bunların aslı أَعْجَبُ بِهِ عَجَبًا şeklindedir.

e. Soruda: Soru şekliyle muhatabı istenmeyen şeyden sakındırmak istediğini bildirmek maksadıyla masdarın âmili hazfedilir.¹³⁴

أَبْخَلًا وَأَنْتَ وَاسِعُ الْغِنَى؟

Bayağı zengin olduğun halde cimrilik mi yapıyorsun?

Kültürlü olduğun halde sefîhlik mi yapıyorsun? أَسْفَاهَةً وَأَنْتَ مُتَّقَفٌ؟

Cümlelerin aslı .... أَتَبْخَلُ بَخْلًا ve .... أَتَسْفَهُ سَفَاهَةً şeklindedir.

İnşâ' cümlesinde âmilin hazfedilmesinin sebebi, masdardan sonra masdarı açıklar durumda fâil veya mef'ûlün gelmesi, yahut masdardan devamlılık kastedilmiş olmasıdır.¹³⁵ Tüm bu sayılan yerlerde âmilin hazfedilebilmesi için âmilin masdarla aynı lâfızda ve maddede olmasının yanı sıra, masdarın müfred ve nekre olması gerekir Aksi halde hazîf semâî olur.¹³⁶

2. Haber cümlesinde âmilin hazfedilmesi

Haber cümlesinde masdar, çok kullanıldığından ve deyim yerine geçtiğinden Araplardan işitildiği gibi semâî olarak hazfedilir.¹³⁷ Âmili hazfedilen masdar; nekre, muzâf ve tesniye olarak gelir.

Aşağıdaki durumlarda sözün bir an önce söylenmesi gerektiğinden masdar hazfedilir.¹³⁸

¹³³ Şerhu'l-Kâfiye, I,118.

¹³⁴ Sibeveyh, I,116; el-Huḍarî, I,190; 'Abbâs Hasan, II,211.

¹³⁵ Şerhu'l-Kâfiye, I,117.

¹³⁶ eş-Şabbân, II,116; el-Huḍarî, I,190; 'Abbâs Hasan, II,211.

¹³⁷ Sibeveyh, I,318; ez-Zemaḥşerî, 46; eş-Şabbân, II,118; el-Huḍarî, I,191; 'Abbâs Hasan, II,211.

¹³⁸ Sibeveyh, I,319; Şerhu'l-Kâfiye, I,117; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,41; İbn'Âkıl, I,565; 'Abbâs Hasan, II,222.

a. Nimet ve zorlukla karşılaşıldığında

Hamdeder, şükrederim; Nankörlük etmem. حَمْدًا وَشُكْرًا لَا كُفْرًا.

Sabrederim, feryat etmem. صَبْرًا لَا جَزَعًا.

Cümlelerin aslı أَصْبِرْ صَبْرًا لَا أَجْزَعْ ve أَحْمَدُ اللَّهَ حَمْدًا وَأَشْكُرُهُ شُكْرًا لَا أَكْفُرُهُ كُفْرًا şeklindedir. Burada âmilin hazfedilmesi için bu masdarların birbirlerinin ardı sıra gelmiş olmaları gerekir. Aksi halde hazif vacip değil caiz olur.¹³⁹

b. İstenilen veya kızılan bir iş karşısında

Onu yapar, sana ikramda bulunur ve seni sevindiririm أَفْعَلُهُ وَكَرَامَةً وَمَسْرَةً

Şunu ne yapar ne de yanına yaklaşıyorum. لَا أَفْعَلُ ذَلِكَ وَلَا كَوْدًا.

Burada masdar, "vâv" ile kendisinden önceki cümleye atfedildiği için fiilinin hazfinin vacip olduğu söylenmiştir.¹⁴⁰

Bana yasak. حِجْرًا مَحْجُورًا.

Bu cümlelerin aslı şu şekildedir.

أَفْعَلُ ذَلِكَ وَأُكْرِمُكَ كَرَامَةً وَأُسِرُّكَ مَسْرَةً.

لَا أَفْعَلُ ذَلِكَ وَلَا أَكَادُ كَوْدًا.

أَحْجُرُ نَفْسِي وَأُبْعِدُهُ عَنِّي وَأَبْرَأُ مِنْهُ.

c. Tesniye olarak kullanılan masdarda

Tesniye olarak kullanılan masdar her zaman mansûp, âmilleri vucûben hazfedilmiş ve gayr-i mutasarrıf, yani her zaman mef'ûl-i mutlak olarak kullanılır.¹⁴¹

Emrine âmâdeyim, seni mutlu ederim! لَيْتِكَ وَ سَعْدَيْكَ!

Acı ve merhamet et! حَنَانِيكَ!

Sıra ile yaptık دَوَالِيكَ

Ağacın dallarını kesiyorsun! هَذَاذِيكَ فِي غُصُونِ الشَّجَرِ!

^{139c} Abbâs Hasan, II, 211.

¹⁴⁰ ez-Zemahşerî, 46; Şerhu'l-Kâfiye, I, 126.

^{141c} Abbâs Hasan, II, 221.

Yetimlere eziyetten sakınırsın.

حَجَّازِيْكَ عَنْ اِيْذَاءِ الْيَتَامَى.

Dikkat et! Kendini hainden koru.

حَذَارِيْكَ الْحَايْنِ!

Misâllerdeki كَيِّكَ , سَعْدِيْكَ , خَنَانِيْكَ , دَوَالِيْكَ , هَذَاذِيْكَ , هَجَازِيْكَ ve حَذَارِيْكَ kelimeleri tesniye olarak gelen masdar olmaları cihetiyle âmilleri, vucûben hazfedilmiştir. Bu masdarların aslı ve elde ediliş şekilleri şöyle olmuştur.¹⁴²

1. Önce masdarın fiili hazfedildi ve masdar fiilin yerine geçti.

2. Sülâsî olmayan masdarın zâid harfleri hazfedilerek sülâsîye nakledildi. Sonra masdar tesniyeye çevrildi. Sonra da ma'mûlün başındaki harf-i cer hazfedildi.

3. Masdar, kendisinden sonra gelen zamire izâfe edildi.

← اَلْبُ لَكَ اِلْبَابًا ← اِلْبَابًا لَكَ ← كَيِّنَ لَكَ ← كَيِّكَ
 ← اُسْعِدْكَ اِسْعَادًا بَعْدَ اِسْعَادٍ ← اِسْعَادًا بَعْدَ اِسْعَادٍ ← سَعْدِيْنِ ← سَعْدِيْكَ
 ← حَنَّ خَنَانًا بَعْدَ خَنَانٍ ← خَنَانًا بَعْدَ خَنَانٍ ← خَنَانِيْنِ ← خَنَانِيْكَ
 ← اُدَاوِلْ مُدَاوِلَةً بَعْدَ مُدَاوِلَةٍ ← مُدَاوِلَةً بَعْدَ مُدَاوِلَةٍ ← دَوَالِيْنِ ← دَوَالِيْكَ
 ← تَهْدُ هَذَا بَعْدَ هَذَا ← هَذَا بَعْدَ هَذَا ← هَذَاذِيْنِ ← هَذَاذِيْكَ
 ← تَحْجُزْ حَجْرًا بَعْدَ حَجْرٍ ← حَجْرًا بَعْدَ حَجْرٍ ← حَجَازِيْنِ ← حَجَازِيْكَ
 ← اِحْذَرْ حَذْرًا بَعْدَ حَذْرٍ ← حَذْرًا بَعْدَ حَذْرٍ ← حَذَارِيْنِ ← حَذَارِيْكَ

Tesniye kalıbındaki masdarlar arasında birlikte kullanılanlar, كَيِّكَ ve سَعْدِيْكَ kelimeleridir. Ancak كَيِّكَ kelimesi tek başına kullanılabildiği gibi سَعْدِيْكَ kelimesi de tek başına kullanılabilir.¹⁴³

Tesniye olarak gelen masdarlarda hazfın vucûben hazfedilmesinin sebebi; "bu masdarların fâil veya mef'ûle muzaf olmalarıdır" denilmiştir.¹⁴⁴ Tesniye olarak kullanılan masdar yerine göre tesniye, yerine göre de çokluk mânası murad edilerek kullanılır.¹⁴⁵

¹⁴² Serhu'l-Kâfiye, I, 126.

¹⁴³ Abbâs Hasan, II, 220, 221.

¹⁴⁴ Serhu'l-Kâfiye, I, 126.

¹⁴⁵ Abbâs Hasan, II, 221, 222.

Âmili semâî olarak hazfedilen masdarın âmilinin yerine geçmesi az sayıda kelimelerle sınırlandırılmış ve bunlar semâî kabul edilmiştir.¹⁴⁶ Bazı nahiv âlimleri böyle belirli yerlerde belli mânalar için âmilin lâfzından ve maddesinden olmak kaydıyla masdara kıyas yapılabileceğini ve sahanın bu yolla genişletilebileceğini söylemişlerdir. Bu görüş faydalı ve pratik olduğu için kabule şayan görülmelidir.¹⁴⁷

2.1.7.2.2. Âmilin kıyasen hazfedilmesi

Masdarın lâfzından ve maddesinden olmak kaydıyla, aşağıda belirtilen yerlerde âmili kıyasen hazfedilir.

1. Müphem bir işi açıklamak ve kendisinden önceki cümlelerin sonucunu açıklamak üzere gelen masdarda.¹⁴⁸ Burada âmilin hazfedilmesi için şu şartların gerçekleşmesi gerekir.¹⁴⁹

- Masdardan önce müphem bir cümle olmalıdır.
- Masdar, cümledeki kapalılığı açıklar mahiyette olmalıdır.
- Masdar, cümleden anlaşılan mânanın sonucu olmalıdır.

إِنْ أَسَاءَ إِلَيْكَ الصَّدِيقُ فَاسْلُكْ مَسْلَكَ الْعُقَلَاءِ فِيمَا عِتَابًا كَرِيمًا وَإِمَا صَفْحًا حَمِيمًا.

Dostun sana kötülük yaparsa sen akıllıların yolundan git; ya güzelce ikaz edersin, yahut iyilikle bırakırsın.

Misâlde "akıllıların yolundan gitmek" açıklanması gereken müphem bir ifadedir. Masdar, açıklamayı ifade eden "إِمَّا" edatından sonra cümlelerin sonucu olarak gelmiştir. Bu sebeple fiil, ayrıca zikredilmesine gerek kalmadığından hazfedilmiştir. Cümlelerin haziften önceki durumu şu şekildedir.

..... فِيمَا تَعْتَبُ عِتَابًا كَرِيمًا وَإِمَا تَصْفَحُ صَفْحًا حَمِيمًا.

Şayet açıklama durumunda olan masdardan önce cümle değil de müfred bir kelime varsa hazif caiz olur.¹⁵⁰

لَزَيْدٍ سَفَرٌ فِيمَا صِحَّةٌ أَوْ اغْتِنَامًا.

¹⁴⁶ el-Ḥuḍarî, I, 191.

¹⁴⁷ Abbâs Ḥasan, II, 212.

¹⁴⁸ ez-Zemahşerî, 46; el-Kâfiye, 17; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II, 41; İbn 'Aḳîl, I, 568; el-Ğalâyyînî, III, 39.

¹⁴⁹ eş-Şabbân, II, 118; el-Ḥuḍarî, I, 191; Abbâs Ḥasan, II, 212.

¹⁵⁰ Sîbeveyh, I, 336; eş-Şabbân, II, 118; el-Ḥuḍarî, I, 191; Abbâs Ḥasan, II, 212.

Zeyde yol göründü; ya sıhhat bulur, yahut ganimete erer.

2. Müsbet cümlede madde isminin haberi olarak tekrarlanarak gelmiş olan, yahut nefiy veya nefiy mânasında olan bir edattan sonra müsbet olarak gelen masdarda.¹⁵¹ Bu yerde âmilin hazfedilmesi için şu şartların bulunması gerekir.¹⁵²

a. Masdar mükerrer veya sınırlandırılmış olmalıdır.

b. Âmili, mübteda veya aslen mübteda olan bir zat isminin haberi durumunda olmalıdır.

c. Masdarın mânası konuşma anına kadar devam etmelidir.

At kişner, kişner.   *الْخَيْلُ صَهِيلاً صَهِيلاً ، إِنَّ الْخَيْلَ صَهِيلاً صَهِيلاً.*

Sen ancak yürürsün.   *مَا أَنْتَ إِلَّا سَيْرٌ ، إِنَّمَا أَنْتَ سَيْرٌ.*

Misâllerde yukarıdaki şartlar gerçekleştiği ve zikredilen mevkide bulunduğundan masdarın âmili hazfedilmiştir. Cümlelerin aslı şöyledir.

الْخَيْلُ يَصْهَلُ صَهِيلاً صَهِيلاً ، إِنَّ الْخَيْلَ يَصْهَلُ صَهِيلاً صَهِيلاً.

مَا أَنْتَ إِلَّا تَسِيرُ سَيْرٌ ، إِنَّمَا أَنْتَ تَسِيرُ سَيْرٌ.

Bu şartlardan biri gerçekleşmezse hazif vacip değil, caiz olur.¹⁵³ Mübtedânın başında "hemze" varsa veya masdara atıf yapılıyorsa bu, masdarın tekrarı veya hasrı yerine geçtiğinden hazif vacip olur.

Sen uçar mısın?

أَنْتَ طَيْرَانًا ؟

Sen uçar ve yüzersin.

أَنْتَ طَيْرَانًا وَ عَوْماً.

Mübtedânın madde ismi olmasının şart koşulması, masdarın haber olma ihtimalini ortadan kaldırmak içindir. Çünkü masdar, ancak te'vil edilmesi şartıyla madde isminin haberi olabilir. Mâna isminin haberi olabilmesi için ise, te'vile ihtiyaç yoktur.¹⁵⁴

¹⁵¹ Sibeveyh, I,335; ez-Zemaşşerî, 46; el-Kâfiye, 17; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,41; İbn'Âkıl, I,569; 'Abbâs Ḥasan, II,213. Bu maddede fiilin devamı kasdedildiğinden âmilin hazfi öngörülmüştür. Nefiyden sonra müsbet gelmesinin sebebi ise fiilden devamlılığın kasdedilmesidir. Bk. el-Ḥuḍarî, I,192.

¹⁵² 'Abbâs Ḥasan, a.e., a.y.

¹⁵³ A.e., a.y.

¹⁵⁴ eş-Şabbân, II,118; el-Ḥuḍarî, I,192.

3. Kendisinden önceki cümlelerin mânasını te'kid eden masdarda.¹⁵⁵

أَنْتَ تَعْرِفُ لِرِوَالِدَيْكَ فَضْلَهُمَا يَقِينًا.

Sen kesin olarak ebeveyninin faziletini biliyorsun.

Seni görmek beni gerçekten sevindirdi.

سَرَّتْنِي رُؤْيُكَ حَقًّا.

Bu işi elbette yapmayacağım.

لَا أَفْعَلُ هَذَا الْأَمْرَ الْبُتَّةَ.

Masdardan önceki cümlelerde ifade ettikleri mâna dile getirilmiş ve anlamı kabul edilmiştir. Cümleden sonra masdar, cümleden anlaşılanı ve kabul edileni te'kid etmekte, aynı zamanda cümleden mecaz değil, hakikat kastedildiğini ifade etmektedir.¹⁵⁶ Cümlelerin aslı şöyledir.

..... أَتَقْنُ يَقِينًا.

..... أَحَقُّ حَقًّا.

..... أَقْطَعُ بِذَلِكَ الْقِطْعَةِ الْوَاحِدَةِ الْبُتَّةَ.

Bu tür masdar, önceki cümleden anlaşılanı te'kid ettiğinden kendini te'kid gibi sayılmaktadır.¹⁵⁷ Sibeveyh, buna *te'kid-i hass* demektedir.¹⁵⁸

4. Birkaç mânaya ihtimali olan cümleden sonra, cümleden anlaşılan mânanın dışındaki bir mânayı te'kid eden masdarda.¹⁵⁹

Bu kesin olarak benim evimdir.

هَذَا بَيْتِي قَطْعًا.

Misâlde قَطْعًا kelimesinden önceki cümlelerin birkaç mânaya ihtimali vardır. "Bu benim evimdir" "Bu benim evim değil, fakat evim gibi rahat ettiğim bir yerdir" "Bu ev şu anda benim evim değil, fakat evim olacak" gibi. قَطْعًا kelimesi mecaz ihtimalini ortadan kaldırmak ve cümlelerin mecaz değil de hakikat olduğunu ifade etmek üzere tek mânaya tahsis etmiştir. Cümlelerin aslı şöyledir. .... أَقْطَعُ قَطْعًا

¹⁵⁵ Sibeveyh, I,378; ez-Zemaşşerî, 46; el-Kâfiye, 17; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,42; el-Galâiyînî, III,39; Abbâs Hasan, II,214.

¹⁵⁶ Abbâs Hasan, II,214.

¹⁵⁷ İbn'Âkîl, I,570; eş-Şabbân, II,120; el-Ḥuḍarî, I,192.

¹⁵⁸ Sibeveyh, I,383; Şerḥu'l-Kâfiye, I,125.

¹⁵⁹ Sibeveyh, I,378; ez-Zemaşşerî, 46; el-Kâfiye, 17; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,42; el-Galâiyînî, III,39; Abbâs Hasan, II,214.

Bu tür masdar, aynı zamanda kendisini de te'kid etmektedir. Aksi halde te'kid sayılmaz. Zira te'kidin mânası mevcut olanı takviye etmektir.¹⁶⁰ Sîbeveyh'e göre, bu tür te'kide *te'kid-i âmm* denilir.¹⁶¹

Te'kid olarak gelen masdarda, kendisinden önceki cümle hazfedilen âmilin yerini tuttuğundan, masdar cümleden önce gelemez.¹⁶² ez-Zeccâc(v. 337/949)'a göre masdar, زَيْدٌ - حَقًّا - أَخُوكَ misâlinde olduğu gibi ortada olabilir. Ancak cümle, hazfedilen âmilin yerine geçtiği için zayıfladığından masdar başa geçemez.¹⁶³

Her iki çeşidiyle te'kid olarak gelen masdarı, hazfedilmiş bir mübtedanın haberi olarak merfû' okumak caizdir.¹⁶⁴

لَهُ عَلَى أَلْفٍ دِرْهَمٍ (هَذَا) اعْتِرَافٌ.

زَيْدٌ أَخُوكَ (هَذَا) حَقٌّ.

5. Kendisinden önceki cümlelerin manevî fâilini içeren ve benzetme edatı olarak gelen masdarda.¹⁶⁵ Bu maddede masdarın hazfedilmesi için şu şartların gerçekleşmesi gerekir.¹⁶⁶

- Benzetme edatı olarak gelen kelime, masdar olmalıdır.
- Geçici bir sığata delâlet etmelidir. Sabit bir sığata delâlet etmemelidir.
- Benzetme maksadını ifâ etmelidir.
- Masdardan önceki cümlede, masdarda âmil olmaya müsait bir kelime bulunmamalıdır.
- Kendisinden önce cümle bulunmalıdır.
- Cümle, masdarın manevî âmilini içermelidir.

Şarkıcının bülbül (sesi) gibi sesi var.

لِلْمُغْنَى صَوْتُ صَوْتِ بُبْلٍ.

Misâlde şartların tümü gerçekleştiği için, masdarın âmili hazfedilmiştir. Cümlelerin aslı لِلْمُغْنَى صَوْتُ يَصُوتُ صَوْتُ بُبْلٍ şeklindedir.

¹⁶⁰ Şerhu'l-Kâfiye, I,123; eş-Şabbân, II,119.

¹⁶¹ Sîbeveyh, I,383; Şerhu'l-Kâfiye, I,123.

¹⁶² eş-Şabbân, II,119; el-Huḍarî, I,192.

¹⁶³ Şerhu'l-Kâfiye, I,125.

¹⁶⁴ el-Huḍarî, I,190.

¹⁶⁵ Sîbeveyh, I,355; ez-Zemaḥşerî, 46; el-Kâfiye, 17; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,42; Abbâs Ḥasan, II,215.

¹⁶⁶ eş-Şabbân, II,120; el-Huḍarî, I,193; Abbâs Ḥasan, II,215.

Nahiv âlimlerinin çoğuna göre, صَوْتُ kelimesi hazfedilen fiille mansûbtur. Masdar bu fiile tam olarak delâlet ettiğinden hazfedilmiştir. Sîbeveyh'e göre ise, ikinci masdarın âmili, birinci masdardır.¹⁶⁷ Ancak Sîbeveyh'in bu görüşü tartışmalıdır. Zira birinci masdarın ikinci masdarda âmil olabilmesi için, ya fiilin yerini almış olması veya masdar, fiille te'vil edilmiş olmalıdır. Birinci masdarda bu şartlar gerçekleşmediği için amel etme imkanı olmadığından ikinci masdar, hazfedilen fiille mansûbtur.¹⁶⁸

Bu tür yerlerde masdarın makablinden bedel veya hazfedilmiş bir mübtedânın haberi olmak üzere merfû' olabileceği gibi başına bir مِثْل takdir etmek suretiyle mecrûr da okunabilir. Nasb ve ref'in hangisinin daha iyi olduğu konusunda iki görüş vardır.¹⁶⁹ Buna göre bu vb. cümlelerde masdarı merfû', mansûb veya mecrûr olmak üzere üç şekilde okumak mümkündür.

Masdar, Haber olmak üzere merfû,	لِلْمُعْنَى صَوْتُ هُوَ صَوْتُ بُلْبُلٍ.
" Bedel " " ",	لِلْمُعْنَى صَوْتُ صَوْتُ صَوْتُ بُلْبُلٍ.
" Muzâf ileyh olmak üzere mecrûr,	لِلْمُعْنَى صَوْتُ مِثْلُ صَوْتُ بُلْبُلٍ.

Yukarıda belirtilen şartlardan biri gerçekleşmediği takdirde masdar mef'ûl-i mutlak değil, cümle içerisindeki yerine göre irâb alır.

Onun aslan gibi eli var. لَهُ يَدٌ يَدُ أَسَدٍ.

يَدُ kelimesi masdar olmadığından bedel olarak merfû'dur.¹⁷⁰

Onda bilgelerin zekâsı var. لَهُ ذِكَاةٌ ذِكَاةُ الْحُكَمَاءِ.

ذِكَاةُ kelimesi sabit bir sıfata delâlet ettiğinden, haber veya bedel olarak merfû'dur.¹⁷¹

Ona güvercinin ağladığı gibi ağlanmakta. عَلَيْهِ نَوْحٌ نَوْحُ الْحَمَامِ.

نَوْحُ kelimesi masdar olup, sabit bir sıfata delâlet etmemektedir. Ancak cümle başındaki zamir, mef'ûle ait olduğundan haber veya bedel olarak merfû'dur.¹⁷²

¹⁶⁷ Serhu'l-Kâfiye, I, 121.

¹⁶⁸ eş-Şabbân, II, 120; el-Huḍarî, I, 193.

¹⁶⁹ Sîbeveyh, I, 361; Serhu'l-Kâfiye, I, 122; el-Huḍarî, I, 193.

¹⁷⁰ Sîbeveyh, I, 361; İbn 'Aḳîl, I, 571.

¹⁷¹ Sîbeveyh, a.y.; İbn 'Aḳîl, a.y.

¹⁷² Sîbeveyh, I, 365; Fvdaḥu'l-Mesâlik, II, 42; İbn 'Aḳîl, I, 571; eş-Şabbân, II, 120; el-Huḍarî, I, 193.

Onun güzel bir sesi var.

لَهُ صَوْتُ صَوْتٍ حَسَنٌ.

صَوْتُ kelimesi her ne kadar masdar da olsa, benzetmeyi ifade etmediğinden aynen yukarıda olduğu gibi haber veya bedel olarak merfû'dur.¹⁷³

Onun eşek sesi olan bir dövüşü var.

لَهُ ضَرْبٌ صَوْتُ جِمَارٍ.

صَوْتُ kelimesinin mânası önceki cümlede olmadığından yine haber veya bedel olarak merfû'dur.¹⁷⁴

Onun sesi bülbül sesidir.

صَوْتُهُ صَوْتُ بُلْبُلٍ.

صَوْتُ kelimesi, kendisinden önce cümle olmadığından haber olmak üzere merfû'dur.¹⁷⁵

Zeyd, emîrin dövmesi gibi döver.

زَيْدٌ يَضْرِبُ ضَرْبَ الْأَمِيرِ.

ضَرْبٌ kelimesi mef'ûl-i mutlak olmak üzere mansûbtur. Ancak fiili hazfedilmemiştir. Çünkü kendisinden önceki cümlede bulunan يَضْرِبُ fiili, masdarı mef'ûl-i mutlak olarak nasbetmeye müsaittir.¹⁷⁶ Bu şekillerin bir kısmında masdarı hâl veya hazfedilmiş bir اَعْنَى fiilinin mef'ûlü olmak üzere mansûb olmaları dahi caiz görülmüştür.¹⁷⁷

2.2. Mef'ûlün leh

"Kendisinden önce geçen cümlelerin sebebinin açıklamak üzere, fâilinde ve zamanda âmile ortak olan masdardır."¹⁷⁸

Bir işi yapan kimse yaptığı işi bir gayeye bağlı olarak yapar. Şu halde fiilin gerçekleşmesi için bir zaman ve mekana ihtiyaç olduğu gibi gayeye de ihtiyaç duyulur. Fiilin taallûk ettiği yer veya zaman olması itibariyle zarfta harf-i cer hazfedildiği gibi ona benzetilerek masdardan da harf-i cer hazfedilir ve masdar, mef'ûl olması itibariyle mefulün leh veya mefulün li-eclih adını alarak manşûb olur.¹⁷⁹ Ancak mansûb olması için gerekli bir takım şartlar vardır. Bu şartlar gerçekleştiğinde masdardan harf-i cer hazfedilir. Bu şartların ileri sürülmesinin

¹⁷³ Sibeveyh, I,363; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,42; İbn 'Akîl, I,571; eş-Şabbân, II,120; el-Ḥuḍarî, I,193.

¹⁷⁴ İbn 'Akîl, I,571; eş-Şabbân, II,120; el-Ḥuḍarî, I,193.

¹⁷⁵ Sibeveyh, I,366; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,42.

¹⁷⁶ İbn 'Akîl, I,571; eş-Şabbân, II,120; el-Ḥuḍarî, I,193.

¹⁷⁷ Sibeveyh, I,360; eş-Şabbân, II,120.

¹⁷⁸ Sibeveyh, I,367; ez-Zemaḥşerî, 77; Şerḥu's-Şuzûr, 226,227; İbn 'Akîl, I,574; el-Galâ'yînî, III,40;

'Abbâs Hasan, II,225.

¹⁷⁹ el-Lubâb, I,277.

sebebi, mef'ûlün lehin bu şartlarla mef'ûl-i mutlaka benzemesi ve âmilin ona vasıtasız taallûk etmesidir.¹⁸⁰

2.2.1. Mef'ûlün lehin âmili

ez-Zeccâc'a göre mef'ûlün lehin âmili kendi lâfzından takdir edilen bir âmildir.¹⁸¹ Ona göre mef'ûlün leh, fiilin çeşidini bildirmek üzere gelen mef'ûl-i mutlakdır. *أَدَّبْتُ زَيْدًا بِالضَّرْبِ تَأْدِيبًا* cümlesi *ضَرَبْتُ زَيْدًا تَأْدِيبًا* te'vilindedir. Ancak ez-Zeccâc'ın bu görüşü *جِئْتُكَ إِصْلَاحًا لِحَالِكَ* misâliyle bozulmaktadır. Çünkü misâldeki mef'ûlün leh fiilin çeşidini açıklamamaktadır. Aksine fiilin hangi maksatla yapıldığını açıklamaktadır.¹⁸² Kûfeliler'e göre ise, âmil başta bulunan kelimedir. Çünkü âmil, mâna bakımından *قَعَدْتُ جُلُوسًا* cümlesinde *جُلُوسًا* kelimesinin *قَعَدْتُ* fiilinin muradifi olması gibi mef'ûlün lehin muradifidir. Her neyse iki görüşe göre de fiilin sebebini açıklayan kelime mef'ûlün leh değil, fiilin çeşidini açıklayan mef'ûlün mutlak olur.¹⁸³

2.2.2. Mef'ûlün lehin mansûb olması ve bunun şartları

1. Mef'ûl-u leh masdar olmalıdır.¹⁸⁴ Şayet masdar değilse mef'ûl mansûb olmaz. Buna göre *جِئْتُكَ لِلسَّمْنِ* "*Sana yağ için geldim*" misâlinde, *سَمْنِ* kelimesi masdar olmadığından cer harfî hazfedilmemiştir.

2. Mef'ûlün leh olarak gelen masdar, âmiliyle lâfızda ve maddede aynı olmamalıdır. Şayet masdar âmiliyle aynı lâfızda olursa, sebep mânasını ifade etmez.¹⁸⁵ Çünkü bir şey kendisinin iletisi olamaz. Şu halde böyle bir masdar fiilin sebebini ifade eden mef'ûlün leh değil, âmili te'kid eden mef'ûl-i mutlak olur. Buna göre *أَكْرَمْتُكَ إِكْرَامًا* cümlesinde *إِكْرَامًا* kelimesi masdardır. Ancak âmiliyle aynı lâfız ve maddede olduğundan mef'ûlün leh değil, aksine mef'ûl-i mutlakdır.

3. Kendinden önceki cümlelerin sebebini izah etmelidir.¹⁸⁶ Buna göre *أَطَعْتُ* *اللَّهَ طَاعَةً* misâlinde *طَاعَةً* kelimesi masdardır. Ancak kendisinden önceki cümlelerin sebebini açıklamamaktadır.

¹⁸⁰ Mollâ Câmî, 136.

¹⁸¹ *el-Kâfiye*, 24; Mollâ Câmî, 134.

¹⁸² *Şerhu'l-Kâfiye*, I,192.

¹⁸³ *eş-Şabbân*, II,122.

¹⁸⁴ *el-Lubâb*, I,277; *el-Kâfiye*, 24; *Evdahu'l-Mesâlik*, II,43; *el-Galâyînî*, III,41; 'Abbâs Hasan, II,224.

¹⁸⁵ *Şerhu'l-Kâfiye*, I,193; *eş-Şabbân*, II,123; *el-Hudârî*, I,194; 'Abbâs Hasan, II,226.

¹⁸⁶ *ez-Zemaşşerî*, 77; *Evdahu'l-Mesâlik*, II,44; İbn 'Akil, I,574; *el-Galâyînî*, III,41; 'Abbâs Hasan, II,224.

4. Mef'ûlün leh ile âmilin fâili aynı şahıs olmalıdır.¹⁸⁷ Buna göre أَكْرَمْتُكَ misâlinde masdarın fâiliyle âmilin fâili ayrı şahıslar olduğundan harf-i cer hazfedilmemiştir.

5. Mef'ûlün leh ile âmilin zamanı bir olmalıdır.¹⁸⁸ Buna göre جِئْتُكَ الْيَوْمَ misâlinde masdar ile âmilin zamanı farklı olduğundan harf-i cer hazfedilmemiştir.

Bazı nahiv âlimlerine göre, mef'ûlün lehin mansûb olması için yalnızca masdar olması yeterli görülmüştür. Onlara göre, fâil ve zamanda âmile ortak olması şart değildir.¹⁸⁹

6. Masdar ancak zihnen anlaşılabilen türden olmalıdır.¹⁹⁰ Masdarın zihnî olmasının şart koşulmasının sebebi fiilden önce olmasıdır. Zira zihnî olmayan masdar, fiilden önce tahakkuk edemez.¹⁹¹ Buna göre جِئْتُكَ لِلضَّرْبِ misâlinde masdar zihnî olmadığı için harf-i cer hazfedilmiştir. Ancak Ebû 'Âlî el-Fârisî, masdarın zihnî olmasının şart olmadığını ileri sürmüştür. O'na göre zihnî olmayan, maddî mânayı ifade eden masdar da mef'ûlün leh olarak gelir ve mansûb olur.¹⁹² Ebû 'Âlî'ye göre جِئْتُكَ ضَرْبًا زَيْدًا demek caizdir.

Şartlar gerçekleştiğinde harf-i cer hazfedilir ve mef'ûlün leh mansûb olur.

أَحْتَرَمُ الْقَانُونَ دَفْعًا لِلضَّرَرِ. Zararı savuşturmak için kanuna saygı duyarım.

Masdar olan دَفْعًا kelimesi, yukarıda anılan şartların tümü gerçekleştiği için mef'ûlün leh olmak üzere mansûb olmuştur.

2.2.3. Mef'ûlün lehin çeşitleri

Mef'ûlün leh sarîh, mimli ve müevvel olmak üzere 3'e ayrılır.¹⁹³

1. Sarîh masdar: أَحْتَرَمُ الْقَانُونَ دَفْعًا لِلضَّرَرِ.

2. Mimli masdar: وَأَمْرٍ تَشْتَهِيهِ النَّفْسُ حُلُوًّا، تَرَكْتُ مَخَافَةَ سُوءِ سَمَاعٍ.

Kötü anılmamak için nefsin arzuladığı nice tatlı şeyleri bıraktım.

¹⁸⁷ ez-Zemaşşerî, 77; el-Kâfiye, 24; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,44; İbn 'Aḳîl, I,574; el-Galâyiñî, III,41; 'Abbâs Ḥasan, II,224.

¹⁸⁸ ez-Zemaşşerî, 77; el-Kâfiye, 24; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,44; İbn 'Aḳîl, I,574; el-Galâyiñî, III,41; 'Abbâs Ḥasan, II,224.

¹⁸⁹ İbn 'Aḳîl, I,574.

¹⁹⁰ Serḥu'l-Kâfiye, I,194; Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,44; el-Galâyiñî, III,41; 'Abbâs Ḥasan, II,226.

¹⁹¹ Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,44; eş-Şabbân, II,123; el-Ḥuḍarî, 194.

¹⁹² Evḍaḥu'l-Mesâlik, II,44; eş-Şabbân, II,123; el-Ḥuḍarî, 194.

¹⁹³ Sibeveyh, I,367,390; eş-Şelebîn, II,712.

3. Müevvel masdar:

«يُيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا.»

«Şaşırmamanız için Allâh size açıklama yapıyor.»¹⁹⁴

Mef'ûlün leh, şartların gerçekleşmesi halinde mansûb olabildiği gibi, sebep ifade eden harflerin biriyle mecrûr da olabilir.¹⁹⁵ Ancak bu iki şık eşit değildir. Zira zihin direkt olarak mef'ûl adına intikal ettiği için mansûb olması daha yaygındır.¹⁹⁶

2.2.4. Mef'ûlün lehin harfleri

Mef'ûlün leh, mansûb olması için gereken şartlar gerçekleşmediği takdirde başına gelen şu harflerden biri ile mecrûr olur.¹⁹⁷

1. "ل" :

Seni ziyaret için geldim.

جئتُكَ لِلزِّيَارَةِ.

2. "باء" sebebiye:

«فَبَطَلْنَا مِنْ الَّذِينَ هَادُوا حَرَمًا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ.»

«Yahûdilerin zulmü sebebiyle temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık.»¹⁹⁸

3. "من" :

«لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ.»

«Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.»¹⁹⁹

4. "في" :

«عَذَّبَتْ امْرَأَةً فِي هِرَّةٍ حَبَسَتْهَا.»

Bir kadın, hapsettiği kedi yüzünden azaba uğradı.²⁰⁰

İbn Hişâm'a göre tâlîl ve sebebiyet ifade eden "ك", "حَتَّى" ve "كَيْ" gibi harflerle mecrûr olan bir kelime mef'ûlün leh olmaz. İbn Hişâm'ın ifadesinden müevvel masdarın tâlîl ifade etse de mef'ûlün leh olamayacağı anlaşılmaktadır.

¹⁹⁴ en-Nisâ' (4), 176.

¹⁹⁵ el-Lubâb, I, 277; el-Kâfiye, 24; el-Galâyînî, III, 43; 'Abbâs Hasan, II, 225.

¹⁹⁶ 'Abbâs Hasan, II, 226.

¹⁹⁷ İbn 'Aqîl, I, 574; Mollâ Câmî, 134; eş-Şabbân, II, 123, 124; el-Huḍarî, 195. el-Galâyînî, III, 42; 'Abbâs Hasan, II, 225, 226.

¹⁹⁸ en-Nisâ' (5), 160.

¹⁹⁹ el-Enâm (6), 151.

²⁰⁰ el-Buḥârî, eş-Şurb ve'l-Musâkât, 9.

Ona göre bu tür kelimeler mef'ûlün bih olur.²⁰¹ Bazı nahiv kitaplarında bu babta asıl olduğu için sadece "*lâm*" ile yetinilmiştir.²⁰² Mef'ûlün lehin başındaki "*lâm*"ın kaldırılarak, yerine sebebiyet ifade eden harflerin biri konulabilir.²⁰³

2.2.5. Kullanılış bakımından mef'ûlün lehin kısımları

Mef'ûlün leh nekre, izâfetle veya "*lâm-ı ta'rif*"le ma'rife olmak üzere 3 şekilde kullanılır.²⁰⁴

1. Nekre:

أَخْتَرْتُ الْأُسْتَاذَ إِجْلَالًا.

Misâlideki إِجْلَالًا kelimesi nekre olarak gelmiştir. Bu türde masdar mansûb olabildiği gibi لِإِجْلَالٍ şeklinde harf-i cerle mecrûr da olabilir Ancak bu vecihte nasb çok, cer az kullanılır.²⁰⁵ Ancak el-Cezûlî(v.607/1210), bu tür masdarın mecrûr olamayacağını söylemiştir.²⁰⁶ Doğrusu olabileceğidir.²⁰⁷

2. İzâfetle ma'rife:

أَعْبُدُ اللَّهَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاؤِ اللَّهِ.

Allâh'ın rızasını istediğim için ona ibadet ederim.

Misâlideki ابْتِغَاءَ kelimesi izâfet halinde gelmiştir. Bu türde masdarın başına harf-i cer getirmek suretiyle kelime, لِابْتِغَاءٍ şeklinde mecrûr da okunabilir.²⁰⁸ Ancak Ebû 'Omer el-Cermî(v.225/840), mef'ûlün lehin ancak nekre olabileceğini, ma'rife olan bu tür masdarın مَرَرْتُ بِرَجُلٍ ضَارِبٍ زَيْدٍ غَدًا misâlindeki ضَارِبٍ kelimesi gibi lâfzî izâfet kabilinden olduğunu söylemiştir. âlimlerin çoğuna göre ise, ma'rife olan masdarın mef'ûlün leh olabileceğidir. "*Lâm-ı ta'rif*"li olan masdar mef'ûlün leh olabileceğine göre muzâf olan da mef'ûlün leh olabilmelidir.²⁰⁹

²⁰¹ el-Hudârî, 195.

²⁰² eş-Şabbân, II,124.

²⁰³ Abbâs Hasan, II,226.

²⁰⁴ İbn 'Aķîl, I,575; el-Galâyînî, III,43,44; 'Abbâs Hasan, II,225.

²⁰⁵ Şerhu'l-Kâfiye, I,194; Evdaḥu'l-Mesâlik, II,46; eş-Şabbân, II,125; el-Galâyînî, III,43; 'Abbâs Hasan, II,226.

²⁰⁶ eş-Şevvîn, III,1082.

²⁰⁷ eş-Şevvîn, a.e., a.y.; İbn 'Aķîl, I,575.

²⁰⁸ Şerhu'l-Kâfiye, I,194; Evdaḥu'l-Mesâlik, II,44; İbn 'Aķîl, I,578; eş-Şabbân, II,125; el-Galâyînî, III,44; 'Abbâs Hasan, II,226.

²⁰⁹ Esrâru'l-'Arabiyye, 174; Şerhu'l-Kâfiye, I,192.

3. "Lâm-ı ta'rif"li:

جُتِّكَ لِلزِّيَارَةِ.

Misâldeki لِلزِّيَارَةِ kelimesi "lâm-ı ta'rif"li olarak gelmiştir. Bu türde masdarın harf-i cerle mecrûr olarak kullanılması çok, harf-i cersiz زِيَارَةٌ şeklinde mansûb olarak kullanılması azdır.²¹⁰ el-Cezûlî'ye göre mef'ûlün leh ma'rife ise, başında harf-i cer olabilir. Doğrusu ma'rife olmayanın da başında harf-i cer olabileceğidir.²¹¹ Buna göre جُتِّكَ لِلزِّيَارَةِ denilebileceği gibi nekre, fakat başına harf-i cer getirmek suretiyle جُتِّكَ لِلزِّيَارَةِ dahi denilebilir. Tüm bu sayılan vecihlerde illet aramadan işi semâa havale etmek en iyisidir.²¹²

2.2.6. Mef'ûlün lehin hükmü

1. Mef'ûlün leh gerek mansûb ve gerekse mecrûr olsun, âmilinden önce gelebilir.²¹³

İlim istediğim için geldim.

رَغْبَةً فِي الْعِلْمِ أَتَيْتُ.

Ticaret için yolculuk yaptım.

لِلتِّجَارَةِ سَافَرْتُ.

2. Karine bulunduğu mef'ûlün leh hazfedilebilir.²¹⁴

إِنَّ اللَّهَ أَهْلٌ لِلشُّكْرِ الدَّائِمِ فَاعْبُدْهُ شُكْرًا وَأَطِعهُ.

Allâh devamlı şükre layıktır. Öyleyse şükretmek için ona ibadet ve itaat et.

أَطِعهُ kelimesinin sebebi olarak zikredilmesi gereken شُكْرًا kelimesi, kendisinden önceki cümlede anılmış olması dolayısıyla tekrarlanmamıştır. Cümlelerin aslı شُكْرًا وَأَطِعهُ شُكْرًا şeklindedir.

3. Karine bulunduğu mef'ûlün lehin âmili de hazfedilebilir.²¹⁵

Niçin varoşları seçtin?

لِمَ قَصَدْتَ الضَّوْأَجَى؟

Gürültüden uzak olmak için.....

.....بُعْدًا عَنِ الضَّوْضَاءِ.

²¹⁰ Şerhu'l-Kâfiye, I,194; Evdâhu'l-Mesâlik, II,46; İbn 'Aqıl, I,575; eş-Şabbân, II,125; el-Galâyîni, III,44; 'Abbâs Hasan, II,226.

²¹¹ Şerhu'l-Kâfiye, I,194.

²¹² A.e., a.y.

²¹³ el-Lubâb, I,277; Esrâru'l-'Arabîyye, 175; eş-Şabbân, II,125; el-Huḍarî, 196; el-Galâyîni, III,43; 'Abbâs Hasan, II,228.

²¹⁴ eş-Şabbân, II,122; el-Huḍarî, 194; 'Abbâs Hasan, II,228.

²¹⁵ Mollâ Câmî, 133; İzhâru'l-Esrâr, 133; 'Abbâs Hasan, II,228.

بُعْدًا kelimesinin âmili soruda geçtiğinden cevapta hazfedilmiştir.

4. Bir fiilin sebebini açıklamak üzere birden fazla mef'ûlün leh gelemmez. Çünkü bir fiilin oluşması için gereken sebep ancak bir tane olur. Zira bir sonucun genelde tek sebebi olur.²¹⁶ Ancak mef'ûlün leh, bedel veya atıf yoluyla tekrarlanabilir.²¹⁷

مَا تَأَمَّلْتُ الْكَوْنَ إِلَّا تَجَلَّيْتُ لِي عَظَمَةُ اللَّهِ فَأُطِئُ الرَّأْسَ إِحْبَاتًا خُشُوعًا وَتَوَاضَعًا.

Ne zaman kâinatı düşündümse Allâh'ın azameti karşıma çıktı, ben de bunun üzerine hudû, huşû ve tevazûdan başımı eğdim.

Misâlde خُشُوعًا kelimesi, mef'ûlün leh olarak fiilin sebebini açıklayan إِحْبَاتًا kelimesinden bedel olarak gelmiştir. Aynı şekilde تَوَاضَعًا kelimesi de خُشُوعًا kelimesine atfedilmiştir.

²¹⁶ eş-Şabbân, II,122; el-Huḍarî, 196; 'Abbâs Ḥasan, II,228.

²¹⁷ el-Lubâb, I,277; eş-Şabbân, II,122; 'Abbâs Ḥasan, II,228.

SONUÇ

Konumuzu teşkil eden "*Arap Dilinde Masdarlar, Vezinleri ve Kullanılışı*" üzerine buraya kadar verdiğimiz bilgilerden vardığımız sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz.

Masdar, Basra dil ekolüne göre tüm müştak kelimelerin aslıdır. Masdar kelimesinin *kaynak* anlamına gelmesi de zaten onun asıl olduğunu göstermektedir. Diğer yandan masdar yalnızca eyleme, fiil ise eylemle birlikte eylemin zamanına de delâlet eder. Aklen bir ikiden önce olduğundan, bir mânaya delâlet eden bir kelime iki mânaya delâlet eden kelimenin aslı sayılmalıdır. Kûfe ekolüne göre ise fiil asıldır, masdar fiilden türemiştir. Amelde fiilin asıl, masdarın ise bu konuda fiile tâbi olması ve fiili ilâl edildiği için masdarın ilâl edilmesi fiilin asıl olduğunu göstermektedir. Gerek lâfız ve gerekse amel yönünden sonucu etkilemediği için masdarın veya fiilin asıl olması noktasında bu iki görüşten herhangi birisinin tercih edilmesinin bir sakıncası olmadığını düşünüyoruz. Ancak bugün için Basralılar'ın görüşü, çoğunluğun tercihi olduğundan bu görüş alınmaktadır.

Sülâsî mücerred masdarlar semâî olduğundan çeşitli şekillerde gelirler. Ancak ifade ettikleri mânaya göre sülâsî mücerred masdarları için çoğunlukla isabetli bazı kurallar tesbit edilmiştir. Buna rağmen herhangi bir sülâsî mücerred fiilin masdarını bulmanın en emin yolu lügat kitaplarına müracaat etmektir. Sülâsî dışındaki masdarlar ise, kendileri için tespit edilen kaideye göre belli bir kalıpta gelirler. Herhangi bir sülâsî mücerred fiilin masdarı birden çok vezinde gelirken, sülâsî dışındaki bir fiilin masdarı, istisnalar hariç belli bir kalıpta gelir.

Masdar, tıpkı kendisinden türeyen fiili gibi fâilde, mef'ûlde ve şibh-i cümlede amel eder. Fiil, amel konusunda asıl olduğundan şartsız amel eder. Ancak masdarın amel etmesi için ise, belli bazı şartlar gereklidir. Bu şartlar gerçekleşmediği hallerde masdar amel edemez; fâil ve mef'ûl alamaz.

Masdar, cümle içerisinde gerek sarfî ve gerekse müevvel olsun her iki şekliyle yaygın olarak mübtedâ, haber, fâil, mef'ûl, hâl, sıfat bedel ve atıf gibi değişik irâb pozisyonların birinde kullanılmaktadır.

Ancak masdar, masdar olması açısından cümle içerisinde birincisi mef'ûl-i mutlak, ikincisi ise mef'ûlün leh olmak üzere iki özel konumda bulunur. Masdar mef'ûl-i mutlak pozisyonunda mutlak şekilde mansûb olarak gelir. Mef'ûlün leh

pozisyonunda ise, kendisinde bulunması gereken şartlarla mansûb olur. Şartların gerçekleşmemesi halinde ise ta'îl ifade eden harflerin biriyle mecrûr olur.

ÖZGEÇMİŞ

1960 yılında TRABZON'un ÇAYKARA ilçesinde doğdu. İlkokulu MANİSA-SALİHLİ'de, RİZE-PAZAR'da başladığı orta öğrenimini ise KOCAELİ'nde tamamladı. Yüksek öğrenimini tamamlamak üzere 1989-90 eğitim yılında KAHİRE Ezher Üniversitesine kaydoldu. 1992-93 yılında yüksek öğrenimini tamamladı. 1995 yılında KTÜ RİZE İlâhiyat Fakültesinde, Arap Dili ve Belağatı Öğretim Görevlisi olarak çalışmaya başladı. Halen aynı Fakültede çalışmakta olan R.Resul SEVİNÇ evlidir.

